

ПЪРВАТА ПУШКА
ЗА
АПРИЛСКОТО ВЪСТАНИЕ

Записки по Копривщенското въстание
в 1876 година

от Никола Беловеждов

София, 1994

**НИКОЛА БЕЛОВЕЖДОВ
ПЪРВАТА ПУШКА ЗА
АПРИЛСКОТО ВЪСТАНИЕ
ЗАПИСКИ ПО
КОПРИВЩЕНСКОТО
ВЪСТАНИЕ В 1876 ГОДИНА**

chitanka.info

НИКОЛА ИЛИЕВ БЕЛОВЕЖДОВ

Никола Илиев Беловеждов е роден на 25 октомври 1856 г. в Копривщица. Завършва Пловдивското класно училище и едва седемнадесетгодишен става учител в родния си град. Сдружава се с Т. Каблешков, Н. П. Стоянов и други копривщенски бунтовници и полага клетвата на съзаклятник.

На 20 април 1876 г. Никола Беловеждов облича въстанническите^[1] дрехи и застава начело на чета от около 80 души. След завземането на турския конак е избран за секретар на Военния революционен съвет и става един от първите помощници на Т. Каблешков и П. Волов. Заловен от турците, е осъден на смърт и заточен на остров Родос, където дочаква Освобождението.

След завръщане в отечеството си Н. Беловеждов се отдава изцяло на просветното дело — първоначално е учител в единственото тогава училище в София в двора на черквата „Св. Неделя“, а по-късно организира в Драз махала създаването на училище „Св. Св. Кирил и Методий“, където продължава да учи децата. Преподава методика в Софийската девическа гимназия и български език в Класическата гимназия. Издава читанка, публикува методически упътвания и лекции в „Учителски вестник“. По-късно Н. Беловеждов издава месечното илюстрирано детско списание „Звездица“, на което е редактор 20 години. „Звездица“ възпитавало българските деца, приучавало ги на добродетелност и любов към труда. Било е едно от най-добре списваните за времето си детски издания у нас. Чрез него името на Н. Беловеждов станало популярно сред деца и родители, на цялата наша общественост. Освен „Звездица“, издавал и „Малка детска библиотека“ и бил един от редакторите на „Младежка библиотека“, издавана в началото на века.

Н. Беловеждов е един от основателите на Учителската взаимоспомагателна каса и неин председател от 1911 до 1924 година. Участва и в читалищната дейност, дълги години е секретар на читалище „Славянска беседа“ в София.

На Априлската епопея посвещава книгата си „Първата пушка за Априлското въстание“, която издава през 1901 г., а през 1918 г. щабът на действащата армия я издава в поредицата „Походна войнишка библиотека“.

На 4 ноември 1930 г. смъртта прекъсва живота на Н. Беловеждов. Неговото име заема достойно място сред бележитите дейци на Априлското въстание, сред народните учители и просветители на българския народ.

[1] Думите със стар правопис са запазени според хартиеното издание. Бел.ел.кор. ↑

ЗА ПРЕДГОВОР

Настоящите записки съм написал още в 1879 г., когато се завърнах от заточение. През 1892 г. досъбрах още някои сведения за биографиите на апостолите Каблешкова и Бенковски (Хълтева). Всичко съм записал тъй, както го зная, както е било — нищо няма измислено, нищо изкривено. Да издавам тези си записки не мислех сега, ала, по настояване на комитета „Апостол Тодор Л. Каблешков“ в Копrivщица, решиха да ги напечата. В тези записки читателят ще види, как е станало въстанието в 1876 г., което докара освобождението на България от петстотингодишното робство: той няма обаче да срещне тук нито хвалби към едни, нито укори към други, заслужили на отечеството патриоти. Той ще види, че копривщени са изпълнили честно дълга си към отечеството, а ако някои ги укоряват в нещо, аз не искам от тези укорители друго, а да направят пък те сега нещо по-добро и по-патриотично, защото и днес България се нуждае от дела велики, искрени, патриотични.

София, 4-ти април 1901 г.

Н. Беловеждов

ЗАПИСКИ ПО КОПРИВЩЕНСКОТО ВЪСТАНИЕ В 1876 ГОД.

В Тракия, на юг от Стара планина, сред хълмовете стои скрито славното някога село Копривщица. Това село е заселено с чисти българи около или подир падането на българското царство под властта на турците. Според преданията, селото е заселено от Златишки и другадешни по-развитички българи, които не са могли да живеят в Златица след превземането и от турците. Те избрали тази местност, която не била още омърсена от крака на завоевателя, с цел да запазят колко-годе независимия си дух и свободата си. Главното занятие на първите заселенци на Копривщица е било овчарството, защото и самата местност не е способствувала за развиване на други занятия. Първите заселенци нарекли селото си Копривщица (от „куп речици“, от които се образува голямата в селото река Тополница (Тополка), която се втича в река Марица при Т. Пазарджик).

При превзимането на балканските села, Копривщица и други балкански села сполучили да добият от завоевателите някои правдини, както за самоуправлението си, тъй също и да носят особени облекла, оръжия и пр. Тези правдини се почитали от турците до тогава, докато в турската държава започнали да върлуват разните нехранимайковци: еничари, даалии, кеседжии, делибаши и др.т. Тези разорители са съсипвали три пъти селото и са принудявали жителите да се изселват. От онези времена са се заселили много копривщени в Пловдив, Одрин, Лозенград, Казанлък и другаде, дето са намирали по-спокоен живот.

В първата половина на миналото столетие, когато и в България започна да се проявява желание за просвета, в Копривщица е имало добре уредено училище според тогавашния ред. Келийното образование в Копривщица е било доста старо. Сега има 90-годишни старци, които знаят да четат и разправят, че са се учили още в детинство при стари попове или при даскали, които са се занимавали специално с учене на деца.

Гръцките владици не са смеяли да се разправят твърде много с Копривщица. Те рядко са посещавали селото. Няма оплаквания и от владишки данъци, каквито е имало по други места.

В черковния въпрос Копривщица и копривщени са взимали най-живо участие, ала тук аз няма да разправам за други събития, а ще се огранича само с публикуването на записките си по въстанието в 1876 г. и за да бъде то по-добре обяснено, ще захвана малко от по-рано.

Около 1864 г. в Копривщица се заселил панагюрецът Петко Т. Бояджиев, кондурадгия по занятие, на възраст около 25 год., учил занаята си в Цариград и Пловдив и се развил в школата на онези учители, които вдъхваха в тогавашната младеж любов към отечеството и омраза към всичко, що не е българско, а особено омраза към гръцките владици и изобщо към гръцкия народ, който всячески се трудеше да унищожи българщината. Споменувам за този заселенец затова, защото по-отпосле той става първия деец по политическото пробуждане на Копривщица, а на това най-много е спомогнало неговото живеене, като чужденец. Той живеел в дюгена си, дето е било свободно, както за тайни събрания, тъй и за посрещане и препращане на апостолите, тайните пощи и пр. Копривщените, като го считали за странен, никак не обръщали и внимание на странниците, които посещавали дюгена му. При това той е минавал за протестантин, тъй щото и това обстоятелство още повече е помагало за запазване на тайната.

В 1867 г., около Св. Троица, дошъл Левски пръв път в Копривщица. Тогава се е образувал първият революционерен комитет в Копривщица. Членовете на комитета са били: Петко Т. Бояджиев, Иванчо Х. Христов, Иванчо Личев — търговец в Цариград, Цоко Будин — търговец джелепин, Васил Тошков — аптекар и Нешо П. Брайков — учител в селото.

Първият този комитет не е имал точно определена програма, по която да работи, но за своите работи бивал наставляван от апостолите или лично, или с писма, или с доверени хора. За пръв път Левски задължил комитета да събира сведения за числото на мъжете, които са способни да носят оръжие, за оръжията и припасите, които се намират в селото, колко добитък има и колко храна. При това, да издирва скришните места в планините около селото и да се труди по всякой начин да пробужда в населението мисъл за политическо освобождение

от турците. За да могат да се пазят тайно писмата на комитета, било обадено тайното мастило, с което трябвало да се пишат писмата. Това мастило не е било обадено на всичките членове на комитета, а само на едного или двама^[1], защото се бояли да не бъде издадено. С това мастило се пишеше и във въстанието в 1876 г. и положително мога да кажа, че турските власти не можаха да открият състава му, ако и да желаеха много това.

За да не се споменуват имената на селата и градовете, с които апостолите и комитетите ще кореспондират, на всяко село и град били давани нови — въстанишки имена. На Копривщица е било дадено името „Горчица“.

Комитетът се е трудил да изпълнява длъжността си до толкова, до колкото е било възможно в онези времена. Нови членове обаче не са приемани. Писма са изпращани, исканите статистики са събирани, но до сега нищо от тогава не е запазено. Въстанието в 1876 г. отнесе и малкото документи, които бяха се упазили до тогава^[2]. Останалите живи членове на първия комитет не могат да разправят сега в подробности нищо от тогавашната си дейтелност.

В 1868 г. Левски е дохождал пак. В същата година са дохождали и Ангел Кънчев и Общи, но дейтелността на комитета е оставала да се движи все в същия кръг.

През тази същата (1868 г.) е посетил селото и един царски шпионин. Това е било по панаира, който става в селото на Св. Троица. Шпионинът обаче нищо не е могъл да хване, защото добрият тогавашен Копрившки мюдюрин, Мустафа, обадил, че в селото е дошъл шпионин, та селяните трябва добре да се пазят. Самият мюдюрин, обаче не е знаел нито що ще да търси и що ще шпионира царският шпионин, нито пък от що трябва да се пазят селяните, но ей тъй, агата е добър, селяните го обичат и той човекът иска да ги предпази от лошавини. Този шпионин престоял в Копривщица десетина деня, но нищо не е можал да занесе на своите господари.

Хаджи Димитровата чета, която премина от Влашко през тази година, поразмърдала духовете, но след разбиването и всичко пак утихнало и нашият комитет се ограничавал с много тайно проповядване за бъдеще по-честито въстание. Преди да бъде хванат, Левски още един път посетил Копривщица.

През 1873 година се услових за учител в Копривщица. Същата година още се запознах с бая Петка и наскоро станавме добри приятели. Той наскоро ми повери тайната, в която всеки млад в онова време искаше да участвува, а още повече един млад учител. Тогава от учителите се искаше много и те във всичко трябваше да бъдат първи и да служат за пример.

За политическата деятелност на Копривщенския комитет през 1873–74 година няма що да се каже, защото почти нищо не се работеше. През лятото на 1875 г. се приготвяше въстание в Загорско. В Копривщица се добиха сведения, че нови апостоли на свободата са преминали от Влашко, и с нетърпение се очакваше заместникът на Левски, ала не дойде. Тази година се ознаменува само с дохождането в Копривщица на един бежанец от участниците в Старо-Загорското съзаклятие. Той беше покойният отпосле Перущенски герой — Кочо Честименски, кондурадгия от гр. Пловдив. Той, щом узнал, че делото в Стара Загора било предадено и мнозина съзаклятници изловени, избягал пешком в Панагюрище и писал от там на стария си познайник и верен другар, Бояджиева, за патилото си. Бояджиев отиде пешком в Панагюрище, та доведе бай Коча в Копривщица. След като престоя два-три дена в стаята на бая Петка, като гостенин, Честименски биде скрит в една стая в метоха под защитата на дяда Кесария — духовник — изповедник от Рилския манастир. Дядо Кесария беше от народните калугери. Честименски стоя скрит до къде края на м. септември и пак тайничко си замина за Пловдив. Този път той нищо не бе пострадал.

През същата година си дойде в Копривщица и Тодор Л. Каблешков, син на чорбаджията, Лулчо Каблешков, брат на Пловдивския Цоко Чорбаджи, който колеше и бесеше в целия тогавашен Филибилишки санджак. Чорбаджи Цоко, самозван „Мемлекет векили“ (Народ, представител пред властите), никога не си допускаше дори и да помисли, че във Филибилишко ще има българи, противници на турския цар, па още и такива, които да желаят да падне неговото царство.

Понеже Каблешков отпосле става един от първите дейци — апостол на въстанието, то тук ще дам в кратки черти неговата биография^[3].

Тодор Лулчов Каблешков е роден на 1 януари 1853 г. в село Копривщица. На 6 годишната си възраст той, като всяко дете, бил

заведен в училището. До 11-та година се учил в селото, а отпосле бил проведен да се учи в Пловдив. В Пловдив той следвал три години, т.е. от 1864 г. до 1867. В тази година, по настояване на чина му Цока, той бил изпроводен в Цариградския турски лицей — училище, което в онова време имаше много добра препоръка, защото в него се преподаваше по френски и за свършившите в това училище се усмихваше светло бъдеще: те щяха да бъдат назначавани на завидни служби в турското царство.

Каблешков е бил един от първите ученици в училището. От няколко копия от негови писма, изпращани до родителите му и до други лица, се вижда, че той се е учил добре и внимателно е следял за вървежа на училището. Жалкото е, че тези копия са без дата, тъй щото не може да се определи точно, в коя година са писани.

През ваканцията на 1869 г. Тодор си е дохождал в село с турска ученическа униформа.

От ученическите му писма от Цариград се вижда, че той започнал да боледува, и освен това, в края на 1870 г. и в началото на 71 г. французкото влияние в Цариград започнало да отпада, турците започнали да говорят, че ще променят френските учители с турски и че в училището ще се преподава на турски език. Каблешков изказва желание да се завърне у дома си по тези две причини и, наистина, в началото на пролетта в 1871 година той се завръща в Копривщица със слабо здраве.

Каблешков останал в Копривщица до 1873 година, за да поправи разстроеното си здраве. През това време той се занимавал с превеждане на романа „Граф Монте Кристо“, от който роман в 1875 г. аз сам видях у него преведена една голяма част.

В началото на 1872 г. по инициативата на Каблешкова се съставило в Копривщица Машиническо дружество „Трудолюбие“, целта на което била да купи машини за разни ръкоделия и, ако ще позволят в бъдеще средствата му, да построи и някаква фабрика за повдигане местната индустрия. С първите събрани пари била купена машина за плетене на чорапи.

Като видял здравето си поправено, Каблешков действувал пред Компанията на Източните железници да се настани на служба по железницата. Той не искал нито да чуе тогава за предложението, което

му направили селяните да остане учител в селото. „Аз искам да работя помежду свободните хора“, казвал той често.

Каблешков скоро сполучил да вземе служба при железницата. По препоръката на Райнова (от Карлово) и Николова (от Елена), Каблешков бил назначен за ученик-телеграфист при Одринската станция в началото на 1873 г. В разстояние на 1–2 месеца той изучил добре телеграфната служба и след четири месеца бил назначен за телеграфист в Пловдив, дето стоял само един месец и бил назначен за началник на Беллийовската станция — служба много завидна в онова време и почти недостъпна за българина. Тя бе завидна по причина на добрите заплати, които плащаше Компанията, а още повече по причина на свободния живот под защитата на френците и немците. Компанските чиновници в Турция живееха по свободно от самите турски бейове.

Когато Каблешков заживял свободен живот при европейците, в него се пробудил напълно народният дух и ламтене за свобода. Той започва всячески да се труди и е помагал с всичко, щото е можал за свестяването и развиването на народа. По негова инициатива се основало в Бельово читалище, дето той често държал речи за просветляването на Бельовчене. В едно негово писмо до майка му, писано от Бельово, което е едно само запазено от многото патриотически писма, които той е писал в онова време до разни лица и до майка си, която тогава бе председателка на Женското дружество в Копривщица, той, между другото, убеждава майка си да убеди пък тя от своя страна членовете на Дружеството да отпуснат 100–200 гроша помощ за Македонската дружина в Цариград, „защото“, казва Каблешков, „тази част от нашето отечество е потънала в невежество и трябва да се свести, а за да се свести, трябва да ѝ се помага и морално и материално, защото гърците, които нямат никакви права в Македония, са се завзели да я погърчат и не жаят никакви средства за това“. Цялото това писмо е доста интересно. То рисува ясно патриотизма на Каблешкова и е желателно да се напечати цяло^[4].

През лятото на 1875 година, когато се подготвяше Захарското въстание, Каблешков, види се, е имал участие, и поне знаел е за приготвянето, защото го виждаме да си дава, без някоя важна причина, оставката и под вид на търговец за дъски той обходил София, Пирот, Самоков с цел да изучи, как отиват народните работи по тези

места. Които са се срещали с него в София, разказват, че той е говорел свободно пред всекиго за народните работи, а пред по-верните си другари и приятели говорел, че е време вече да се освободим от турците. Той свирел на физармоника, без да се стеснява от някого, народни песни в тогавашното младежко кафене на Трайкович.

От София Каблешков се завръща в Бельово, отдето прибира вещите си и се завръща в Копривщица.

Каблешков често получавал писма от вуйка си, Ганчо Григоров, родом сопотненец, търговец в Букурещ, от когото бил и насърчаван в дейността си. През есента на 1875 г. Каблешков ходил до Габрово, та изпроводил семейството на вуйка си за Букурещ.

В село, като Копривщица, дето девет десети от мъжете не живеят зиме в селото, който и да дойде отвън, ако иска да прекара времето си по-леко и по-приятно, трябва непременно да се сдружи с учителите и с малцината младежи, които живеят зиме в селото. Каблешков в скоро време се сприятели с всички учители и с всички младежи. С бая Петко Бояджиев той се познавал още от първото си стоене в Копривщица. Каблешков беше обичен на всички, ако и да беше чорбаджийски син. Той мразеше изедниците чорбаджии, а баща си убеждаваше да се не носи по чорбаджийски, ами да живее по-добре с младежите и бедните хора и баща му наистина беше се много изменил, не приличаше на другите чорбаджии.

При първите си още срещи с бая Петка и с други някои от политическите дейци Каблешков бе изказал желание да узнае, дали се приготвява и в Копривщица нещо подобно на онова, което се приготвяваше другаде. В първите си срещи той не бе честит да узнае нещо: отначало съзаклятниците не му се доверяваха по две причини: 1) че той е чорбаджийски син и внук на Цока чорбаджи и 2) че служеше при немците и френците, а те, всички знаехме, не са приятели на българите. След няколко срещи обаче Каблешков биде приет като верен човек и отпосле той доказа, че му е било присърце народното дело, че той желаел свободата на народа си, ако и неговите чичове и деди да не са искали това.

Каблешков прекарваше една част от времето си, като се обучаваше в стрелба. Той всякой ден вършеше това. В желанието си да помогне, по кой и да е начин за добиване, каквито и да било, макар и малки политически правдини за народа, Каблешков беше скроил и ни

предлагаше такъв план: да се захване от Копривщица и да се пригответи за пролетта въстание от жителите на балканските и околните и полски села на Средна гора. Въстаниците да се наредят на две или три чети от по сто — двеста души, които да захванат здрави места в Стара планина и от там да нападнат на турците, да правят пакости по турските села и да подигат на въстание и други български села, които по-първо не са били приготвени за въстанието. Каблешков се наемаше да пригответи всичко нужно за въстанието. Според неговото мнение, въстанието ще има по-голяма важност, ако се докаже пред Европа, че то има свършено местен характер. Планът на Каблешков не се свършваше до тука. Когато вече четите ще бъдат готови, за да излязат в Балкана, Каблешков ще да замине за Цариград и там, престорен на европейец, ще живее близо някъде, дето заминува често турския султан за разходка, или за джамия и ще търси случай да убие султана, защото се вярваше, че, след смъртта на султан Азиса, в Цариград ще настъпи анархия, тъй като имаше двама претенденти за турския престол: единият Азисовият син, а другият Мурат, на мястото на когото царуваше Азис. Цариградският смут ще предизвика намесването на европейците, които ще побързат да запазят своите поданници, а като същевременно ще има и въстание в България, то по този начин ще могат да се извоюват, какви годے правдини.

Целта на Каблешкова дали ще се постигне, предназначеният му план дали беше добър, приспособим и уместен нищо не мога да кажа, само припомнрявам този факт, за да се види, до колко Каблешков бе обзет от мисълта за освобождението на отечеството. Той обиколи дори някои села, за да види, дали ще може да прокара скроения си план, ала той на часа захвърли всичко настрана, когато се доби известие, че нови апостоли на свободата са преминали от Влашко и че наскоро апостол ще посети и Копривщица, та трябва да му се пригответи място. Писмено известие бе дошло до бая Петка, неизвестно от де. Апостолът се очакваше с нетърпение.

На 12-и срещу 13-и януари през нощта дошъл апостолът от към Старо-Ново село и слязъл в къщата на Тодор Искров Душанов — налбантина. Тодор не бе запознат с народните работи, ала апостолът дошъл в неговата къща по препоръката на брата му Ненчо Искров Душанов, който живееше в Старо-Ново село и се занимаваше също с налбантство в това село. Апостолът бил доведен в Копривщица от

Харалампи, зет на Душанови. Този ден Тодор не бил в Копривщица. Щом дошъл апостолът, той проводил известие до Найдена П. Стоянов, главен учител в селото, да отиде при него. Найден още същата нощ обадил на Каблешкова и те двамата намерили за добре да повикат апостола в друга къща, защото не се доверявали на домашните в Тодоровата къща. Те намерили за най-изгодно да се приеме апостолът в къщата на Танчо Шабанов, защото тя е по-отстранена; Танчо си има само една стара майка, па и той е верен на делото. Щом отишли те при Танча и му предложили, той на часа се съгласил и отишъл сам у Душанова, та взел апостола и го завел в къщата си, дето го чакали Найден и Каблешков. Апостолът се наричал Георги Бенковски, ала Танчо още при първата среща го познал, че той е копривщенинът Гаврил Хълтев, когото той виждал в Цариград през есента на 1875 година. Още из пътя Танчо казал на Бенковски, че го познава, но той отказвал, че е той Гаврил Хълтев и че е Копривщенин, ала, когато Танчо му обяснил за срещата си в Цариград, принудил се да признае, но молил Танча да не разправя пред другите за него, за да се не побърка на делото.

Преди да започна да говоря за дейността на Бенковски, ще дам и за него, както за Каблешкова, едно кратко описание на живота му преди той да стане апостол. Тези сведения, вярвам, ще послужат при написване биографията на този юнак, ако ще бъде удостоен някога с подробна биография^[5].

Гаврил Груев Хълтев (Георги Бенковски) е роден на Малка Св. Богородица (8 септември) около годините 1841–43. Понеже няма записана някъде годината на раждането му, то не може и да се помни добре. Помнят домашните му деня на раждането му, но годината не помнят. Че той е роден около годините, които казах, се доказва, освен от домашните му, още и от мнозина, които са живели с него и определят горе-доле възрастта му.

На 8-мата си година Хълтев останал сирак, без баща.

Той се е учил до 12-та си година и свършил всичката наука, която се е преподавала тогава в Копривщица от даскал Яким Груев. Според разказването на негови другари съученици, той бил много способен, учел се много добре и желал да продължава да се учи и в Пловдив, ала сиромашията не му позволила и той бил принуден да се залови за

занаята — терзия (шивач), който се изучвал тогава почти от всички копривщени.

На 12-та си година Гаврил бил даден за три години чирак у селския терзия Филип, с прякор Терзията.

Чирашкия живот Хълтев прекарал, както го прекарвали всички терзиски и абаджиски чираци: ядели сух хляб, носели вода по цял ден, цепели дърва, държели малките деца, ако майсторът имал такива, спели само по 4–5 часа в денонощието, слушали всичките калфи, сляпо се покорявали на всички, никога не смеели да възразяват някому, нито пък да си дават мнението за нещо и на всичко това отгоре, ако чиракът не извършел всичко, както трябва, бивал бит с ендезето и ножиците по няколко пъти на ден. Много тежък е бил животът на клетите терзии и абаджии.

Гаврил бил буйно навито момченце, както казва майсторът му, той не можал да търпи мъките на чиракълъка, но де да се дене, как да избяга, де ще намери хляба? Голям срам било за един чирак да избяга от майстора си. Гаврил бил принуден да търпи всичко.

Той бил вече на 15 години, когато свършил чиракълъка и майсторът му предложил 100 гроша заплата, за да му бъде калфа. Майка му се съгласила, ала Гаврил по никой начин не се съгласявал да повтори робството си. Наистина той сега щял да бъде по-свободен от къщните работи, защото главили нов чирак — доброволен роб, ала пък сега трябвало да свие крака и да работи по 18–20 часа в денонощие. На майка му никак не се искало да отпусне едничкия си син да отиде в чужбина, поне докле е още малък, ала непреклонността на сина накарала майката да отстъпи и отпуснала сина си да отиде в чужбина, но със зетя си, Генчо Шиндарат, който държел хан в гр. Оряхово. Тъй Гаврил отишъл на чужбина в Оряхово.

В Оряхово Хълтев преживял една и половина година, като слуга в хана на зетя си. Той се завърнал след това време в Копривщица, защото се поболял — тресло го. В Копривщица престоял празен половин година, докле го оставила треската.

Много се искало на Гаврила да отиде да търгува в Мала Азия и затова отишъл при Динчо Попадиин, за да изучи по-добре абаджийския занаят. Той стоял у Динча чирак един месец и пет месеца със заплата.

Гаврил бил на 17–18 годишна възраст, когато Станьо Хрелката го приел за свой съдружник. Хрелката ходел да търгува в Мала Азия, в гр. Денизли. Гаврил бил още млад и с малък капитал, ала Станьо го приел за съдружник поради неговата пъргавост и отвореност.

Пръв път той пътувал за Мала Азия с воловски кола — колата, които пренасяха в онези времена абаджийската стока от Копривщица до гр. Гелибол. Това пътешествие се продължавало обикновено от 30–40 деня. Със стоката заедно пътували чираците, калфите и по-бедните майстори. Те качвали на колата само вещите си, а пътували пеша. От Гелибол по море отивали в Смирна, а от Смирна за 15 деня с камили и мулета пристигали в Денизли или пък, който където търгувал. По този начин нашите абаджии — анадолици пристигали в местата, дето ще търгуват, най-малко след двумесечно пътуване. Търговците — майсторите обикновено тръгвали със своите анадоолски хатове един месец след изпращане на стоката, чираците и калфите пристигали заедно в определените си места. При първото си пътуване Хълтев пътувал с колата, защото бил още беден и си нямал хат.

В разстояние на 4 години, от 1859–60 до 64 той се завръщал два пъти в Копривщица. Всяко дохождане той е означавал с нещо такова, което мирните хора, покорните глави не вършат. При първото си дохождане устроил дружина от момци луди-млади, като него та, отишли с червен байряк на черковището (гьола) „Св. Спас“, местност в средна гора, дето всяка година ходят много набожни хора от околните села на поклонение. Там един турски стражарин поискал да приберат байряка, ала, по надумването на Гаврила, жандаринът бил набит добре, подвиг такъв, какъвто в онова време се наказвал много строго. Дружината се върнала в селото с пряпореца, мюдюринът повикал Гаврила и искал да го затвори, но другарите му и някои от първенците отишли при мюдюрин и потъпкали скандала.

При второто си дохождане той вече си имал хат и бил много сербез (свободен). Когато на есента тръгнал да си отиде, той повикал свирачите-цигани да му свирят при изпращането. Някои други, види се по-сербез от него, поискали да му отнемат свирачите, но сами не могли да се явят пред него, та надумали селските жандари-турци, които обикновено се намират при изпращането на търговците, за да изкарат по някоя пара подарък, да отнемат свирачите от Гаврила. Жандарите заповядали на свирачите да не свирят, Хълтев казал на жандарите, че

нямат право да се бъркат, жандарите поискали да упражнят властта си над раята, подигнал се скандал и Хълтев бил принуден да се завърне в селото при мюдюрина, който го затворил в затвора, дето престоял 1–2 часа и бил освободен по настояването на някои от селските първенци, но този път били спуснати в ръката на агата няколко меджидии. Щом се освободил, Хълтев още в същия ден си заминал от Копривщица, ако и да било вече късно. Този път той се заклел, че няма вече да се завръща в Копривщица и прибавил, че той вечно ще отмъщава на турците, задето те стесняват свободата на народа. Тези му думи освен от домашните му, потвърждават се и от мнозина негови другари, които са били с него в това време.

До 1865 г. Хълтев и ортакът му Хрелката се занимавали само с абаджилъка. Според обичая в Мала Азия, щом отивали есен абаджиите, разпродавали повече от стоката си на тамошните турци и зебеци, без да заемат пет пари от някого, а през зимата ходели от село в село, та събирали вересиите си и продавали стока по пазарите.

Както Хрелката, тъй и Хълтев си купили най-хубави анадолски хатове. Хълтевият хат се отличавал между всички. Той бил украсен най-изящно. На гърдите му висял златен пендар с надпис „машаллах“ (слава на Вишния). Много обичал Хълтев салтаната. Когато пътувал по селата помежду турците, той се обличал със зебешки дрехи, тъй като с такова облекло могло да се пътува по-свободно. И съдружникът му Станьо носел зебешки дрехи, но не бил такъв буен, като другаря си. Хатове те си хранили със стафиди. Помежду турците и зебеците те минували за арнаути турци.

От 1865 — 1870 г. Хълтев и другарят му освен с абаджилък, занимавали се и със събиране на афион, който продавали в Смирна.

Около 1870 г. Хълтев е бил в много добри отношения с двама прочути разбойници-арнаути: Сюлюман и Юсин. Те имали свои шайки зебеци, които убивали и обирали търговците по пътищата. Двата тези разбойници живеели повече в градовете, като търговци и, като узнавали, че някой търговец ще заминува за някъде с пари, обаждали на своите шайки, та го пресрещали, обирали го и, ако им се противял, убивали го. Понеже Хълтев дружел с тези хайдути, то нито той, нито другарят му Станьо, бивали пресрещани, а според тях и всички други копривщени. Те много почитали Хълтева и го уважавали заради юначеството и приликата му. Един път само се отпуснали пред него и

се хвалели, че те убили копривщенина, Лукан Куйлек, но когато узнали, че той бил приятел на Хълтева, съжалявали за станалото, ала изгубеното не се връщало. Хълтев обаче не можел да им прости това престъпление и намислил да им отмъсти. Той ги повикал един път на гости в стаята, в която живеел Х. Лука Х. Нейков. Само Х. Лука бил в стаята, а другите майстори и калфи били по работа: едни продавали стока по пазарите, а други събирали вересии. Хълтев обадил на Х. Лука, че има намерение да притупа през нощта двамата хайдуци. Той ги угостил добре, напоил ги и ги убеждавал да спят в стаята, като мислел да ги убие в съня им, за да не се чуе, защото наоколо живеели и други хора, Разбойниците обаче, предпазливи навсякъде, пазели се и тук и не заспали до сутринта. По причина на другаруването му с тези арнаути, някои говорят, че той бил хайдутувал по Мала Азия. Това за сега не може да се докаже. Повече е вярно, че той не е хайдутувал.

Все около 1867–70 г. дошли в Денизли 4 души българи: Димитър (наричан още и Христо) от Калофер, Юсеф (псевдоним) от В. Търново, Яко от Пазарджик, син на поп Ивана, Панайот също от Пазарджик. Тези българи се показвали за въстаници, избягали от преследванията на турците, но повече нищо не се знаело за тях, защото не казвали никому нищо за своето минало. От тези четирима: Яко работил при абаджиите, Димитър станал преносвач на поща, Юсеф нищо не работел; а Панайот правел суджуци. Хълтев постоянно дружел с тези българи, те му били добри приятели. Той навярно е знаел по-подробно за тяхното минало^[6].

В 1870–73 г. те закупували и десетъка на град Ушак и околността му. В тази работа имали за съдружник и някой си Михалаки от Т. Пазарджик, който живеел в гр. Ушак. Хълтев и Хрелката били честни хора, пъргави и юнаци за работа, а Михалаки бил не дотам прав човек. Той ги изиграл, както казват, в сметките и в 1873 г. загубата им надминувала и по-напрешните им печалби и капитала им и те пропаднали съвършено, тъй че не могли да заплатят вносовете си на правителството и били повикани в Смирна пред съдилището, за да дадат сметките си. Те се съдили няколко месеци, додето съвсем оголели.

След опропастяването Станьо се решил да се завърне пак в Денизли и да захване отново да печели. Той канил и Хълтева, но той

категорично отказал. Той се заканил да стане хайдутин-бунтовник и да си отмъщава на турците за тяхната несправедливост.

Станьо и Михалаки си отишли по местата си, а Хълтев останал в Смирна и не се знае как е сполучил чрез своите приятели персийци (аджеми), които живеели в Смирна, да се сдобие с персийски паспорт и бил назначен на някаква видна служба при персийския консул в Ангора. Той ходил по службата си в Денизли, Назъли, Къйпазар, Чал, Ушак и Айдън, облечен в хубава персийска форма, препоръчавал се пред българите за персийски консул, а пък персийците, живеещи в тези градове, му отдавали голяма чест. Това много повдигнало славата на Хълтева по онези места.

Кога е постъпил Хълтев на служба при персийския консул и колко е служил, не може да се определи точно, но се предполага, че все трябва да е служил около една година. През лятото и през есента на 1874 г. Хълтев, престорен на турски ходжа, заминал през Бейпазар, дето търгувал Рашко Куйлек. Рашко го познал, но Хълтев не искал да се изкаже изпърво, а после се признал, че той е Хълтев и молил Куйлека да не обажда никому за неговото заминуване и скоро си заминал. Както разправят абаджиите, отпосле той бил много дирен, но неизвестно защо. В Смирна той пристигнал като турчин. Лука Б. Шушулов разказва, че той дошъл в Смирна, престорен на турчин и заедно с друг един турчин се показал като продавач на говеда. Той бил излъгал тогава турчина, та станал съдружник на говедата и когато ги продали, той взел по-голямата част от парите и не се вестил вече — избягал. От Смирна той отишъл в Цариград, но там не живял дълго, защото се боял, а отишъл в град Лом при зетя си Генчо Шиндарат, който тогава държал хан в този град. Това е било около края на 1874 г. При зетя си стоял 2–3 месеца. Зет му го канил да се залови за работа и да не се бои, защото там е далеч от Анадола, но той му казал, че не искал да захваща никаква работа, а желаел да стане бунтовник и да си отмъщава на турците за техните варварщини. Зет му се уплашил да не пострада покрай него, та побързал да го изпрати във Влашко. Преди да замине за Влашко, той писал майка си писмо, което било заобиколено с черно мастило и отдолу имало черен кръст. Сестра му не може да си спомни нещо от съдържанието на писмото, но навярно той с това е искал да каже на майка си и на сестрите си, че отива във Влашко и ще да умре за свободата на народа.

Щом стъпил във Влашко, Хълтев отишъл в Букурещ, запознал се със съотечественика си Каравелова, който му дал няколко патриотически уроци и Хълтев станал един от най-пламенните родолюбци; в него загоряло желанието да помогне на народа, с каквото би можел. Покрай Каравелова той се запознал с мнозина въстаници, а най-доверен му е бил Ст. Заимов, който добре е познавал Хълтева, обичал го е и го е препоръчвал на другите въстаници и апостоли. Заимов ще може да ни каже, както за живота му във Влашко, тъй и за ходенето му в Цариград през есента на 1875 год., с каква цел е било то и въобще той много ще помогне, за да се разкрие Бенковски преди той да стане апостол.

Според Захари Стоянов, Бенковски е бил препоръчан от Заимова за помощник на Волова, който бил определен за апостол на IV въстанишки окръг. Не зная, какво е било разпореждането на апостоли при издаване препоръчителните им писма, но Хълтев — Бенковски притежаваше пълномощно на същ апостол, а не на помощник апостола. Тези работи ще се надяваме да се обяснят от лицата, които са участвали при тези разпоредби.

Хълтев е бил помощник на Волова. Волов бе човек със средно образование, но нямаше решителността и пъргавината на Хълтева. Предаден от сърце и душа на делото, Хълтев минуваше помежду населението за апостол, а Волов се считаше за негов помощник. Когато и да попитате от участниците на Копrivщенското въстание в 1876 г., всеки ще ви каже, че Бенковски беше апостолът, войводата, а Волов беше неговият помощник. За длъжност обаче считам да спомена тук, че Бенковски не вършеше нищо преди да вземе съгласието и на Волова. В последните дни на приготовленията обаче, когато Хълтев видя, че всички гледат на него, той почна да диктатурствува, ала в онези времена надали можеше и другояче.

На 12 януари през нощта Хълтев се запознал с Каблешкова и Найдена в Танчовата къща. По Танчово настояване Хълтев бил принуден да се признае и пред Каблешкова и Найдена, че е копривщенин. След като вечеряли, всички преспали у Танчови. На сутринта Танчо обадил на бая Петка за дохождането на апостола и бай Петко на часа отишъл при него. Апостолът обяснил пред събраните четворица, че той много се надявал на Копrivщица и Панагюрище. Той бил ходил в Клисуре, Сопот, Старо-Ново село, но никъде не успял

да състави комитет: всички казвали, че са готови, но искат да видят, че в тази работа са влезли Копривщица, Панагюрище и др. по-големи села. Бай Петко бил задължен да покани за вечерта 12 души, които да съставят комитета. Още същия ден на пладне, когато се завръщах от училището, бай Петко ми обади новината и ме покани да присъствувам вечерта на събранието, дето щеше да се състави комитетът.

Вечерта на 13-и срещу 14-и януари трябваше да се състави комитетът. Макар и да бях поканен, аз не присъствувах на това събрание по едно недоразумение. Подир обяд по желание на апостола, трябвало да отиде някой в Стрелча и Панагюрище, за да пригответи място за приемането му. За такъв бил избран бая Петко, защото нямаше друг, който да извърши работата. Бая Петко заминал подир обяд за Стрелча и Панагюрище, аз пък трябваше да отида у Танчови с бая Петка, защото не знаех къщата, па и тъй бяхме се наговорили. Вечерта като не дойде бая Петко да ме повика, бях в голямо недоумение за извършеното. Плаших се да няма някакво предателство. Сутринта рано, преди да отида в училището, потърсих бая Петка, но ми казаха, че го нямало в село, аз още повече се усъмних и отидох у Каблешкова. Щом ме видя Каблешков, укори ме, за дето не съм присъствал снощи на събранието. Аз му обясних причината; лесно се разбрахме. Разпитах Каблешкова и той ми обясни, какво са извършили вечерта.

На 13-и вечерта се събрали при апостола 10 души: 1) Поп Никола Белчов, 2) Найден П. Стоянов — главен учител, 3) Танчо Шабанов — кафеджия, 4) Цоко Будин — търговец и стар член в комитета, 5) Нешо П. Брайков — учител и стар член на комитета, 6) Илия Мангърат — стар войвода, 7) Рашко Стойчов — хекимин (доктор), 8) Тодор Каблешков — известен, 9) Брайко Енев и 10) Петко Дончов Кесяков — търговци-джелепи. Членовете трябвало да бъдат 12 души, но от поканените аз отсъствувах по недоразумение, а поканвачът бай Петко Бояджиев отсъствувал по служба.

По покана на апостола събраните съзаклятници дали клетва. Клетвата била изказана от свещеника Никола Белчов над диктовката на апостола. Понеже тази клетва се повтаряше отпосле от мнозина, аз съм я запомнил наизуст и тя е: „Заклевам се в името на всемогъщия Бог, че, за славата на народа си и за честта на православната вяра, ще забия петстотингодишния ръждясал български нож в гърдите на келявия

турски султан. Ако престъпя клетвата си, да бъде проклет от целия български народ и да ме постигне най-тежкото Божие наказание“. Пред съзаклятниците във време на клетвата се поставяше евангелие, нож и револвер, а свещеникът държеше кръста в ръка.

Освен клетвата за вярност в делото, Хълтев поискал от съзаклятниците и честно слово, че те няма да обаждат пред другого, нито пред копривщени, нито пред други селяни, че той е копривщенин, за да не се побърка на делото. Всички му дали честно слово за това. Подир това Хълтев разпитал за майка си и за роднините си, дал едно писмо да го дадат на майка му, но това писмо носило името на някой град във Влашко. Той молел в писмото си майка си да му изпроводи шаяк за един кат дрехи и я задължавал да предаде шаяка на Танчо Шабанов, който щял да му го проводи, а същевременно задължил Танча да продаде шаяка и парите да внесе в комисията за помощ от него. Той молил да не се говори нищо пред майка му за него. Първите съзаклятници били наречени „Въстанишка Комисия“ и от апостола били дадени следните наставления:

1) Комисията в най-скоро време да разпространи помежду населението мисълта, че е дошло вече времето да се освободим от турското робство;

2) Да опише точно колко оръжия, припаси, кола, волове и коне има в селото;

3) Да опише всички мъже, които са способни да носят оръжие, тяхното семейно положение и занятието им;

4) Онези, които се признаят, че вече са наклонни да приемат от сърце и да работят за делото, да се приемат като съзаклятници, след като предварително дадат пред свещеника клетва. Кога дава клетва някой нов съзаклятник, винаги трябва да присъствуват по двама или трима от членовете на Комисията, за да може новият съзаклятник да добие по-голяма увереност към делото.

5) Както членовете на Комисията, тъй и всякой нов съзаклятник, ще бъде длъжен, като бъдещ въстаник да си набави в най-късо време следните неща:

- а) Пушка, револвер или пищове, нож, кама или сабя;
- б) 300 фишеци за пушката и 150 за револвера;
- в) Нужните паласки за фишеците;

г) Мушама, два чифта цървули и навуца, две ризи и гащи, котки за цървулите, игли и конци;

д) Съд за вода;

е) 2 оки сухари, а също и в къщата си да има всякой ден по 5–6 оки готов хляб;

ж) Хинин (сулфато), тифтик за рани и 50 др. восък, който щял да служи в случай на нужда за утоляване на глада.

За да може по-лесно да се разпространи мисълта за въстание, един от комисарите предложил следното: да не се пръска изведнъж мисъл за въстание напролет, но да се поразпръсне изпърво слух, както всяка година се пръска този слух, че турците се готвят да нападнат по Великден българите, за да ги изколят и да ограбят имотите им и за това всеки българин трябва да се приготви, за да отблъсне подобно едно нападение. Този слух щял да накара мнозина да си закупят оръжия. Бенковски се съгласил да се употреби за пръв път подобен един маниер, но да не се остава само с това, а да се внуши на българина, че той трябва да стане с оръжие в ръка да извоюва изгубените си правдини.

Помня и днес твърде добре, че Каблешков не можеше да се начуди, как този човек (Хълтев) без никакво систематично образование говорил тъй умно и тъй схванато и живо, като да се бил приготвявал дълго време за тази си длъжност.

През нощта пристигнали от Стрелча двама пратеници: Яко Стоянов и даскал Найденов, които на 14 сутринта рано завели апостола в Стрелча.

Подир заминаването на Бенковски Комисията остана като гръмната. Тя не знаеше още от де и как да захване работата. Няколко деня се изминаха почти в бездействие. Като че нищо няма, като че в сън е било заклеването пред свещеника и апостола. Живостта обаче скоро се появи. Тази живост донесе Каблешков. По поканата на Бенковски той ходи в Панагюрище и оттам се завърна съживен, побуен, насърчен и даде душа на Копревщанската Комисия: Каблешков бил прогласен от апостолите за помощник-апостол и беше му дадено нужното свидетелство за това. Той се задължаваше да организира въстанишки комисии в селата около Копревщица.

През време на стоенето си в Панагюрище Каблешков и апостолите Бенковски и Волов разисквали въпроса, де трябва да бъде

центъра при приготовленията, а тъй също и във време на въстанието в Копривщица ли, или в Панагюрище. Всички били съгласни, че Копривщица по местоположението си е най-сгодна да бъде център, ала обстоятелството, че Бенковски е от Копривщица, а пък присъствието му в центъра на приготовленията ще трябва да бъде по-често, което пък не ще да може да става, защото може да бъде узнат, то се приело следното предложение на Бенковски: да се избере Панагюрище за център на приготовленията и да се обади на всички въстанишки комисии да изпращат сведенията си до апостолите в Панагюрище, а Копривщица да се направи център, дето във време на въстанието ще трябва да се съберат жените и децата от селата, които се намират по Пловдивското поле. Там да се приберат и храните за въстаниците и населението. Във време на въстанието въстаниците ще завземат планинските места около Копривщица, тъй че Копривщица да се направи непристъпна. Решението на апостолите било предложено на Панагюрската Комисия, която го приела с драга воля, Каблешков поиска мнението и на Копрившката Комисия, но тя нямаше какво да възразява, тъй като причините, по които Копривщица не можеше да бъде център, и бяха известни още при дохождането на Бенковски в селото. Тук не трябваше да се разисква много за центрове и за слава, а трябваше да се работи, пък бъдещето ще покажеше, кое как трябва да бъде.

Февруари месец се измина без някоя особено важна деятелност. Около 6–10 февруари дохожда в селото апостола Волон. Той бе се спрял на Главчовия хан и се препоръчваше като търговец на гюлово масло. Той се срещна само с двама-трима от работниците и замина за Клисурса, дето трябваше да даде живот на тамошния комитет и въобще на комитетите в Карловско.

През този месец Копрившката комисия беше успяла да разпространи мисълта, че турците ще ни колят по Великден, та трябва да се приготвим. Заедно с тази мисъл беше вече пръсната и мисълта, че е време вече да се избавим от турското робство, та не всяка година да треперим от тези зверове и да не сме уверени за живота, като замръкнем, ще ли да осъмнем, или като осъмнем, щели да замръкнем. От комисарите работиха само неколцина. Най-решителните дейци бяха: П. Бояджиев, поп Никола Белчов, Цоко Будин, Н. П. Стоянов, Н.

П. Брайков, Танчо Шабанов, Рашко Стойчов и Брайко Енев, а другите по един или по друг начин поизбягваха.

Ден не се минуваше да не се запишат нови съзаклятници: всякой нов покръстен привождаше нови некръстени и дядо поп Никола не можеше да гледа друга работа, а само кръщаваше. Той скоро покръсти и двама свои събратя: поп Иван Ерчев и поп Илия Кацаров, които отпосле му помагаха в покръщаването.

Доде месец март — месецът на бунтовниците. С нетърпение очакват те март месец, за да се развие шумата, ала нашите приготовления стоеха още много надире. Около 15 март приготовленията взеха друго направление. Понеже беше решено да бъде Копривщица център във време на въстанието, то, по разпореждането на апостолите, селата откъм Пловдивско трябваше да пренасят храните си в Копривщица и уж, че ще ги продават с пари, а в действителност да ги оставят в къщите на съзаклятниците за нужно време. Селяните започнаха да донасят храните си в Копривщица в такова количество, каквото никога не е донасяно. Това бе направило да се породи малко едно съмнение у съседните турци. Те бяха започнали да запитват съселяните си, по кои причини те носят храните си в Копривщица и ги продават толкова евтино. Трябва да се забележи за обяснение, че на пазара, който става в Копривщица в понеделник, заедно с българите селяни, дохождат и много турци, за да продават произведенията си. Това породи съмнение и у нашите чорбаджии — противници на идеята за въстание и затова пренасянето на храните в такива големи количества се спря и започнаха да се пренасят по-малко.

Къде края на март идеята за въстание започна да се проповядва по-открито. Нови съзаклятници всякой ден се записваха. Комисията вече беше по-решителна, Каблешков ходеше в околните села да проповядва, но повече се навърташе в Копривщица и насърчаваше съзаклятниците.

Когато вече числото на съзаклятниците се увеличи и нуждата за по-редовно и по-бързо споразумяване с апостолите и околните комитети се усещаше по-чувствително, уреди се редовна поща. (До това време писмата се изпращаха по верни хора, без да им се обажда, какви са тези писма). За пръв пощаджия биде избран юнака Никола Гайтанек, решителен и верен съзаклятник. Когато обаче трябваше да се направи някое по-важно устно споразумение с апостолите, отиваше в

Панагюрище някой от членовете на комисията. С такава една важна поръчка посетих и аз Панагюрище на 12 март през нощта^[7]. Сутринта рано се видях с Бенковски и му обадох, че в Копривщица бе получено тайно известие, какво той е предаден и че в Пловдив имали вярна снимка, както за физиономията му, за облеклото и въоръжението му, тъй и за коня, който той язди. Това съобщение беше дошло в Копривщица от Пловдив, но кой го съобщаваше не се знаеше, както се не знаеше и отде е станало предателството. Бенковски замина за по селата, а аз останах този ден затворен в къщата, дето живееше апостолът Волов. Същия ден беше дошъл с мисия от Пловдив Антон Балтов и ние тримата прекарахме деня в доброволен затвор, като си приказвахме за въстанието, за бъдещата уредба на България и др. такива мечти. В чия къща съм преживял този ден и сега не зная, защото денем и сега още не ми се е паднало да отида в Панагюрище и да запитам за това. Вечерта заедно с Волова заминахме за Копривщица. От Панагюрище взехме проводник, който да ни заведе до место, известно на мене, ала проводникът ни побърка пътя, та се лутахме цяла нощ из гората и пристигнахме в Копривщица на разсъмване. Аз заведох апостола в къщата на Танчо Шабанов. Из махалата ни видяха няколко жени и двама-трима мъже, но вярвам, че никой не ме позна, защото бях наметнал ямурлука на Волова, а сам той беше облечен, като същ турчин-читак от нашенските турски села. Този ден беше понеделник и в Копривщица става пазар, та дохадат много турци. Подир един-два деня из махалата се говорело, че двама читаци набързо дошли в селото от към Панагюрище и се изгубили някъде из махалата.

Аз се попречистих и отидох, та обадох на Бояджиева и Каблешкова, че е дошъл Волов. Този ден се престорих на болен и не ходих в училището. Другарите знаеха, каква е работата и прикриваха.

Волов се видя с Каблешкова, Бояджиева и с някой още от съзаклятниците и вечерта замина заедно с Каблешкова за към Клисурса. Той беше взел грижата да уреди комитетите в Карловско, а Бенковски оставаше в Панагюрище. Трябва да спомня, че в Панагюрище никой още не беше узнал, кой е Бенковски.

Волов бе пропътувал заедно с Каблешкова до село Шипка. По всички тези места Каблешков бе познат добре и той препоръчвал Волова. Когато Каблешков се завърна от пътуването си, той още повече

съживи въстаниците в Копривщица, защото беше се уверил лично, че всички българи са готови да въстанат, като един човек.

Тъй като повечето приготовления трябваше да станат ноще, също нощя дохождаха и отиваха пощаджии и др. лица, то стана нужда да се образува тайна полиция. Като главатари на тайната полиция се избраха двама съзаклятници: Георги Тиханек и Георги Каменарчето. Те изпълняваха службата си тъй изкусно и вярно, както най-верните шпиони на турския цар не можеха да изпълнят тази служба. Под тяхната команда имаше около 20 души юнаци.

Длъжностите на тайната полиция бяха:

1) Да узнава що се говори и върши в конака и от чорбаджиите. Също да узнава и що се говори из селото за приготовленията въобще.

2) Да съгледва, какви хора дохождат в селото деня и кой за къде заминува.

3) Да поставя нощя по всичките пътища стража, за да се посрещат нашите хора и да се съгледват подозрителните. Тайната полиция има право да убива подозрителните хора.

4) Тайната полиция ще пропуска отвътре за навън от селото само онези, които знаят показаната лозинка. Лозинка за пропусчане от селото навън се даваше всякой ден, а лозинката за пропусчане в селото се съобщаваше от апостолите и се пазеше много тайно.

А помежду това числото на съзаклятниците растеше от ден на ден. Трябваше вече да се промисли за някаква организация. Заклеването не можеше вече да става само от Комисията. Според едно разпореждане от апостола, трябваше да се образуват *чети* от по 100 души въстаници, които да имат за главатар *стотник*. Четите ще бъдат разделени на по 10 *десетки*. Десетките ще се управляват от *десетници*.

Четите се образуваха тъй: Комисията назначи стотниците, те избираха свои десетници, а десетниците образуваха десетките. За първи стотници бидоха назначени: Цоко Будин, Брайко Енев, Илия Мангъра, Велю Серека и Стоян Нейчов. Те в скоро време образуваха своите чети. Когато вече бяха образувани пет чети, назначи се за *хиландник* Найдено П. Стоянов, защото той между всичките въстаници беше олицетворение на пъргавост и въстанишка умелост. Той, с една дума беше генералът на Копрившките въстаници.

За да не стават бъркотевизи при образуването на десетките и четите, т.е. за да не се записва един съзаклятник при двама десетници,

десетникът обаждаше на своя верен лозинка, която той трябваше да каже на оногози, който го покани втори път за съзаклятник.

На съзаклятниците се казваше, що трябва да си приготвят, като въстаници и да бъдат готови на всяка минута.

По този начин всички съзаклятници влизаха под команда. И самите членове на комисията влизаха в състава на някоя чета. Никой не биваше, а и не приемаше да бъде отстранен. Аз изпълнявах секретарската длъжност в Комисията и се числях под командата на стотника, Цоко Будин.

Копривщените не забравиха да предизвестят и находящите се в странство свои съотечественици за въстанието. В писмата до младите странствуващи в Цариград, Мала Азия и Египет се известяваше: младоженецът си доде. Сватбата ще бъде подир Великден. Няма ли да си додете и вие, за да играете хоро на сватбата? Едни пишеха поткровенно. Мнозина напущаха работата си и се завръщаха в селото, за да играят хоро на сватбата. Помежду онези, които си додоха в село за въстанието заслужава да се поменат: Тодор Душанов, Панчо (Патьо) Млъчков и Тодор Ф. Терзиев, които търгуваха в Египет. Те със своите парични помощи много улесниха работата на бедните съзаклятници.

Уреждането на четите извади делото наяве. Съзаклятниците се приготвяваха явно и сериозно. Още преди Великден започнаха да ходят по цял ден по доловете около селото, за да чистят пушките си и да се упражняват в мерене. Гърмежът от пушките се слушаше понякога и в селото. Когато новият мюдюрин запитал еднаж азите (старейшините), които бяха едни от първите съзаклятници, за гърмежа, те му отговорили, че в Копривщица пролетно време младежите обичат да излизат край селото на разходка и там се упражняват в мерене. „Това нещо е обикновено тука“ — казали му те^[8]. Този отговор задоволил агата и той не счел вече за нужно да попита втори път, нито пък да вземе никакви мерки.

На 28 март стана едно голямо събрание в Панагюрище от представители на някои въстанишки села. В това събрание трябваше да присъствува и Каблешков и като помощник-апостол, и като копрившки пратеник, но, по причина на болест, той не можа да присъствува. В това заседание, както ни се обади отпосле, били вземани някои предварителни решения, като тези: да се определят хора, които в деня на въстанието да запалят градовете Пловдив, Т.

Пазарджик и Одрин, други да запалят станциите по железниците и да развалят железните пътища. За началник на палачите на Одринската станция бе избран Каблешков, като запознат добре с тази станция, но Копрившката комисия по никой начин не се съгласяваше да отпусне Каблешкова, а вместо него препоръчи Цоко Будин, който също добре познаваше Одрин. Цоко Будин бе готов да отиде и ще изпълнеше мисията си, както трябва, но въстанието стана по-рано от определеното време и той не успя да отиде в Одрин.

През дните на Великден се работеше най-деятелно. Тогава успяхме да убедим да вземат участие в делото и хора по-богати, но не чорбаджии, а хора народни. Комисията работеше неуморно. Тя заседаваше по два пъти на ден и приемаше нови съзаклятници. Комисията приемаше повече такива лица, които можеха да помагат и парично. Всички други се записваха при стотниците и десетниците. По-състоятелните съзаклятници се облагаха и с данък. Със събираните пари се купуваха оръжия, барут, куршуми и се поддържаха и няколко души пощаджии. С увеличаването на работата и числото на пощаджиите се увеличаваше. Един от верните пощаджии и помощник на Гайтанека беше Матея Кривиралчов.

Пушки, револвери и куршум се набавяха от Пловдив, а барут се набавяше от някои си турци от Златишките села, които го правеха скритом в гората. Този барут беше много суров, лесно поимаше влагата, но по-добър не се намираше, та се задоволявахме и с него.

Като началник по приемането барута и куршума беше назначен Велю Серека. В началото на приготовленията в неговата къща се правеха фишеците, но понеже тя се намира на лично място, съседите бяха започнали да подозират и затова Танчовата къща биде превърната в арсенал, дето под командата на Серека работеха; Лука Ат. Гютилиев, Иван Д. Дишлиев, Стоян Пазарджиклията, (който се криеше у Танчови, защото бе убил сина на Пазарджиклията Али бей), Вангел Сърбинът, Георги Телчарят, Рашко Нягулов и други още двама. Куршумите се лееха на тежест от 2,5,7 и 10 др. Краят на фишеците се потопяваше в разтвор от лой и восък.

От околните села ежедневно пристигаха писма, с които комисиите от селата, които впадаха в района на Каблешкова, искаха наставления за действията си. Най-много писма пристигаха от Панагюрище. В тях изобщо се говореше за организацията на

въстанието или пък се искаше мнението на нашата Комисия по някои въпроси. Писмата на Бенковски се отличаваха със своята рязкост. В писмата на Бенковски граматиката липсваше, но патриотическия дух напълно владееше в тях.

В началото на м. април се получиха писма от Враца, в които се говореше, че Врачанските въстаници са вече готови и скоро ще прогласят въстанието.

Съзаклятниците работеха, приготвяваха се, но не обаждаха нищо на чорбаджиите^[9]. Те обаче бяха узнали, че се готви въстание, но не знаеха подробностите по приготвянията, уредбите и пр. Те бяха узнали, че са дохождали апостоли, ала кои са именно главатарите в Копривщица, това не можеха да узнаят навярно. Знаеха, че Каблешков и учителите са в тази работа, но нямаха никакви данни за верността на предположението си. Там им се искало да предадат делото, ала, като българи, бояли се пак от бъдещето, от съвестта си. Че това бе тъй се виждаше от обстоятелството, че те се колебаеха, макар и да беше лесно да се извърши подобен един подвиг. По празниците на Великден бе станал един малък скандалец помежду чорбаджии и младежи в къщата на Н. Д. Съзаклятниците младежи не искали да пият питие, защото това беше им запретиено. Когато те отказали да пият, един от чорбаджиите, като на насмешка, продумал: „Скоро ще гледаме млади момчета по бесилките и бради да се развяват на коловете“.

На Св. Петка (Петъка подир Великден, 10 април) се събрали в къщата на Петка Кесяков^[10] (по случай на имения му ден) чорбаджиите: Д-р Спас, Х. Рале, Х. Иванчо П. Михайлов, Беньо Христов и Тодор Х. Вълков. Помежду другото, отворило се дума и за приготвянията на младежите. Тук те решили да обалят в Пловдив за приготвянията на младежите и да молят правителството да проводи войска, за да се предвари избухването на въстанието и да се изловят подстрекателите^[11]. За оръдие на предателството бил избран достойният за тази работа Черньо....., който живееше повечето време през годината в Пловдив и се занимаваше с адвокатство, занятие, което, според тогавашните понятия, значеше предател, изедник, шпионин и въобще много опасен човек. Нашата тайна полиция беше сполучила да узнае за решението на чорбаджиите и беше се разпоредила да се хване предателят и да му се заплати за предателство, но не бе сполучила това, защото Черньо бе излязъл по-рано от селото.

Полицията не бе могла да го накаже, ала провидението бе го наказало: той бе паднал в един дол заедно с коня си, та бе се смазал и с голяма мъка едвам сполучил да се завлече в селото Крастово, дето престоял 4–5 деня, за да се цери. (Тази случка дава повод на Т. Х. Вълков да твърди, че Черньо не е предавал, понеже той останал в Крастово, но повече е вярно, че той е проводил в Пловдив писмото на чорбаджиите). Че е имало предателство, ще се види по-долу и от това, дето в Копривщица дохажда чиновник и иска да хване хора по предписание, а не по посочване на някого от селото. Главното тук е, че бе извършено предателство, което ускори прогласяването на въстанието, а това е една от най-главните причини за лошия изход.

На 8 април доде писмо от апостола, в което се предлагаше на Комисията да си избере двама представители за Народния събор, който ще се събереше в Панагюрско, за да обмисли и реши няколко важни въпроси относително въстанието и да определи деня, в който ще трябва то да се прогласи. Каблешков се канеше да присъствува по право, като апостол. Представителите трябваше да заминат за Панагюрище, а оттам щяло да им се насочи мястото, дето ще станело събранието. За представители се избраха: Найден П. Стоянов и Тодор Душанов (той беше си дошъл наскоро и беше приет за член в Комисията, заедно с Панчо Млъчков). Те заминаха за Панагюрище още на 9 април. С тях заедно замина за проводник юнакът Георги Каменарчето.

На 16 април имаше вече напълно организирани пет чети, делото беше станало известно и на децата. По кафенетата открито се приказваше за въстанието, но никой не знаеше кога ще се прогласи то. Всички чакаха това с нетърпение и със страх. Твърде много помагаше на агитацията и пророчеството за падането на Турция. Не зная още и сега, кой беше измъдрил тая комбинация, ала тя беше пръсната помежду всичките въстаници. Това пророчество се тълкуваше тъй: буквата m =на 300, y =400, p =100, $ц$ =900, i =10, a =1, $к$ =20, e =5, n =80, a =1, $д$ =4, n =50 и e =5 и тъй наредени по ред буквите и събрани числата, излиза: *Турция ќе падне в 1876 г.*, а понеже и ние се приготвяваме да въстанем, то следва, че ние ще я съборим. Това пророчество се изпълни, защото Турция падна и то, ако не в 1876 г., все пак по повод на нашето въстание в тази година.

Около това време се проводиха в Панагюрище и пари, които щяха да се изпроводят за пушки в странство. Около 800–900 лири турски били събрани за тази цел и били предадени на Антона Балтов и Ив. Джуджов, които бяха заминали, но въстанието бе ги заварило в Цариград и те не можаха да изпълнят мисията си. Те спечелиха само това, че се избавиха от страданията. Какво е станало с народната пара, не ми е известно.

Все около това време Комисията беше доставила от Пловдив хубав зелен копrienen плат за знаме. Христо Коев (домашен живописец) бе нарисувал на този плат един разярен лъв, тъпчещ полумесеца, а учителката Евлампия бе се заела да извезе лъва със златни конци. Танчо сам на свои разноски беше приготвил 12 червени знамена с лъвовете, нарисувани на средата (Танчо сам умее да рисува горе-доле), а поп Никола Белчев лееше лъвчетата за шапките на въстаниците.

На 18 април, два деня преди деня на въстанието, се събра едно общо събрание от по-главните съзаклятници в къщата на Каблешкова. (Той не отиде на събранията по причина на болест). В една стая заседаваше Комисията и кръщаваше новопристигнали младежи от странство, а в друга бяха събрани стотниците и десетниците, та проверяваха списъците на записаните въстаници и разискваха за организацията на четите си. Всичките събрани съзаклятници възлизаха на брой около 80 души — всички главатари, редници нямаше тук. В това събрание се избра Военен съвет, който да съставлява временното българско правителство и да се грижи да набавя на въстаниците и семействата им храна. Военният съвет ще се грижеше да набавя и оръжия и припаси и ще разглеждаше разприте помежду въстаниците.

За неизлишно считам да отбележа и това обстоятелство, че между някои от съзаклятниците беше се породило съмнение по отношение успеха на започнатото дело, защото ние сами не ще можем да съсипем Турция. Такива биваха убеждавани с това, че християнска Европа не ще да ни остави без помощ. Явяваха се и такива патриоти, които бяха готови да се откажат, но като знаеха, че и с въстание и без въстание ще страдат, щом като еднаж са влезли в тази примка, караха напред. По този начин, ако и да имаше недоволни, търпяха и работеха за успяване на делото.

На 16-и или 17-и април се завърна от Панагюрище представителят Тодор Душанов, Н. П. Стоянов бе останал в Панагюрище. Дългото отсъствие на Найдена даде да се разбере, че той отсъствува по въстанишки работи. Като другари, ние казвахме на учениците и на онези, които се случеше да запитат за него, че той е болен, но мнозина любопитни ученици бяха ходили у дома му да го търсят. Жена му, благородна другарка, не даваше да се разбере, че той не е у дома. Тя и сама беше участница в делото, защото често ставаха заседания в тяхната къща.

Т. Душанов ни разправи за пътешествието и за мисията си следното: „От Копривщица, започна той, ние излязохме в тъмно. Скитахме се цяла нощ, защото изгубихме пътя. Едвам подир среднощ, когато изгря месечината, ние се оправихме. Сутринта в зори пристигнахме в Панагюрище. Беше още тъмничко, когато влязохме в селото. Край селото ни посрещна панагюрската тайна полиция. Ние и казахме лозинката си и тя ни пропусна да влезем в селото. Отидохме в хана на Дринова. Там пихме кафе и се обадохме, че сме представители. След една почивка от около един час по насочването на неизвестни нам хора, отправихме се по пътя към селото Мечка. Аз не знаех, че пътуваме към селото Мечка, защото никога не съм пътувал по тези места^[12]. Ние вървахме без да знаем, де ще отидем. След един час пътуване достигнахме до една гора. Там ни посрещна стража, която, като чу лозинката ни, отправи ни напред. Оттук нататък стражите бяха безбройни. На 50–60 крачки и стража. По-вътрешните стражи и не искаха вече от нас лозинката. Те знаеха, че ние сме от верните, щом сме преминали толкова митарства. Стигнахме най-после в означеното за събиране на събранието място. Мястото се нарича «Оборище» и е един час далеч откъм северната страна на селото Мечка. Мястото е една долина, обиколена с високи скали и такива високи и *стари дървета*, върховете на които едвам се виждат, ако се спре човек отдолу им. Това скрито местиче надали е омърсено от турския крак. Конете ни с голяма мъка слязоха от стръмнините. Щом пристигнахме долу, видяхме едно събрано множество от 200 и повече души, всички въоръжени с револвери, а мнозина измежду тях с пушки и ятагани. Всичките събрани тука не бяха представители. Едни бяха готвачи, други стражари, а по-малцина бяха представителите. Стражарите и готвачите бяха от околните села: Мечка, Петрич, Поибрене, Мухово и

др. Щом слязохме долу, всички ни поздравиха с «добре дошли». Мнозина от представителите познаваха Найдена, та го наобиколиха. Насядахме на зелената трева, за да си поотпочинем. За конете ни се грижеше Георги. Тук от всички уста се слушаха едни и същи разговори, мечтания и въображения за бъдещото въстание. Разни мнения и предположения се изказваха. Един говори: «Турция е отслабнала съвършено, като се подигнем всичките българи, като един човек, ще я съсипем и ще пратим турците да се наслаждават в Мухамедовия рай». «Не виждате ли», продължаваше други, «колко войска има сега Турция? В Пловдив има около 200 души, в Одрин 500 и толкова. Докле Турция успее да изпрати войска от Цариград и от Азия, нашето царство ще е уредено и ние ще можем да стоим срещу турската войска. Колкото за турците по селата и градовете, работата е лесна. Още на първия ден ще ги изчистим, ако не желаят да станат пък те наши рай, както сме били ние на тях до сега». «Не трябва да се лъжем», подхващаше трети, «че Турция няма войска. Ние всинца знаем, че Турция е една велика държава и че не е лесно да я разсипем сами ние българите, които нямаме нужните оръжия, припаси и др. необходими неща за противостоене срещу редовната турска войска, но работата е, че ние пак ще успеем: като подигнем еднаж въстание и като размирим сърцето на турската държава, то към нас ще се присъединят и херцеговците, които още от миналата година са въстанали и още продължават да бият турците, ще ни дойдат на помощ и братята ни сърби и черногорци, за своя си пък полза ще отворят война и Гърция и Влашко, и тъй Турция ще обърка конците. Па не трябва да забравяме и дядото — дядо Ивана. Той само ще гледа що ще правим ние, малките и, ако, види, че турците ни нагазят, току ще видиш, че и той прегазил Дунава. И тъй, по всеки начин, нашето дело ще има добър край. Ще си добием ние наше царство.» Всичките присъстващи признаваха, че ораторът говори право, ала никой съзаклятник не желаше да се казва, нито дори да се мисли, че няма да сполучи нашето въстание.“

Подобни на тези разговори се водеха в тази гора, като в някоя свободна държава. Явиха ни по едно време, че агнетата са готови, та трябва да ядем. Тук за пръв път ядохме, като въстаници. Никакво питие не беше донесено. Строга била заповедта на апостола относително питието: който се хване, че внася в Оборище питие, ще бъде застрелян. След обяда полюбопитствахме да разгледаме салона, в

който ще заседаваше Първото законодателно българско народно събрание подир петвековно робство. Богато беше украсен този салон. Тук пазеха стража такива стари дървета, които навярно са останали от старото българско царство и като че бяха се засмели сега, като гледаха в старостта си, че внуците на техните съвременници се готвят да освободят своя злощастен мил народ. Надали се е събирало друго народно събрание в подобен салон. Мобилите се състоеха от една маса, която бе донесена да служи за писане и няколко стола, направени на местото.

До вечерта постоянно прииждаха представители. През нощта спяхме на зелената трева, без да се събличаме и разоръжаваме. През тая нощ бяха дошли още представители. На другия ден (11-и април) се събраха всичките представители.

На 13-и срещу 14-и през нощта пристигна Бенковски, Волон и Икономов (Сливенски апостол, който бил дошъл да види лично, как отиват приготовленията по нашите места) бяха дошли по-рано. Бенковски яздеше на хубав кон и вървеше напред, а подир него вървеше свитата му, състояща се от юнаци: мечене, поибренци, петричани, муховци и др. Всички посрещнахме на крака апостола и го поздравихме с „Добре дошъл“. На всички ни погледите бяха обърнати към Бенковски. Па и той изгледваше горд и величествен. Бенковски се ръкува с всички представители и питаше всякого, отде е. Тук бяха събрани 108 души представители.

Настана часът за отваряне на Събранието. Бенковски със своя гръмовит глас прикани всички представители да се съберат около масата, а всички други, които не са представители, да стоят по-отдалеч и да слушат, но да не се бъркат в говореното. Бенковски стоеше прав до масата. С едно слово, в което указваше на целта, с която сме събрани, той отвори събранието. За секретар на събранието се избра Найденов, мой другар. Подир това, един свещеник, п. Груйов, който доде заедно с Бенковски, се облече в свещенически одежди и с кръст в ръка изчете нужния за този случай молебен, а подир това всички представители дадоха клетва. Попът изчете клетвата, а ние повтаряхме. Не помня точно цялата клетва, но горе-долу представителите се кълнях, че ще работят искрено за доброто на народа и че никой няма да предаде на неприятелите нещо от онова, което ще се говори в Събранието. След клетвата Бенковски покани

всичките представители да му представят пълномощните си писма и статистиките за приготовленията. Всички представители си имаха редовни пълномощия, а един само представител, мисля, че бе карловският, нямаше статистиките си и Бенковски му предложи да отиде да си приготви всичко, което му трябва, като на представител и тогава да се яви в Събранието.

Подир това Бенковски помоли зрителите да се оттеглят още по-надалеч и заяви на представителите, че, преди да се започне разискването на други въпроси, той иска от тях да подпишат едно пълномощно. В това пълномощно апостолите се признаваха за единствени водители на въстанието и за негови главатарии. Само те ще имаха право да назначават и отчисляват войводите и главатарите на въстанието. Бенковски обясни, че той иска това, защото във време на въстанието, ще надодат разни авантюристи и ще искат да вземат те в свои ръце началството над въстанието, а в такъв случай може да се появят големи неразбории. Ако ще ни трябват в бъдеще хора военни и водители, те трябва да се покоряват на апостолите. Въстанието е българско и българи трябва да бъдат неговите главатарии.

Както е било още от началото у нас при разискването на обществени въпроси и при решаване съдбата на народа да се турят налице частните амбиции на ръководещите лица и да се гонят егоистични цели, тъй и тук започнаха да се изказват от някои представители недоверие към исканието на апостола. Като че вече всичко беше свършено, та се боехме да не вземат апостолите властта в ръцете си. Както се узна обаче отпосле, панагюрските комисарии били, които изказвали това недоверие към апостола. Отпреди няколко деня още помежду панагюрските комисарии и Бенковски се породила една хладина. Причината била, че Бенковски не обаждал на панагюрските комисарии всичките писма, които му дохождали отвън, като им казвал, че тези писма се отнасяли само до него. Препирнята трая около половина час, но най-после всичките представители се съгласиха и подписаха исканото пълномощно.

След бурята настана тишина. Бенковски предложи за разискване тия въпроси:

- 1) Време ли е да се подигне въстанието, или да се почака още, доде се приготвим по-добре.
- 2) Да се изработи план за въстанието.

3) Да се определи денят, когато ще трябва да се прогласи въстанието.

Предложените въпроси бяха доста важни и изискваха зряло обсъждане, за което трябваше и доста време. Да се бавим обаче дълго време в тази гора не беше възможно, за това, по предложението на едного от представителите, едногласно се прие да се избере една дванадесеточленна комисия, която ще може по-лесно да заседава било в гората, било в някое село и която да се упълномощи да обсъди зряло всичките важни въпроси и приетото решение да обади писмено на всичките комитети, които пък да бъдат задължени да приемат решенията на Комисията без противене. За членове на Комисията бяха избрани: Найден П. Стоянов от Копревщица, Георги Нейчев и учител Искро Мачев от Панагюрище, Лулчо и Нено Гугови от Петрич, Соколов от Т. Пазарджик, Георги Търнев от Пловдив, Д-р Васил..... от Перушица, Никола Караджов от Клисурса и апостолите: Бенковски, Волов и Икономов. Подир избирането на Комисията се прие следното решение: Комитетите ще чакат писмено съобщение от комисията и апостолите за всички въпроси, които се отнасят до въстанието, а денят, в който ще трябва да се въстане, ще се обади своевременно с червено-кърваво мастило; в случай, че някъде стане предателство и турците додат да ловят, да не се допуска ловенето и затварянето на въстаниците, както стана в Захарско, ами да се прогласи на часа въстанието и същевременно да се обади и на всичките комитети, които ще бъдат длъжни да въстанат, щом получат известието. Които села, в такъв случай, не въстанат, ще се броят за предатели на отечеството и ще се преследват, като неприятели.

В това време, според разказването на Нена Гугов от Петрич^[13] се били завърнали откъм Враца и дошли в Оборище Лулчо Гугов и Марин Шишков, които били отишли с 850 и.т. да купят оръжия от Влашко. Те донесли писмо от Врачанския апостол, до когото те били пратени, за да ги препроводи във Влашко, в което той обаждал, че границата откъм Дунава е затворена и не ще могат да се донесат през там пушки, ами да се проводят хора за пушки през Цариград. Заимов предлагал да не се прогласява въстанието преди 21-и май. Когато Бенковски прочел тези думи, той казал гордо: „Аз ще дигна въстанието с моите мечене, петричане, муховци и беличане, а Заимов нека чака в своя окръг, ако иска и до Кръстовден.“

Нено ми разправи още, че след затварянето на събранието Бенковски получил едно безименно писмо от Пазарджишкия турски меджлис, в което му обаждали, че при каймакамина се явил някой си човек от селото Колагларе, по име Ганчо и му обадил, че някъде към Панагюрище имало комитетско събрание, за което му бил обадил един негов другар. Апостолът не обадил на всички за това предателство, за да не се тревожат. Пазарджишкият каймакамин бил проводил известие на Панагюрския началник на полицията да следи за това събрание, защото както се говорело в Панагюрище, според разказа на Душанова, Даут он-баши се скитал 3–4 деня по панагюрската гора, но, види се намерил е само вековните стари дъбове, които се възвишават по пространната панагюрска гора.

Мисля, че не ще да е зле, ако и не на място, да разправа на любопитния читател, отде е последвало писмото до апостола за предателството. Това аз можах да науча пак от Нена и Лулчо Гугови, с които проверих и бележките си за Събранието, които бях слушал от Душанова. И сега (през 1892 г.) прочетох тези си бележки пред Нена Гугов, който ги намира съвършено верни, защото той проверил и отпосле разказите за Ненка.

Работата по предателството била тъй: от с. Балдево (Пазарджишко) бил избран за представител някой си Ненко. Този човек бил с черна, продадена душа. Той мислел, че ще извърши велико дело, ако предаде въстанието. Този човек бил в добри отношения и с Пазарджишкия Али бей, който бил направил много злини на българите. Ненко или се боял, че ще бъде подозрян, ако не отиде на събранието, или пък нарочно е отишъл, за да узнае по-отблизо работите на въстаниците, та предателството му да бъде пълно и да получи по-голяма награда, той повикал предварително приятеля си Ганча от Колагларе и го накарал да отиде в Пазарджик при каймакамина да му занесе много здраве от Ненка и да му обади, че той е отишъл към Панагюрище на комитетско събрание и, като се завърне, ще отиде да му обади за всичко, което ще узнае там. Предателството било извършено, но един от членовете на моджлиса, съзаклятник, узнал за това и бързо предизвестил апостола.

Като се завърнал от Събранието, Ненко изпълнил обещанието си. Той отишъл в Пазарджик, та обадил на каймакамина, а този последния го проводил в Пловдив да обади на пашата, той отишъл и разправил на

пашата всичко подробно. Тук трябва да е помогнало и Чернийовото предателство, защото, както разправят мнозина, пашата изпърво не повярвал Ненка и го затворил, докато провери истиността на съобщението му, а отпосле го освободил^[14].

Избраната от Събранието Комисия заседавала в Панагюрище. Найден П. Стоянов се завърна в Копривщица на 20-и април, когато вече беше прогласено въстанието. Той донесе препис от всичките решения на Комисията. Тези преписи отпосле бяха у мене, но аз не можех да ги прочета, защото не ми се удаде случай, не остана време и затова не мога нищо да кажа по тези решения. Сведения за тези решения можеше най-вярно да ни даде панагюрецът Тома Георгиев^[15], който беше секретар на Бенковски и е присъствувал при разискванията и решенията на Комисията.

По-горе казах що се извърши на 13-и април в Копривщица. Сега ще продължа разказа си за Копрившкото въстание. Дето се увлякох да разправам за Събранието и предателството, направих го с цел да се обяснят някои събития по Копрившкото въстание, които иначе ще бъдат тъмни.

Подир извършването на предателството двама кърсердари (старши на окръжната жандармерия) тръгнаха: единият за Панагюрище, а другият за Копривщица, за да изловят главатарите на въстаниците и по този начин да потъпчат въстанието и по тези места, както есента потъпкаха Захарското въстание.

Беше 19-и април (понеделник) часа 11 по турски (5 по европейски п. пл.), когато, като мълния се пръсна из цялото село известието, че пристигнал известният на всички селяни кърсердарин Неджиб ага със своята чета, само този път много по-многобройна от всеки друг път. Всички разбрахме, че той иде с цел да излови въстаниците, защото знаехме за предателството. Събрахме се набързо на заседание, ако помня добре в къщата на Панча Млъчков. Реши се да се обади на старейшините (азите) да поръчителстват за всичко пред Неджиба и да го уверят, че в Копривщица няма въстаници и, ако стане нужда да му спуснат и някоя жълтица, само дано някак се избегне безвременното повдигане на въстанието, тъй като нямахме още и никакво известие от решенията на Комисията по организацията на въстанието; ако ли пък той започне още от вечерта или през нощта да лови някой от съзаклятниците, то на часа да се прогласи въстанието.

Знакът за въстанието ще бъде този: щом нападнат някого в къщата му, той да гърми срещу полицията. Щом чуят гърмежите, въстаниците да се съберат край селото откъм Пловдивския път и там ще се реши, какво да се върши по-после. Това решение още на часа се обади на стотниците, които го обадиха на десетниците си, а последните на своите войници. В случай че нощта премине тихо, на сутринта да се направи заседание в къщата на д-р Рашко Стойчев.

Селски старейшини бяха: Тодор Х. Вълков, Тодор Каблешков^[16], (които не бяха съзаклятници, но не бяха и хора способни да извършат предателство, при това. Тодор Каблешков отсъстваше от село; Илия Мангърат, Цоко Будин, Никола Вълчев и Ганчо Лигев, всички посветени на делото, съзаклятници. Неджиб поканил старейшините на заседание още от вечерта, но понеже се събрали само двама-трима, па станало вече и късно — дошло време да се предаде агата на ракъкефи, затова им предложил да си отидат, а на сутринта рано да се съберат пак, но всичките, защото имал да им обади много важно нещо и щял да си замине. При него останал само Тодор Х. Вълков, който беше представител на селото пред властите — *селски векилин*, както се наричаше тогава тази длъжност.

Според разказването на Т. Х. Вълков, вечерта Неджиб и селският мюдюрин се напили с ракия до забравяне и Вълков сполучил да узнае от Неджиба истинската причина на неговото дохождане в Копривщица. Той носел предписание от пашата в Пловдив до селския мюдюрин да се разпорежи заедно с кърсердарина да се хванат шест души бунтовници, които искали да размиряват царската рая и да я бунтуват срещу царя: В предписанието до мюдюрина били отбележени 7 души, а в предписанието, което било дадено на Неджиба, за да има и той право да се разпорежда, били 6 души. Търсените лица били: кундураджи Петко, Петконун калфи са Лулчо, Брайко, Еню джелеп, Гюл куруджу Цоко, Тодор Каблешко, Георги Нешо, бакал и един седми в предписанието до мюдюрина, но Вълков не го помни. Той и днес ги изказва тъй, както му са били прочитани тогава. Нужно е да се обяснят по-добре тези имена. Кундураджи Петко е Петко Бояджиев, Лулчо е Петков калфа, Лука Ат. Гьотлиев, който беше посветен в делото и имаше длъжност десетник, но заедно с това той вършеше много работа на комитета, Брайко Енев е известен, Гюл кьуруджъ Цоко е Цоко Гол Османов, съзаклятник, за когото беше издействувано да бъде назначен

пазач на гюловите градини, а същинската му длъжност беше да пази членовете на Комисията, когато те заседават в тези градини и да ги предизвестява, когато някой непознат дойде към тях; Тодор Каблешко е известен, а Георги Нешо е единият от началниците на тайната полиция, Георги Тиханек. С диренето на тези лица се доказва за предателството, скроено в къщата на П. Кесяков, защото тези лица са се виждали на предателите като най-опасни, понеже често им са се мяркали пред очите и са предизвиквали подозрението им.

Нощта премина тихо. Аз не заспах цялата нощ, па вярвам, че никой от въстаниците не е склопил очи. Щом се зазори, потропа някой на пътната ни врата. Яви се Георги Тиханек. Той ми обади, че са затворили двамина, че търсили Каблешкова и него и че заседанието на Комисията ще стане в къщата на д-р Рашко. Аз излязох бързо от дома и отидох у Каблешкови. Къщите ни са на 20 разкрача раздалеч. Каблешкова нямаше у дома. Майка му ми каза, че излязъл без да обади, де отива и че го търсели от конака. Тя ме запита да ѝ кажа, ако зная нещо. Нищо не знаех нищо и не казах и почти тичешком отидох у доктора. Там беше Каблешков, Бояджиев и още двама от комисарите, докторът отсъстваше. Заедно с мене влезе и Никола Вълев. Той ни извести, че по нареждане на Неджиба, били хванати Брайко Енев и Георги Тосунов. Георги Тосунов беше един от първите съзаклятници. Танчо беше избран за знаменосец. Тосунов държеше кафене на пазара срещу конака. В неговото кафене се събираха само съзаклятници. Неговото кафене беше въстанишкото кафене на пазара, а на горната част на селото, на Бит-пазар кафенето на Танча Шабанов беше въстанишко. Танчо не даваше кафе на некръстените, нито пък приемаше некръстени в кафенето си. Велев обади, че се търсят още няколко души от съзаклятниците, но кои именно, не можъл да узнае. Той отиде до конака и подир малко се завърна, та обади, че Неджиб сам отишъл да търси Каблешкова и че говорел, че още днес ще си отиде в Пловдив. Понеже в селото владееше тревога, не можеха да се чакат повече членове, а се започна разискването. Първият въпрос, който се предложи беше: да се прогласи ли въстанието или да се жертват няколко души от съзаклятниците, а в тяхното число и Каблешков. Всички едногласно приеха да се прогласи на часа въстанието и да не се даде нито един съзаклятник, защото днес ще уловят 5–6 души, а утре всинца ни. При това и решението на

Народното Събрание беше такова. Вторият въпрос беше, вътре в селото ли да се прогласи въстанието, или да се събере една чета, която да отиде в гората на Пловдивския път и там да отнеме пленниците, като избие четата на Неджиба и самаго него. Прие се първото предложение, тъй като не се знаеше, отде ще заmine Неджиб с пленниците, и се реши още сега, на минутата, да се нападне Неджиб в конака, да се освободят затворените и да се убие Неджиб и хората му, ако не се предадат доброволно. За изпълнение на решението Каблешков предложи следния план: понеже Неджиб е отивал да го търси сам у дома му, то сега, като не го намерил, навярно пак е възможно да доде да го търси, затова да се обади на колкото е възможно повече въстаници да се съберат в най-скоро време у Каблешкови с оръжието си, да се скрият в къщата, и когато доде Неджиб, да го хванат жив и да избият жандарите му, които додат с него. Подир това да се нападне конака и да се избавят затворените, а мюдюринът и жандарите да се избият, ако се не предадат. Планът на Каблешкова се прие, защото нямаше време за повече разсъждения. Трябваше да се бърза, за да се спечели време.

Планът на Каблешкова веднага се тури в изпълнение. Всякой от присъстващите взе грижата да обади по на няколко души юнаци. Тук навън стоеха Тиханек и Каменарчето. Обадохме им решението. Те излязоха преди нас навън. В разстояние на един час у Каблешкови се събрали около 28 души съзаклятници, но Неджиб дохождал втори път, когато нямало още нито един съзаклятник. Каблешков се скрил, а майка му казала на Неджиба, че син и още не се е прибрал.

Когато вече се видяло, че е време да се прогласи въстанието, макар и с малцина, Каблешков проводил двама от съзаклятниците да отидат в двете черкви, да ударят камбаната и клепалата, за да се извести, че въстанието се прогласява. Всички съзаклятници знаеха, че този ще бъде знака за прогласяване на въстанието. Каблешковата къща се намира в съседство с вехтата черква „Св. Богородица“ и има и вратца, през които се отива право в черковния двор. Гласът на железните и дървените клепала на двете черкви, както и монотонния глас на пукнатата камбана от черквата „Св. Николай“, разтревожиха населението. Клепалата и камбаната сега се биеха някак особено, тревожно, не като на празник. Жандарите на Неджиба, които заедно със селските жандари и пандури (българи жандари) бяха се

разпръснали из селото, за да търсят исканите съзаклятници, на часа бяха се прибрали в конака, а и самият решителен кърсердар беше побъркал конците. Аз се намирах в това време в училището. Щом удариха камбаните, казах на уплашените си ученици, че това е знакът, че вече ще въстанем срещу неприятелите и притеснителите на народа и ще се бием за свободата си. Не трябваше повече да им се казва: те учеха българска история и знаеха, че ние сме роби на турците. Те се готвеха за въстаници и ако ние не прогласяхме сега въстание, то подир десетина години те щяха да го прогласят по-смело, по-решително. Разпуснах учениците си, като им казах да помнят учителя си бунтовника и в две минути се намери у Каблешкови. Дружината се беше разделила на две отделения и тръгна по две направления към конака. Каблешков ми съобщи, че има нужда да се запази Пловдивския път, за да не би да избягат някои от турците или самия Неджиб и ме помоли да събере няколко души от юнаците и да завардим пътя. Отидох у дома. У дома имаше цял склад от пушки; пищови и ножове, но от Каблешкови дошли, та зели всичките пушки, защото trebuвали на Каблешкова. Останала беше само една пушка, която чича ми Салчо беше задържал за себе си. Той беше посветен в делото само толкова: ще стане въстание, ще бием турците, а и той е готов да ги бие. Той беше човек юнак и решителен, готов беше да стъпи в огъня, ако само от това ще излезе нещо добро. Аз бях му казал само, че когато доде времето, той ще бъде под моята команда и той сега ме чакаше обръжен с пушка, два пищова и нож. За мене нямаше пушка. Аз останах само с револвера си, който беше на кръста ми и набързо влязох в къщи, та взех шапката си, на която имаше лъвче, облякох въстаническата си горна дреха, препасах револвера си отгоре на лице, а не както го носех до тогава скрит, взех палата си, която беше скрита на особено място и заедно с чича си излязохме от къщи. Всичкото ми приготвление трая, едва ли, пет минути. Отидохме при циганската чешма и оттам чухме гърмеж към конака. Разбрах, че четата с Каблешкова е пристигнала при конака и трепе турци. Аз гръмнах еднаж с револвера си, а чича ми изпразни и двата си пищова и извикахме, колкото ни държи гласът: „Да живее България! Който е въстаник и българин да излезе с нас!“ На часа ни заобиколиха 5–6 души съзаклятници въоръжени. Аз се окуражих. Тръгнахме напред из махалата към Пловдивския път, като повтаряхме всички в един глас: „Да живее България и който е въстаник и българин

да излезе с нас!“ Всичките записани съзаклятници излизаха и се присъединяваха към нас. Ние съставлявахме вече цяла чета. На някои врати се появява някои жени и питаха уплашено „Какво е станало, да не са дошли турците да ни колят?“ Аз им запрещавах да се явяват по улиците под страх, че ще бъдат убити и казвах им да не се боят, защото няма никакви турци в селото. Само двама трима души не излязоха доброволно, та трябваше да се накарат на сила да излязат. Към четата ни се присъединиха мнозина, които не бяха поканени да вземат участие в делото. Те се явяваха напълно въоръжени и казваха, че ако и да не били поканени да станат съзаклятници, те сами се приготвяли да не останат надире от съседите си, когато доде деня. Най-пригответният беше Рашко П. Радомиров. Той беше десетник и беше събрал в двора на къщата си своите войници. Когато заминахме покрай тях, той изкомандва на юнаците си и тръгнаха подире ни. Като излязохме вън от селото, нашата чета броеше около 70–80 души, а може би и повече. Аз разясних на тази чета, как стои работата и по коя причина е подигнато тъй ненадейно въстанието. Разясних им, каква ще бъде тук нашата длъжност, т.е., че ние ще пазим да не избягат някои от турците, които се намират в селото. На часа четата се разпръсна около плетовите на ливадите, които се намират около Пловдивския път. Там паднаха убити двама турци овчари, които не пожелаха да предадат оръжията си. Клетите овчари бяха убити с пушка, но отпосле мнозина от въстаниците, за да окървавят ножовете си, ги насякоха като пастърма. Мнозина лижеха кръв от ножовете си, защото имаше суеверие, че, който лизне турска кръв, никога няма да се бои от турчин. Тук бе убит и един конник жандарин, който идеше за Копривщица. На този жандарин бе убит и конят. Въстаниците на часа претършуваха убития жандарин и му обраха всичките оръжия. У този жандарин се намериха и писма до мюдюрин, но тези писма у кого попаднаха и какво беше съдържанието им не можах тогава да узная, защото имаше да се гледат работи много по-важни. Тази година (1892) разбрах от Велю Серека, че писмото, намерено у жандарина, било отправено до мюдюрин, в което му се заповядвало да пригответи къща за някой си паша, който щял да доде в Копривщица. Този паша, види се, щял е да лови въстаниците. Подир малко също идеха към Копривщица други двама конни жандари, но когато въстаниците ги чакаха да се приближат, за да могат да ги достигнат куршумите на нашите пушки,

те бързо се върнаха назад: види се бяха съгледали убития свой другар и коня му. Въстаниците им изпратиха няколко куршума, но ни един не ги застигна. Те първи са занесли към Пловдив известието, че в Копривщица има въстание.

Тук дойде и Каблешков. Той яздеше на кон. Той знаеше, че на Пловдивския път има засада и че аз съм там. Аз още с време му проводих известие за това. Без да чака да го попитам, Каблешков ми каза, че работата отива добре, Неджиб е в ръцете ни и ние скоро ще имаме на разположение двайсестина хубави пушки, с които ще обръжим нашата конница. Той остана доволен от нашата засада и ми предложи да напиша писмо за Панагюрище. Той носеше у себе си книга, а и аз имах всякога и книги, и мастило. Отидохме на кйошка при Чалъковата воденица и написахме писмото. Каблешков ми диктува и аз писах, но сега не помня точното съдържание на писмото. Писмото писахме с мастило, защото кръвта на убитите турци беше се вече съсирила, па и с кръв не се пише. Ако ме не лъже памет, само отдолу на писмото нацапахме с кръв един кръст. Потърсихме човек да занесе писмото^[17]. Яви се един млад пъргав въстаник. Каблешков му даде коня си и му каза да не го жали, но да стигне колкото се може по-бърже в Панагюрище. Щом стигне на Дриновия хан, без да се бави, да пита за къщата на апостолите и да им предаде писмото и да не се връща докато не види, че и Панагюрците въстанат, па да иска и от апостола писмо, в което да обажда, че Панагюрци са въстанали. Човекът се качи на коня и отлетя, като вихър. Той стигнал в Панагюрище за един час, когато обикновено се стига за 4–5 часа. Казаха, че конят, с който той отиде, умрял и той се завърнал на другия ден пеша. Не знаейки името на този юнак, но си припомням, че беше от махала „Бяло камене“.

Каблешков се завърна пак към конака. Там били написани писма и за други някои села: Старо-Ново село, Стрелча, Душанци и др. Също било изпратено писмо и за Враца до апостола Заимов, но писмоносецът, Тодор Москов, който бил скрил писмото в тоягата си, бил хванат още в близкото турско село Лъжене, отдето след много мъки бил изпратен в Златица, а оттам в София. В Клисурска известието занесъл Никола Караджов, Клисурският представител, който се връщал от Панагюрище заедно с нашия представител Найденов. Караджов беше се задължил да разпроводи писма за въстание в Сопот, Карлово, Калофер и по другите села в Карловската околия.

Малко подир заминуването на Каблешкова пристигна при нас известие, че Неджиб избягал към Клисуре. Аз веднага се отправих към конака, за да видя, какво става там, като оставих четата под командата на едного от по-личните съзаклятници, но не помня кой беше.

По-горе казах, че още от къщата на Каблешкова четата се раздели на две отделения, които тръгнаха по разни направления към конака. Едното отделение се предвождаше от Каблешкова, а другото от друг един войвода. Когато едната чета пристигнала при дюгена на Петка Бояджиев, съгледали, че прочутият хайдук — заптието Кара-Хюсеин, се навъртал там наоколо. Види се, пазил е за Бояджиева. Юнакът Георги Тиханек гръмнал с пушката си и ударил Хюсеина тъкмо по челото. Той паднал, без да може нито да продума, а дружината си заминала из пътя. Тази беше първата пушка, която прогласяваше въстанието и тя не отиде напразно. Нейната жертва беше онзи хайдук, който под вид на пазител на тишината, много години обираше мирните копрившки търговци. „Първата пушка не отиде напразно“, говореха си отпосле юнаците, „значи и нашето въстание няма да бъде напусто“. И двете отделения на четата почти едновременно пристигнали при конака. Там тяхното число започнало бързо да се увеличава. Всичките турски заптии заедно с Неджиба и мюдюрина се прибрали в конака. В конака останали и Тодор Х. Вълков и Илия Мангъра, а още и двамата затворени. Неджиб заповядал да затворят конашките порти. Въстаниците заобиколили конака от всички страни и се установили в околните дюкяни, като в позиции. Никой не вярвал, че Неджиб и дружината му ще могат да се избавят от тази засада. Каблешков проводил известие на Неджиба да освободи затворените. Известието било изпратено по едного от пандурите, които Неджиб проводил до въстаниците, за да ги пита, що искат. Щом получил известието, Неджиб освободил затворените, но не им позволил да излезат из вратата. Те се прекачили през стената и се озовали пред въстаниците.

Каблешков заповядал да се приготвят нужните запалителни вещества, за да се запали конака в случай, че Неджиб не се предаде. Всичко било приготвено, но чакали дано Неджиб освободи старейшините. Каблешков направил разпореждане да не се убива Неджиб, ами да се хване жив, ако е възможно.

Неджиб направил за своето спасение или решително загинване такова разпореждане^[18]: заповядал на всичките жандари да се накачат на конете си и той сам направил същото. Подир това заповядал на българите-пандури да разклатят портите, но да не ги отварят. Те разклатили портите, а нашите въстаници всички изеднаж изгърмели към конака. Неджиб веднага заповядал да отворят портите и с отворена сабя в ръце повел дружината си. Дружината му гърмя с револверите си. Доде нашите въстаници да напълнят пушките си, Неджиб избягал на такова разстояние, че куршумите на нашите кремъклийки не могли вече да го достигнат. Един въстаник, Михаил Купчиев, като нямал у себе си никакво оръжие, освен една сопа, спуснал се да свали Неджиба от коня със сопата си, но успял само да го удари по ръката, с която държал сабята си и Неджиб изпусна сабята, ала пак сполучил да избяга. Убито било също едно заптие и мюдюрина. Мюдюринът бягал пеша подир конницата и отнякъде го застигнал един куршум и той се повалил край реката. Мнозина говорят, че Каблешков убил мюдюрина, други казват, че бил убит от Тодора Налбантина, за което и той сам потвърждава, но ни едното, ни другото е вярно. Тогава никой не се показваше да е убил мюдюрина. Пенчо Папухчиев само казваше, че гръмнал въз някого от турците от зад една върба, но не видял, какво станало. Аз повече съм убеден, че Пенчо е убил мюдюрина. Намирам за нужно да отбележа това, защото често пъти е ставало препирня за това помежду някои от въстаниците. От нашите въстаници бил ранен само Найдено Нончов в крака и то леко. Всичко това беше се извършило докъде обед — 12 часа. Неджиб беше сполучил да избере пътя, по който да избяга. Той беше избягал към Клисура, дето не беше поставена никаква засада. Този път е избрал той навярно, по това, че той е най-отвореният път пред конака и той е можел да вижда, има ли или не въстаници и е сполучил. Неджиб пристигнал в Клисура тъкмо, когато почнали да бият клепалата. Той нито се спрял в Клисура, а бързо избягал към Гьопсата.

Тук-там из селото бяха убити няколко души турци. Гюмрукчията (Финансовият чиновник) Осман ага, който се предал на въстаниците при първо поканване, бил оставен жив, заедно с цялото си семейство. До вечерта бе хванат и писарят на мюдюрина, който беше се опитал да избяга, а тъй също и двама-трима турци, които се показваха, че са

търговци, но повече приличаха да са съгледници, защото бяха хванати не по пътя, а някъде из гората към Богдан.

Първата несполука обезсърчи до една степен въстаниците, но главатарите прикриваха несполуката с бъдещи блестящи сполуки и успехи. Те сами обаче предвиждаха, че не ще да има успех, понеже въстанието стана без време и навярно не ще вземе големи размери, тъй като преди да пристигнат нашите писма до някои села, турците ще знаят за станалото и ще вземат мерки. Като се събрахме няколко души от първите съзаклятници на улицата при конака и от разменените няколко само думи, като се уверихме, че всички мислеха едно и също, т.е., че предприетото дело ще бъде безуспешно, решихме да действаме по всякой начин, дано поне въстанието вземе по-голям размер. Ако до утре не се получи известие, че са въстанали селата, на които е писано, да се проводят чети, за да ги накарат насила да въстанат.

Още преди да избегне Неджиб, се събра оръжието на турските цигани, които живееха в селото, но животът им се пощади, като на мирни жители, които се подчиниха на въстаниците. Понеже повечето цигани бяха ковачи, то се издаде заповед да работят под надзор неща нужни на въстаниците. Още същия ден започнаха да работят железни котки, тъй като малцина имаха тези нужни за пътуване по балкана оръдия.

През този ден се затвориха всичките механи, запечатаха се с общинския печат и се запрети на въстаниците да употребяват опивателни пития. Смъртно наказание се предвиждаше за нарушителите на тази заповед. Всичките за ядене предмети, принадлежащи на отделни лица, се обявяваха за общи. Военният съвет безпрепятствено ще се ползуваше с всички неща за ядене, като пък се задължаваше да издава разписки на притежателите за земените предмети, за да могат после да получат стойността им от бъдещото ковчежничество.

Избраният по-рано Военен съвет, както и разпределението на четите губеше вече силата си сега. Набързо се избра нов военен съвет от следните лица: П. Бояджиев, Т. Душанов, Н. П. Брайков, Павел Млъчков, Георги Шулев, Тодор Филипов, Ненчо Ослек, Д-р Спас и др. още двама-трима. Последните двама бяха от чорбаджиите, но те доброволно приеха избора. Избрахме ги, защото подир прогласяването на въстанието не желаехме вече да съществуват чорбаджии и младежи,

а само българи, които са въстанали да се освободят от робството: Каблешков беше избран за председател на Съвета. Длъжността на съвета се ограничаваше сега само с грижата да доставя храна и припаси на въстаниците и да настанява семействата на селяните, които ще додат в Копривщица от околните въстанали села. Под ведомството на Съвета се оставяха всички, които можеха да му бъдат полезни. Уреждането на военните работи се предоставяше за сега само на Каблешкова и на апостолите, понеже се знаеше, че един от тях ще доде в Копривщица, щом се прогласи въстанието. За секретар на Съвета бе избран Петър Жилков — учител. Имаше и няколко писари. Съветът ще заседаваше в аптеката на д-р Спаса. Това се правеше повече с цел да се накара и доктора да вземе по-живо участие, като се види компрометиран пред властите.

Привечер се събраха на пазара всичките мъже, въоръжени, кой с цяло въоръжение, кой с половина, а някои бяха въоръжени само със сопи. Там се разделиха на чети и десетки, назначиха се стотници и десетници и се изпроводиха да пазят проходите около селото. Мен се повери пак секретарската длъжност. Аз бях назначен на длъжността военен секретар и ми се възлагаше грижата да съставя списък на всичките въстаници и в кои места кои въстаници се намират.

През нощта никой от въстаниците не спеше. На 21-и се възложи на Военния съвет още една длъжност: да се погрижи да се направят в най-непродължително време обкопи около селото. За тази работа бяха събрани всички мъже, които нямаха оръжия. Обкопите се правеха под командата на един топограф, който някога копал обкопи при Шумен. Подир два дни цялото село беше заобиколено с обкопи. Тези обкопи на сегашната наша конница ще трябваше да се виждат като малки трапчинки, които не заслужават внимание. Ние обаче се възхищавахме от обкопите.

На 21-и стана молебен за наченатото дело. Молебенът се извърши на пазара. Малцина присъствуваха на този молебен, защото въстаниците бяха по позициите. При този молебен стана и освещаване на знамето. Знамето обаче не беше свършено. Лъвът беше само очертан със златни конци, но не беше цял общит. Като се освети, знамето беше оставено да се развява пред канцеларията на Съвета. Поп Никола Белчов и поп Иван Ерчов се задължаваха да отидат по

всички места, дето има въстаници да ги поръсят със светена вода и да ги насърчат.

Аз посетих този ден всичките пунктове, дето бяха поставени въстаници, за да направя списък. Въстаници имаше на следните места: на пътя за село Стрелча имаше 50–60 души. Кой беше стотникът на тази чета не помня. На пътя за село Крастово, в Медет дере, имаше 70–80 души. Тук бяха най-добрите шишинетаджии от Банчовската махала. Те бяха много добри стрелци. Главатарят тук беше Никола Гайтанек, първият пощаджия на въстанието. Тази чета имаше за позиция Мънгъровия камък. Тези 70–80 души можеха да се защитават и да противостоят от тази позиция на десет хиляди турци, само ако имат храна и припаси, па и юнашко сърце. На пътя за Карлово при върха Света Петка имаше 20–30 души. Не помня и техният главатар кой беше. На върха на Св. Илия имаше 70–80 души. Техният главатар беше Георги Тосунов. На пътя за Златица имаше най-много въстаници. Те бяха разпръснати на няколко отделения в разни места. Техният главатар беше Цоко Будин. Тук бяха събрани най-интелегентните въстаници. Всички бяха готови да умрат под командата на честния патриот бая Цока. Броят на въстаниците надминуваше 250 души. Още същия ден едно отделение от тази чета беше направило обиколка към селото Душанци. Тази чета имаше и 2–3 байрака. Тук аз намерих и поп Ивана, че ръсеше и благославяше въстаниците. При всяка благословия, която той изричаше за въстаниците, прибавяше по три проклетии за неприятелите — агаряне. Истински патриот беше дядо поп Иван. Той беше тръгнал да ръси и благославя, но палата и револвера бяха на кръста му. Имаше и една чета от 30–40 души на три могили, под командата на чича ми Салча. Няколко от съзаклятниците никъде не ми се мернаха.

Вечерта на 21-и пристигна от Панагюрище известие, че една чета от Панагюрище се отправила към селото Стрелча (турско-българско), за да помогне на българите да въстанат и се искаше помощ и от Копривщица. На часа тръгна Н. П. Стоянов за Стрелча с 40–50 души. През нощта пристигна известие от селото Старо-Ново село, че селяните не се решавали да въстанат. Каблешков тръгна веднага с 20–30 души юнаци, но, когато пристигнал в селото намерил въстанието прогласено, защото всичките околни села били въстанали.

През деня на 22-и пристигнаха в Копривщица селяни със семействата си, добитъците си и от покъщнината си толкова, колкото бяха могли да качат на колата си, които бяха натоварили повече с храна. С жените и децата се виждаха само старци: мъжете бяха останали по горите.

В Копривщица додоха селяните от селата Старо-Ново село, Синджирли, Елешница, Герен, Крастово, Строево, Стрелча, Айваджик, Саръгйол и Царацово.

23-и премина с намещаване жените и децата по къщите.

На 24-и имаше вече събрани в Копривщица доста много въстаници. През този ден, или понапредния пристигнаха в Копривщица и апостолите Волон и Икономов, за да вземат началството над въстанието, единият в Копривщица, а другият в Карловската околност. Този ден се събраха и отделиха чети от доброволци, за да заминат към Гьопсата и към Златица, да изгорят турските села и да подигнат българските и тъй да се даде на въстанието по-голям размер. Но Провидението не позволи да се извърши това, за да се спасят, може би няколко хиляди невинни жертви от зверовете турци, които отпосле запусиха цели семейства и села. Сутринта още на този ден захвана да вали такъв силен дъжд, който спря чак, когато се потуши въстанието. Дъждът спираше похода, защото пушките на въстаниците — стара система — кремъклийки, се пълнеха с барут и в дъждовито време барутът се измокряше от влагата и, освен дето не бе възможно да се гърми, но и пълната пушка тъй се заплескваше, че не бе възможно и да се изпразни. Аз бях зрител на една таква сцена: една чета от около 50–60 души, която пазеше над „Св. Димитър“ беше наклала огън и въстаниците се мъчеха да изпразнят пушките си, като подпалваха барута на азлъка с въглен, но барутът в пушката пак не се подпалваше, до толкова беше измокрен.

Още на втория ден след въстанието, не зная по чия инициатива, се устрои арсенал и се заприготовляваха черешовите топове. Три или четири черешови топа бяха направени. Те се намираха под командата на Дело Базев (Зехира). Освен черешовите топове бяха направени и два други топа от големите тръби на казаните, с които се вари гюловото масло. Те са бакърни (медни) и се виждаше да са по-здрави, но те не бидоха опитани. Един от черешовите топове бе напълнен и гръмнат, но беше се пукнал. Това стана причина, та се взеха мерки

другите топове да станат по-яки и затова те бидоха обковани с железни халки (обръчи), но дали щяха да утратят и тези топове, не знаей, защото не стана случай вече да се гърми с тях. В селото бе издадена заповед да се съберат всичките топузи от кантарите, които ще служеха за гюлета.

Военният Съвет заедно с апостолите, като виждаха всичките препятствия, които пречеха на въстанието, предвиждаха лошите последствия, които ще сполетят населението, ако въстаниците противостоят на турците в селото, тъй като ясно се виждаше, че противостоещото е невъзможно, решиха да се оттеглят желаещите въстаници в Стара Планина и там да се бият с турците, а селото да си остане мирно и да се предаде на турците. Тези размишления ставаха около 25-и и 26-и април.

На 26-и април през деня се запали Клисура, село, находящо се 2 часа далеч, откъм източната страна на Копривщица. Димът на запаленото село се издигаше до облаците. Страшна тревога настана в Копривщица. Волон замина бързо с 30–40 души въстаници за Клисура и на половината път срещнали клисурци, че бягат към Копривщица. Привечер всичкото население от запаленото село пристигна в Копривщица. Военният Съвет издаде заповед да се приберат клисурци и да се настанят по къщата; не трябваше обаче да се издава заповед: населението само пресрещаше окаяните си съседи и ги отбиваше в къщите си. Всички вярваха, че и Копривщица ще постигне същата участ и затова бързаха да приемат странника в къщата си, за да бъдат приети те пък другаде със същото състрадание. Въстаниците пристигаха с оръжието си и поне обути и облечени, а горките жени и деца бяха голи и боси, тъй както са си стоели у дома, или вършели къшните си работи. Избягването било толкова бързо, че не пристигнали да вземат поне най-необходимите си неща или да приберат скъпоценните си вещи: пари, наниз и др. Запалването на Клисура обезсърчи много въстаници, а най-много населението в Копривщица, което трябва да възлизаше вече на 15–20 хиляди души и принуди Военния съвет и апостолите да решат да се оттеглят въстаниците по-скоро в планината.

Според разказите на клисурските по-първи въстаници, запалването на селото станало тъй: още от сутринта започнали да се появяват въоръжени турци откъм Карловския път. Те били, както отпосле се узна, от четата на Карловския звяр Тосун-бея. Пред обед

пристигнал и самият Тосун-бей със своите кръвопийци-башибозуци. Въстаниците се приготвили да се опрат. Когато турците приближили, въстаниците почнали да стрелят срещу тях. Боят се захванал. Турците били много повече от въстаниците, но, като видели, че почнали да падат мъртви от помежду тях, те отстъпили, ала в същото време в селото се появява пожар и се чува уплашен вик. Въстаниците помислили, че са нападнати и откъм златишкия път и се уплашили, а турците напротив, се насърчили и почнали наново да нападат. Настанала бъркотия, населението забягало към Копривщица, а подир населението и въстаниците, и спечеленият със странствуване и големи мъки имот на клисурци останал в пълно разпореждане на зверовете. Въстаниците обаче били излъгани, защото нямало нападение от Златишкия път, ами селото било запалено от местните турски цигани, на които въстаниците пощадили живота. Тази случка даде повод да се приберат всичките възрастни цигани в Копривщица, които до този ден бяха свободни. Те бидоха затворени в конашкия затвор. При повторното внимателно претърсване, което се направи в къщата на циганите, се намериха скрити запалителни вещества и един турчин жандарин скрит. Скрытият жандарин, както и някои от циганите признаха, щели да изгорят Копривщица, щом им се удадял случай. Това беше причина, дето Военният съвет заедно с апостолите решиха, да се избият всичките възрастни цигани. Циганите, заедно с още 7–8 души турци, хванати от въстаниците в разни места, всички на брой около 70–80 души, бидоха наказани смъртно и присъдата се изпълни над тях през нощта на 27 или 28. Жените и децата обаче бидоха пощадени. В нашето въстание не е убита нито една жена, нито едно дете, нито един мъж по-млад от 20 години. Турците отпосле клаха и неродените още деца.

През дните: 25, 26, 27 и 28 април непрестанно пристигаха писма от Панагюрище. Повечето от писмата съдържаха наставление по организацията на въстанието, да се нападнат турските села, да се подигнат някои български села и др.т., но нищо не можа да се тури в действие по изказаните причини. В едно писмо Бенковски искаше да се приготвят в Копривщица 1000 ката въстанически дрехи. Изискваше той да се изпълни тази поръчка от зетя му Х. Иванча П. Михайлов. Военният съвет се разпореди да се изпълни тази поръчка. Хаджи

Иванчовата къща се беше обърнала на цяла военна шивалня, но материалът бе събран от целия абаджийски еснаф.

В едно от последните писма от Панагюрище обаждаха, че в Стрелешката поляна е разположена многобройна турска войска и башибозуци, които се готвят да нападнат Панагюрище и затова панагюрци искаха помощ от Копривщица. Копривщица не можеше, да изпрати помощ на Панагюрище, особено след пропадането на Клисуре. Голяма беше нуждата и за самата Копривщица. И нея грозеше същата участ, макар и да не бяха се появили още войски и башибозуци в околностите ѝ. Турците бяха направили добра сметка. Те се боеха най-много от Копривщица, като най-непристъпна от другите въстанали села и затова я бяха оставили за по-после.

Нашият Военен съвет, вместо да проводи помощ, обади на Панагюрския военен съвет намерението за оттегляване на въстаниците в планината, като му разясни и причините за това оттегляване. Панагюрският съвет отговори наскоро, че е съгласен да се оттеглят въстанниците в планината и предлагаше да се определи мястото, дето ще трябва да се съберат двете чети за общо действие. Копривщенският съвет отговори ли на последното това писмо на Панагюрския съвет, не помня, защото в това време в Копривщица се вършеха други работи, доста забележителни.

На 28 през нощта по поканата на Каблешкова се събраха в аптеката на съвещание всичките селски първенци и чорбаджиите. Каблешков им представи ясно положението на въстанието. Той отдаваше причината на неуспеха на безвременното подигане на въстанието и понеже се предвиждаше, че турците ще нападнат на Копривщица с голяма сила и че навярно ще запалят селото, ако им се противостои, затова предложи да се оттеглят въстаниците в планината, за да продължават да правят пакости на турците, а първенците и чорбаджиите да проводят едно писмо до правителството в Пловдив и да поискат войска, за да пази селото от въстаниците. Писмото се направи още същия час. Това писмо имаше такова съдържание: „На 20 того непознати нам хора, които се казаха, че са въстаници, слязоха в селото ни откъм Стара планина и, след като грабиха и убиваха мирните жители и караха насила хората да се съгласят на техните лоши намерения, оттеглиха се пак към планината, като отведоха със себе си някои от младежите ни. Други пък, види се, техни едномисленици,

направили същото с някои от околните села, като изгорили селата им и ги накарали насила да се приберат в Копривщица. Сега понеже се боим да не ни нападнат изново и да направят по-големи безчинства, молим най-покорно честното ни правителство да изпроводи час по-скоро войска, за да ни запази от въстаниците.“ Всички присъстващи одобриха предложението на Каблешкова и чорбаджиите обещаха да изпроведат писмото, щом се оттеглят въстаниците.

Реши се да се оттеглят въстаниците в планината през нощта на 29-и и то колкото е възможно оттегляването да стане тайно, за да не узнаят околните турци, че Копривщица е останала без въстаници, та да я нападнат, преди да доде войска от Пловдив.

На 29-и един часа пред мръкване се събраха на пазара пред аптеката почти всичките въстаници и им се яви решението. Предложи се да се отделят надясно онези, които с воля и от сърце желаят да отидат в Стара планина и там да продължават въстанието, а всички други, на които е мил животецът и които се боят, да се оттеглят на лявата страна. На дясната страна се оттеглиха около 500–600 души, а на лявата бяха много повече. Реши се да се наредят четници и десетници, когато отидем в балкана.

Когато се вършеше това, валише ситен дъждец, ала отеднаж заваля дъжд, като из ръкав и оттегляването стана почти невъзможно. Реши се да стане то утре рано. Въстаниците отидоха по позициите си.

Когато нашите чорбаджии видяха, че действително ще излязат в балкана достатъчно число въстаници, още през същата нощ се събрали на тайно съвещание в къщата на хаджи Иванчо П. Михайлов и под председателството на Д-р Спаса решили да разубедят решителните въстаници да не отиват с апостолите и другите главатари на въстанието, защото те щели да ги заведат в балкана и там щели да ги опропастят или пък ще избягат в Сърбия, а тях ще оставят на зверствата на турците. За постигане на целта си те повикали двама свои верни хора, които да се не подозират в предателство, защото се бояли сами да се явят пред въстаниците и им дали наставления, и, ако могат, да ги накарат да, изловят предводителите и апостолите. Сутринта рано се събраха пак въстаниците. В начало не се виждаше никакво недоволство. Всички, решени да отиват, бяха добре приготвени, и чакаха само заповед за тръгване. Отеднъж започнаха да се събират въстаниците на купчинки. В миг се узна, че има някакво

недоволство. Почна да се подига тук-там шум. Чорбаджийската агитация беше вече действала. Простият народ е такъво нящо: днес слуша едного, утре другото. Той слуша винаги оногова, който говори в негов интерес. Тук беше лесно да се разубеди народат. „Ще ви опропастьт, ще ви избият, жените и децата ви ще останат гладни, сираци“, им кажи и те са на твоя страна.

Наскоро захванаха да се чуват такъиви въпроси и разсъждения: „Къде ще ви заведат? Що ще стане с нашите жени и деца? Не виждате ли ги бе, те всичките са нехранимайковци! Кой от тях е челядник човек? Те искали да бягат във Влашко, а нас да оставят да ни изтрепат турците. Дръжте ги бе, да ги изловим и да ги предадем на турците, защото само тъй ще можем да се избавим от злото, което ни е дошло до главите. Ако вържем тези хаймани, ще се отървем от по-голямо зло! Нека ги изколят до един тези нехранимайковци!“

Простодушните нашенци, както и другите селяни, повлечени по ума на смутителите, не се забавиха да нападнат зверски върху предназначителите на въстанието с запънати пушки и голи ножове. Първата жертва на тази разярена тълпа бях аз. Около 50 души отправиха пушките си върху ми, когато се трудех с убеждения да спра вълнението. Накараха ме да дам оръжието си. Аз имах само един револвер и кама. Нямах време да се защитя. Револверът и камата ми бидоха заграбени. Оставиха само чантата на гърба ми и тъй ме свързаха с едно въже, че подир 10 минути ръцете ми отекоха. Аз щях да пострадам, може би, още повече, ако в това време един от тълпата не бе се смилил и поотслаби въжето. Втората жертва бе Цоко Будин. Когато дърпах оръжието му, из силиах му се исипаха около 200–300 лири турски, които съветът бе предал нему, за да послужат на въстаниците в случай на нужда. Щяха да се избият сега, докато разграбят парите. Подир бая Цока бяха хванати Брайко Енев, Георги Тосуна, а селяните от другите села бяха хванали своите водители и ги докараха на пазара. Каблешков, апостолите, клисурските и някои други водители бяха успели да се затворят в аптеката. Аз вярвам, че това юначество нямаше да се покаже, ако се появяха турците. Не беше мъчно да се накара тая проста тълпа да се разбяга; доста беше да се убият само двама-трима, но какво ще излезеше от това? Междуособие и нищо повече. Нас, вързаните закараха в черквата „Св. Николай“, а за

затворените в аптеката била поставена стража, докато чорбаджиите се съберат да решат, що ще трябва да се прави по-нататък.

Когато ни откараха в черквата, затвориха ни в лудницата. В лудницата бяхме затворени 10 души: 1) Цоко Будин, 2) Танчо Шабанов, 3) Н. П. Стоянов, 4) Нешо П. Брайков, 5) Т. Филипов, 6) Ненчо Искров, 7) Н. Беловеждов. Другите трима не мога да си припомня. В гробницата бяха затворени: 1) Георги Тосунов, 2) Петьо от Елешница. В метоха: 1) Павел Млъчков и 2) Тодор Душанов. Познатите от пазителите бяха: Петко Сиврията и Генчо Дапков. Черквата бе заобиколена със стража, на която бе заповядано да не ни дава нищо. Цял ден прекарахме без храна. „Тъй казаха чорбаджиите“, казваха стражарите, когато ги молахме да ни дадат хляб, или вода, или да пуснат някого да отиде по нужда. Всичките чакахме смъртта, но бяхме весели. По-добре е да не живеем под такива условия. Турчинът те владее и те тъпче, а брат ти те предава.

Стените на затвора ни бяха накичени с разни надписи. И до сега стоят някои от надписите. Един надпис най-хубаво характеризираше положението ни. Той беше написан на лявата стена на лудницата, когато гледаш отвън към вътре. Надписът беше един стих: „Който се за несмислен народ труди и грижи, той тук в мръсна и влажна тъмница лежи.“ Нешо П. Брайков беше авторът на този стих. Той, горкият, беше си изпатил най-много от всички: когато бяха го хванали, освен че бяха го били, бяха оскубали и половината му брада.

Макар че бяхме пазени тъй строго, пак сполучихме да убедим стражата да ни освободи вечерта, за да избягаме. Всичко беше добре наредено и ние чакахме да настъпи нощта. Сполучихме да се споразумеем с всичките затворени. Па и стражата ни привечер започна да намалява. Никому се не искаше да стане зрител на нашето злощастие.

Между това чорбаджиите следвали своята работа. Като видели, че едни от размирниците са вече изловени, а други се пазят в аптеката, събрали се на съвещание в къщата на Тонча Драгийски (млад чорбаджия, който в това време отсъствуваше от селото), за да размислят за съдбата на онези, които са се решили да мислят и да работят за освобождението на народа от турското владичество. Не ща да изброявам тук имената на всичките събрани там предатели. Събранието решило да се захвърли на страна писмото на чапкъните и

да се направи друго с такъво съдържание: „Въстаниците са изловени и са затворени на здраво място. Проводете войска да ви ги предадем, за да ги накажете, та да се успокои населението“. За носач на писмото бил избран Матей Лудов, комуто били обещани 20 лири от селото, а частно от присъстващите по 2–3 лири, но парите ще получил, след като връчел писмото на правителството. Тогава му дали пари само за разноски. Писмоносецът изпълнил мисията си, но, вместо награда, турското правителство го затворило. Чорбаджиите се радвали за сполуката си, но понеже се боели от нападение на башибозуци, разпоредили се да се пази селото, ако го нападнат башибозуци, но на редовната войска да се предадат.

През същия този ден, когато в Копривщица се кроеше предателство, турците нападат на Панагюрище и след едно сбиване навлизат в селото, запалват го на няколко места и грабежът и убийствата са започнали. Мнозина от въстаниците се скрили из селото, а други избягали из горите. В Копривщица бяха дошли привечер избягалите от Панагюрище: Иван Орчо, Павел Бобеков, Манчо Манев и още други двама. Те били известени още накрай селото за станалото в Копривщица и затова отишли право при затворените в аптеката. Те казали на стражарите, че панагюрци днес имали сражение с турците и ги победили и че те са дошли да донесат и в Копривщица тази радостна вест. Като чула такъво известие, стражата се разбягала. Те потърсили ключа, с който била заключена отвън вратата на аптеката, но никой не можал да им каже, де е. Тогава Иван Орчо взел една брадва от близката къща и счупил вратата на аптеката. Затворниците излезли навън. Двама от тях: Христо Благоев и Георги Търнев додоха, та освободиха и нас. И нашата стража беше се изгубила, когато дошли да ни освободят. Ние всички се събрахме пред аптеката. Освен затворените, тук присъствуваха и други още верни съзаклятници, които още ни съчувстваха. Каблешков предложи да се оттеглят онези, които не желаят да отидат в балкана. Мнозина се оттеглиха. Останалите решихме да се оттеглим в балкана още начаса. Пригответхме се добре, взехме доста припаси и храна, защото в аптеката имаше и оръжия, и припаси, и храна, накачихме се на коне и тръгнахме по клисурския път за към Стара планина. Подир конницата тръгнаха и няколко души пеша, но те скоро се върнаха, защото не можеха да отиват с конете.

Пътувахме бърже. Стражата, която пазеше на клисурския път, попита, кои сме. Каблешков отговори, че той с дружината си отива да доведе български въстаници от Влашко, за да ни освободят от турците, а те да чакат само наготово. Никой не смееше да възрази на Каблешкова. Стражата се замълча и ние отминахме. След един час пътуване спряхме се над един връх, отдето се виждаше цяла Стара планина. Аз не познавах местността, защото не бях пътувал тъдява. Слязохме от конете и, като разбрахме, че вече нямаме нужда от тях, тъй като по планината е невъзможно да се пътува с коне, завихме поводниците на шиите им и, без да сваляме юздите им, подплашихме ги и те избягаха пак към същата посока, отдето бяхме дошли. Беше часа два или три по турски, около 10 по европейски, когато едни насядахме да си поотпочинем, а други отидоха да разгледат местността. Подир малко се събрахме всички наедно. Цялата ни чета се състоеше от следните 27 души: Панайот Волов, Георги Икономов, апостолите; Каблешков, Найдено П. Стоянов, Лука Ат. Гьотлиев, Танчо Шабанов и Н. Беловежков от Копревцица; Павел Бобеков, Иван Орцов, Манчо Манев от Панагюрище; Ненчо Искров, налбантин, от Старо-Ново село; Никола Караджов, Харалампи Караджов, Христо Тривчев, Григор Попов, Атанас П. Тинков и Хр. Драганов от Клисура; Стефан Почекон от Казанлък, учител в Клисура; Георги Търнев от Пловдив, Стефо Стоев от Синджирли, Никола Попов, учител в Синджирли, Петко от Строево, Христо Благоев от Самоков, Ботьо от Карлово, Стоян от Пазарджик, едно момче от Сопот и още един, на когото името не помня. На някои от другарите беше добре позната местността. Надясно от нас се намираше селото Клисура. То се виждаше от една височина. Всички се изкачихме на височината и видяхме огъня, който опустошаваше още останалите здрави къщи в Клисура. На 10–15 места гореше огън. Ние бяхме толкова близо до Клисура, че зачухме и дивите крясъци на нейните разорители, които види се, трошеха здравите още къщи, за да ги опленят, а после да ги предадат на огъня. На този час в Клисура не съществуваше ни една жива българска душа: останалите неспособни да бягат, както се научихме отпосле, били изклани след ужасни мъчения. С нищо не можехме да помогнем на тази злочестина, освен да оплачем народа, който се изложи на такъво нещастие. И наистина, много от другарите ронеха едри сълзи.

Понеже стоенето ни в това място беше твърде опасно, побързахме да навлезем по-скоро в планината, дето се надявахме да намерим спасение и утешение. Пътят ни за планината беше много лош. Трябваше да слезем право надолу, като по стена. Да отивахме по пътя беше съвсем опасно. Пътувахме повече по гръб, а не по крака. Много помагат на такъво място железните котки, инак човек би се търколил отгоре, като някой валчест камък. С големи мъки и след като си изподрахме ръцете и лицата от шубраците, слязохме в дола. По отредния знак започнахме да се събираме на едно място. След половина час се събрахме само 32-ма. Петима от другарите ни: Волов, Бобеков, Хр. Драганов, Никола Караджов и Манчо Манев липсваха. Почакахме около 1/4 час, свирихме, подвиквахме ги най-последно, няма ги. Почнахме да се чудим: никой не можеше да помисли, де щат да се изгубят. Чакахме ги още половина час, но, като виждахме, че сме още в храстето, а зората скоро ще се появи, решихме да вървим напред и без тях. Още през първата нощ изгубихме петима другари — това не ни предвещаващо добро.

Тръгнахме право нагоре. След едно пътуване от три часа без почивка, пристигнахме в една гъста гора под една скала. Беше се вече зазорило, когато пристигнахме на това място и, понеже мястото ни се видя скрито и донякъде безопасно, решихме да се спрем на това място, за да си отпочинем. Престояхме около 3 часа там. Някои подремнаха. Стражата, която беше поставена из гората да пази, обади, че наблизко имало пътека, по която заминал един човек българин, види се, овчар. Това ни накара да се отстраним от това място и да навлезем по-навътре в гората. След късо пътуване пристигнахме в една много гъста гора. Позабиколихме насам-натагък и понеже ни се видя, че това място е по-безопасно, спряхме се и решихме да престоим там до вечерта. Там решихме да се поуредим. Избрахме си за войвода Икономова и се обещахме да му се покоряваме и да го слушаме. Икономов заслужаваше доверието ни: той беше човек пъргав, сърдечен, безстрашлив и досетлив. Стефо Стоев бе избран за байрактар. Копрившкият байрак беше у нас. Стефо зави байрака на пояса си. Не бе честит нашият байрак да се развее по Стара планина. Относително до действията ни като въстаници, решихме следното: да пътуваме само нощ, за да не ни узнаят потерите, а ден да се крием по горите и по този начин да отидем към Троян, дето вярвахме, че ще намерим въстаници

и да действаме заедно с тях; в случай, че не намерим въстание да се трудим, ако е възможно, да се избавим, а ако това не ни се удаде, да измрем юнашки, но по никой начин да не се дадем живи в ръцете на неприятелите. Това решение взехме предвид на това, че нашата чета беше малобройна и не беше възможно да устоим срещу многобройния башибозук и чети-потери, които вярвахме, че бяха разпръснати из планината.

Когато вече се стъмни, ние тръгнахме да пътуваме, като вървахме напосока към Троян. Пътувахме спокойно около един час. За нещастие захвана да вали силен дъжд, размесен със сняг, който ни измокри доста добре. Нощта стана тъмна като в рог. Дъждът поспря, но стана толкова студено, че дрехите ни замръзнаха. Не стигаше това. Ние изгубихме и пътя: възлизахме нависоко, вместо да слизахме към ниско, както някои от другарите знаеха местността. Нямаше що да се прави, трябваше да се върви напред, или към която и да е страна, защото, ако се спрехме да чакаме да се съмне, трябваше да замръзнем. Нощта беше срещу 2 май. Когато вече се намирахме на едно доста високо място, чухме грозния рев на три топа и вярвахме, че те бяха хвърлени въз Копривщица. Плакахме и това хубаво село, плакахме съотечествениците си, народа си, който се подлага на такива зверски теглила. Скъпа е Свободата на нашия народ!

Цялата нощ пътувахме насам-натам, без да можем да определим мястото, в което се намирахме. Като се съмна, разбрахме, че сме се възкачили въз върха „Мара-Гидик“ над Калофер. С голяма мъка преобухме цървулите си, за да подсушим мокрите си крака, подир, похапнахме по едно късче хляб, за да подкрепим силите си и наистина, посъвзехме се. Другарите ни, които познаваха местността, разбраха сега добре положението на мястото, в което се намирахме, както и посоката, по която трябва да тръгнем, за да се отправим към Троян. В това време падна гъста мъгла, която ни насърчи в пътуването ни, защото сега по неволя трябваше да пътуваме ден. След два часа пътуване слязохме в по-ниска местност и се постоплихме. Спряхме се на една рътлинка, за да си починем. Местността пак не беше ни добре позната, по причина на мъглата, но, като седяхме тук, отеднаж мъглата се издигна, слънце пекна и пред нас, под полите на планината, се представи равно поле. Тук се виждаше добре пътят, който води от Клисура за Карлово. Този път беше пълен с човеци, кола и коне. С

биноклите ние ясно разбрахме, че това бяха клисурските грабители, които влачеха грабежа си. Мъглата пак се спусна и грозната картина се изгуби от пред очите ни.

След една почивка от около половина час ние пак тръгнахме напред. След малко пътуване намерихме Троянската пътека, която някой от другарите познаха. Тръгнахме по пътеката. Вчерашното ни решение да пътуваме само нощ се измени още днес. Нямаше де да се скрием, гората бе рядка и ние трябваше да вървим напред, та що бог даде.

Като пътувахме половин час по пътеката, съгледахме дири от човешки стъпки. По земята имаше още слана, та лесно се различаваха стъпките. Разбрахме, че тези дири са на нашите загубени другари, защото на стъпките личеха и дири от котките. На въстаника не е позволено да пътува по равнина с котката на крака, защото лесно се узнава дирята му, но бяхме забравили въстаническите правила. Когато още се учудвахме, дали са нашите другари и разгледвахме внимателно дирите, пристигнахме до едно кладенче, дето забележихме трохи хлеб и кожици от копрившки луканки. Уверихме се вече напълно, че наскоро пред нас по същата тази пътека са заминали и нашите изгубени другари и побързахме да ги настигнем.

Тук трябваше вече да пътуваме с предпазване, защото навлязохме в по-гъста гора, та не се виждаше надалеч нито пред нас, нито зад нас, нито пък от страните. След 15–20 минути пристигнахме на една полянка, дето ненадеен гърмеж от пушка ни накара да се спрем. Гърмежът се усили. Той се чуваше много наблизо, пред нас. Лесно разбрахме, че нашите другари се сражават с някоя башибозушка банда. Когато се отправихме, за да отидем на помощ на другарите си, гърмежът престана и ние видяхме, че из гората вървяха или по-добре бягаха 30–40 души турци с бели чалми. Те носеха и бял пряпорец с червен полумесец. В същото време другарите ни, които вървяха по-отдире, бяха забележили, че зад нас идат турци. Тук, в тази местност, на долната страна на пътя, има една скала. По заповед на войводата ние всички бързо отидохме към скалата и там се настанихме, като в най-добро укрепление. След малко на поляната се появиха 40–50 души башибозуци, които бяха въоръжени от главата до петите. Те вървяха полека и като додоха срещу нас, спряха се. Тези башибозуци бяха тръгнали по грабеж и навярно не са се надявали да се срещат с

омразните тям комити. Те се спряха срещу нас, но не сваляха пушките от рамената си. Ние чакахме много време. Между нас имаше няколко винчестера. Те първи загърмяха срещу турците. Турците на часа отговориха с гърмеж. Стрелбата се продължи около половин час. Куршумите на нашите пушки достигаха до турците, но техните куршуми не достигаха до нас. Нашите пушки бяха нова система: винчестери, игленки и шаспота. Само 7–8 души имаха турски шишанета, а пушките на турците бяха кремъклийки, като на нашите въстаници. Турците виждаха, че куршумите им не достигаха до нас, но пак продължаваха да гърмят, докато не паднаха от тях двама убити и трима ранени. Те прибраха убитите и бързо, почти с бяг, се върнаха назад по същия път, отдето бяха дошли. Ние ги изпроводихме с няколко куршума, които обаче не достигаха вече до тях и решихме да се оттеглим по-бърже в гората, за да не ни нападнат турците с по-голяма сила. Тук ни постигна едно ново нещастие. Четворица от другарите ни — клисурците: Григор Попов, Харалампи Караджов, Атанас П. Тинков и Хр. Трувчев, които бяха оставени да пазят стража в гората, която лежеше откъм онази страна, отдето се появиха турците, се изгубиха. Повикахме ги, за да тръгнем по-бързо, но не се обадиха. Потърсихме ги на мястото, дето бяха поставени да пазят — нямаше ги. Викахме, свиряхме, гръмнахме два пъти с револвер — никой се не обади. Най-после се сетихме, че трябва да са се върнали назад към Сопот или Карлово, за да търсят спасението си, тъй като пътуването нанаяпред ставаше невъзможно и се виждаше, че ще бъде съпроводено с много опасности. Не ги укорихме, но им пожелахме щастие и се втурнахме в гората без път. Нашата чета се намали на 18 души. Надеждата ни да се съберем с Волова и другите изгубени другари изчезна и ние мълчаливо пътувахме по едно бърдо, над една река, която на никого от нас не беше позната. Местността беше известна малко-много на клисурците, но и те се изгубиха. По тази височина пътувахме около два часа и понеже всички чувствувахме голяма нужда за вода, съгласихме се да се смъкнем към реката, за да се напием вода и да си отпочинем.

Слизането към реката не беше дотам лесна работа, защото мястото беше съвсем стръмно, а и ние бяхме уморени, гладни и жадни. Слизахме по паралелна линия, защото, ако тръгнем един подир друг, можехме да се изтрепем от големите камъни, които се откъртваха и се

търкаляха с шум право надолу. Слязохме най-после при реката, починахме си, хапнахме по един-два сухари и се напихме с бистрата старопланинска вода. Като се поподкрепихме по този начин, тръгнахме пак напред. Сега искахме да се възкачим на противоположния връх. Възкачването обаче не можеше да се сравни със слизането. Когато слизащ, можеш и по гръб да се спуснеш и да се потърколиш надолу, ала при възкачване не е тъй: трябва да имаш ноктите на котката и нейната лекост, за да се катериш по стръмни балкански калета. Слънцето беше на захождане, когато прегазихме реката и запълзяхме към височината. Ако с едната си ръка не се ловиш за бодливите храсти, а с другата не се подпираш с пушката си и ако нямаш на краката си котки, не можеш се възкачи по тези стръмнини. Ако само малко се отпуснеш, ще слезеш долу, като някой валчест камък. Между цялата ни чета, която, може би, беше единствената в Стара планина, надали имаше двама, които да бяха скитали по планините по такъв начин. Всички почти бяхме хора изнежени — не научени на мъки и лишения. Каблешков, който беше най-слаб от всички ни, съвършено спря. Той започна да пада от изнемощаване и най-убедително ни се молеше да го убием, защото чувствуваше, че не ще е в състояние да изтърпи лишенията и да продължава неизвестния път. Никой не се решаваше да изпълни такава молба. Макар и да бяхме вече всички много уморени, пак всякой от нас взе по нещо от товара на Каблешкова и, като го подкрепяхме по двама, пътувахме много полека, тъй щото едвам посред нощ се изкачихме на върха и се спряхме до една скала, дето останахме да си починем и всички заспахме, без да се страхуваме от опасност. На този час всички бяхме готови да измрем. Около три часа сме преспали на това място. Разбудихме се преди съмване и тръгнахме пак в неопределен път. В зори разбрахме, че се намираме над реката Осъм, дето се разпръснали тук-там троянските колиби. Ние тръгнахме по рида към течението на реката. След едно пътуване от около един час по това направление, съгледахме една колиба, покрита със слама. По разпореждането на войводата ни двамина от дружината отидоха в колибата, за да повикат колибаря, а останалите се разпръснахме из гората, за да не може колибарят да види, колко души сме. Двамата ни другари доведоха колибаря при войводата. Той му заповяда да пригответи в най-късо време толкова храна, колкото ще може, защото ние сме мнозина, та сам не ще да може да нагости всички ни.

Войводата му даде да разбере, че гората е пълна с въстаници и че, ако той се не погрижи да пригответи по-бързо ядене, ще бъде убит. Сиромашът трепереше като лист. Той се обещаваще, че ще пригответи всичко, но се молеше на войводата да му позволи да отиде до една нива там наблизо, за да обади на децата си, които ни били видели в гората, да не обадят никому за това. Войводата му разреши да направи това. Колибарят скоро се завърна в колибата си и войводата проводи двамина от другарите да нагледат приготвлението на ястията. След два часа имахме 4–5 неизпечени царевични хлябове и две едвам позатоплени агнета. Човекът се извиняваше, както за количеството на храната, тъй и за качеството ѝ. Войводата му каза да си отиде в колибата и след малко да се завърне пак при нас. Щом човекът замина, ние заобиколихме като орли сложената на земята храна. Разделихме си хляба и месото и пак се оттеглихме в гората. След малко човекът се завърна. Каблешков, който стоеше наблизо до войводата, запита колибаря, не е ли възможно да остане той в колибата му и там да се преоблече в селски дрехи и да отиде в Троян, дето има познайници, защото е болен и не ще може да пътува заедно с въстаниците. Човекът се показва, че е готов да приеме в колибата си не само него, но и още двама-трима, ако има такъви да пожелаят това и дори разправяше и по кой начин ще ги избави. Добродушният изглед на колибаря накара още четворица от другарите ни да пожелаят да останат заедно с Каблешкова. Там останаха: Н. П. Стоянов, Георги Търнев, Танчо Шабанов и Стефан Пачеков. Човекът показваше, че приема всичките на драга воля. Нам ни беше много мъчно да оставим другарите си в такова едно място, сякаш предвиждахме, че няма да им бъде добре. Те обаче останаха непреклонни в убеждението си, като заявиха, че са готови по-скоро да умрат, отколкото да продължават неизвестния път. И наистина те всички бяха съвсем отмалели. Нямаше що друго да се прави. Щем не щем, трябваше да се простим с петима още другари.

Войводата разпита колибаря и за това, което най-много ни интересуваше, а именно има ли и тъдява някъде въстание. Той обади, че досега по тези места подобно нещо не се е чувало, но че из гората кръстосвали много тайфи турци, за да търсят въстаници. Казаното от колибаря, че в Троянско никъде няма въстание, много ни обезсърчи, но нямаше що да се прави, трябваше да се отива напред, та що Бог даде: или да се избавим, или да измрат юнашки.

Денят беше 3 май, когато оставихме Каблешкова с четиримата ни други другари в колибата, а останалите на брой 13 души, тръгнахме напред, пак без да знаем, накъде ще отидем. Сегашното ни пътуване беше много мъчно: навлязохме в такава гъста гора, дето на десет крачки разстояние се изгубваш от другаря си. По тази причина, когато след един час излязохме на една полянка, забележихме, че един от другарите ни липсваше. Той беше Ботьо от Карлово. Това много ни уплаши, защото бяхме уверени, че Ботйо ще бъде уловен, а той беше простичко, слабодушно момче и от най-малко заплашване ще разправи всичко, което той знае за дружината ни. Нашето уплашване излезе истина, защото, когато привечер пристигнахме на една колиба, колибарят ни каза, че се научил, какво днес турците хванали едно момче, българче някъде около Осъма с оръжие. То било обадило на турците, че имало и другари. Колибарят ни даде всичкия си хляб, но ни се помоли да не оставаме в колибата му, защото турците често обикаляли по колибите, та може и сега да додат някои и с това ще му докараме зло на главата. Ние не дочакахме да изслушаме извиненията на колибаря, а се оттеглихме в гората далеч от тази колиба и избрахме едно закритичко място, дето решихме да преспим. Тази нощ си спяхме по-спокойно, защото колибарят ни каза, че щом се смръквало, турците се прибирали в селото и ноще не излизали по гората.

Сутринта на 4-и май станахме рано пред зора и тръгнахме напред. По пладне пристигнахме пак при една колиба. Тук колибарите ни нагостиха с качамак, но ни обадиха, че през миналата нощ ги повикали от правителството в Троян и им заповядали да не приемат никой въстаник в колибите си, нито да дават храна на някой българин, защото който се хване, че е прибирал въстаник, или че му е давал храна, ще се брои и той за такъв и ще бъде наказан смъртно. Те прибавиха още, че, макар и да им е заповядано строго да предават своите братя, те няма да направят това, защото знаят, че ние сме се решили да мрем не за себе си, а за доброто на целия народ. „Не бойте се“, думаха те, „ние няма да ви оставим гладни, само недейте се навърта твърде около колибите, а се крийте повече из гората, защото проклетите гаджalia много често обикалят по колибите“. Ние поблагодарихме на добрите колибари и се оттеглихме в гората, за да размислим за бъдещите си действия.

Тук, като взехме предвид, че нашата дружина е вече предадена, че числото на четата ни е известно на неприятелите ни, а тъй също и заповедта на Троянското правителство до колибарите да не дават храна на въстаниците, решихме да се разделим на две отделения и едни да тръгнат на една страна, а други на друга, защото за по-малцина ще е по-лесно и да се крият по гората, и храна да намират по колибите. Всички почти вярвахме, че и това няма да ни спаси, ала нямаше що друго да сторим. Разделихме се на две отделения по 6 души. Шест души под предводителството на Икономова бяха: Икономов, Иван Орчо, Стефо Стоев, Ненчо Искров и Стоян Пазарджиклията и непознатият, които ще отиваха напред към Троян, а ние 6 души: аз, Христо Благоев, Лука Гьотлиев, Никола Попов, Петко от Строево и сопотненчето, ще се завърнехме в Средна гора и там да се крием, доде намерим време да се избавим, като избегнем из България. Последната ни тази раздяла, която показваше, че всичките ни досегашни надежди да намерим въстание са изгубени, беше много трогателна. Никога няма да забравя двете песни, които Икономов изпя тук тихичко. Тези песни са съчинени от апостола на Търновския въстанически окръг, Стамболова. Аз ще спомня тук по един-два куплета от тези песни, които още тогава са се заковали в паметта ми:

I. ПЕСЕНТА НА ЧОРБАДЖИИТЕ

*Махнете се, идете си
Смутители народни:
Добре сме си под турците,
Не щем да сме свободни!*

*Имаме си къщя, лозя,
Не ходим голи, боси,
Добре сме си под сянката
На славните Султани.*

Събрали се голаците,

*Просешките синове:
„Не щеме, казват турците,
Че ходим голи, боси“.*

** * **

II. ПЕСЕНТА НА ВЪСТАНИЦИТЕ

*Ей, народ поробен,
Що си тъй заспал?
И живот свободен
Теб не ли ти е мил? Ха, ха, ха!
Дойде време, дойде час
Иго да строшим, ха!
Хайдем, хайдем, хайдем
На бой да вървим!
Стига, стига толкоз,
Робство да търпим!*

*Паши, чорбаджии,
Заптии и кадии,
Келяви Султани
Кръвта ти пият! ха, ха, ха!
Дойде време, дойде час и пр.*

Плакахме всички като малки деца при раздялата си.

Шестимата ни другари тръгнаха напред, а ние останахме на мястото си. Те скоро се изгубиха от очите ни. Денят беше на мръкване; Ние се отбихме в близка една колиба и помолихме колибарите да ни оставят свободни да преспим в гората близо до колибата им. Те ни казаха за заповедта, която им била дадена за въстаниците, но пак ни показаха една скрита долчинка, дето ще можехме да прекараме свободно нощта. Прибрахме се в долчинката и започнахме да мислим

за бъдещото си пътуване. Другарят ни Никола познаваше добре местността към Сопот и той щеше да ни бъде водачът. Когато вече доде време за спане, тримата ни другари: Никола Попов, Петко и сопотненчето отидоха да си легнат на една страна, а останалите трима си легнахме на друга страна. Това направихме, за да не сме уж всички на едно място. Спахме добре на това място, ала когато сутринта се събудихме и потърсихме другарите си, останахме като гръмнати, като ги не намерихме. Те, навярно, бяха си заминали скритом от нас, за да не сме мнозина. Укорихме ги за тяхната нечестна постъпка, но пак им пожелахме щастие и сполука. Лошото за нас бе това, че ние, и тримата, не познавахме никак местността, в която се намирахме. Когато тъй се учудвахме за постъпката на другарите си, при нас дойде колибарят, та ни каза, че през нощта съгледал, че из шумака заминали хора. Той си помислил, че ние всички сме заминали, но дошъл да се увери по-добре. Като ни видя, че сме останали само трима, отиде в колибата си и след малко ни донесе хляб, за да захапнем. Ние му се помолихме да ни посочи пътя за Сопот. Човекът не само, че се обеща да ни покаже пътя, ами ни направи още по-голямо добро, като сам ни заведе до друга една колиба. Времето беше мъгливо, та можехме да пътуваме по-свободно. Като вървахме из пътя, запитахме нашия водач: „не желаят ли те да въстанат, за да се освободят от турците, или тям им е добре, като си живеят свободно из горите.“ — „Каква свобода думате, бе братя? Я си помислете, че аз съм човек с 4 деца и се трудя и деня и нощя, за да изкарам да ги прехраня и едвам ги нахранвам с качамак, а в месеца еднаж им купувам по една ока бито сирене, колко да се посмърсят. Имам наистина, няколко кравици и овчици, ала млякото и маслото им ядат турците, които ми дохаждат по осем пъти в неделата на гости. Погледнете, че съм се окъсал, като просек и ходя бос, като турски циганин, защото трябва да купувам дрехи и обуца за проклетите читащи. Нашето тегло, братя не е за казване. Искаме ние да въстанем и на всяка минута сме готови, ами с що? По всичките троянски колиби надали ще намерите поне един строшен пищов. Не оставят проклетите да им се мерне оръжие у българина. Ние бихме продали от добитъците си, за да си купим оръжия, но отде ще го купим и де ще го крием? Един наш роднина, продължаваше да разказва човечецът, ходи по работа нещо в Русчук и оттам беше купил два алтъпатлаци (револвери), но проклетите го хванаха и оттогава има вече

два месеца, а нямаме никакво известие за него. Па не смееш и да питаш, защото и ти ще си изпатиш“.

Додето още ни разправяше колибарят, съгледахме една колиба. Водачът ни насочи колибата и пожела да се завърне. Ние му поблагодарихме и го изпроводихме, па се спряхме на едно място, отдето можехме да разгледаме добре колибата. Никой друг не се мяркаше тъдява, освен колибарят. Ние заобиколихме малко и отеднаж се явихме в колибата. Този колибар ни прие много добре. Той се радваше, че сме отишли при него. „Колибата ни е настрана от пътя“, думаше той „та гаджалята твърде не ми дохождат на гости; а и когато додат, нищо не могат да намерят, за да се нахранят: аз всичко скривам от тези гладници“. Той ни покани да пренощуваме в колибата му, като ни уверяваше, че никаква злина няма да ни сполети. Останахме при този добър колибар. Вечерта той ни нагости добре. След вечерята колибарят ни разказа, че той бил ходил във Влашката земя, че е видял там що е свобода и че бил видял български въстаници. Той беше уверен, че ние сме дошли от Влашко и затова вярваше, че сме същи въстаници. Ние намирахме за добре да не разясняваме твърде за произхождението си. Този човек беше готов да се присъедини с нас, „защото“, казваше той, „аз тука слугувам само за хляба. Цяло лято работя и ще ми заплати господарят 300 гр. и 200 оки царевично брашно.“

През нощта спяхме спокойно в колибата. На сутринта пожелахме да си отидем и, като казахме, че желаем да отпътуваме за Сопот, колибарят ни показва пътя към друга една колиба, дето имало повече души и оттам по-лесно сме щели да се отправим към Сопот. Той ни препоръчи да не се боим и от онези колибари, защото и те били добри хора.

След половина час пристигнахме близо до показаната колиба. Не смеехме да се явим веднага в колибата, защото се боехме да няма там турци, ами заобиколихме по-отдалеч, за да разгледаме какви хора има в колибата. Ние можахме да видим, че в колибата, около един голям огън, бяха насядали 5–6 души колибари и се разговаряха, а една стара бабичка пържеше сланина. Тръгнахме бързо и веднага се явихме на вратата на колибата. Внезапното ни появяване смути колибарите, защото всички станаха на крака, а бабата скри под едно корито тиганята със сланината.

Поздравихме ги с „Помага ви Бог“, но те погледаха на нас уплашено. Помолихме ги да не се боят от нас, защото и ние сме българи, техни братя. Мъжете започнаха да се поосвобождават, но бабата все още ни гледаше уплашено и недоверчиво. Казахме и да извади скритата под коритото сланина и да я готви, та и ние да хапнем, ала тя пак не ни вярваше. Прекръстихме се, пак не ни вярва. Тя само тогава ни повярва, че сме българи, когато и извадихме от чантата си едно късче сланина, останала от изобилни години и ѝ го дадохме да го изпържи заедно с другата — нейната сланина. Когато бабата се освободи и започна да пържи сланината, тя ни казваше: „Синко, не се сърдете на баба си, дето не ви повярва, защото проклетите поганци всякак ни са лъгали и с Бога и с кръста, и с всичко доде да вземат и ризите от гърба ни. Само свинско не съм видяла да ядат вълците проклети“.

След като се нахранихме и в тази колиба, помолихме колибарите да ни покажат пътя за Сопот, отдето казвахме им, ще отидем в Копривщица, за да се присъединим с тамошните въстаници и да се бием с турците. Тъй казвахме на колибарите, защото се боехме да кажем, че сме разпиляна дружина. Един от колибарите, човек на около 45 години, се обеща да ни заведе чак до Сопот, дето имал сестра и желаел да отиде да види, що е станало татък и дали е пострадала нещо сестра му. Поблагодарихме му за доброто, което той ще ни направи и тръгнахме за Сопот. От колибата до Сопот, според казането на колибаря, имало около 4 часа и понеже времето беше мъгливо, ще можехме да пътуваме през ден и из най-прекия път, по който ще можем да отидем и по-скоро. Като пътувахме около един час, излязохме на една поляна без гора. Колибарят ни каза, че поляната е малка и че, щом я изминем, ще навлезем пак в гората и оттам по манастирската река ще се спуснем право в Сопот. По поляната пътувахме със страх. Когато бяхме, може би, на сред поляната, мъглата се вдигна и ние видяхме пред нас, на разстояние около 300 разкрача, една чета башибозуци с бели чалми и въоръжени добре. Вятърът вееше в гърба ни и затова не сме чули говора и вървежа на неприятелите, с които, по всяка вероятност щяхме да се срещнем лице в лице. Мъглата се вдигна, като от някоя невидима ръка, само да можем да видим турците и в миг пак се спусна още по-гъста. Ние бързо изпразнихме пушките си по

направлението, отдето идеха турците и още по-бързо избягахме назад в гората.

След изгърмяването на нашите пушки зачухме дивия вик на турците и гърмеж от много пушки. Бързо навлязохме в гората, но след нас все се чуваше вик и гърмеж. Човекът, който ни водеше, много се уплаши. Той, горкият, ни се молеше да го пуснем да се върне в колибата си. Ние го убедихме да не ни оставя, защото не знаем местата, като го уверихме, че, ако се опита да бяга, ще го убием. Човекът тръгна пак пред нас. Казахме му да ни води по друг път пак към Сопот. Човекът познаваше добре местността, ала там нямаше никакъв път. Гората там е елова, та да се пътува по такава гора е мъчно, речи и невъзможно, по причина на многото бодливи храсти. Трябваше да пътуваме въз течението на една река. Човекът ни казваше името на реката, но съм я забравил. Повече от два часа пътувахме по реката. След големи мъки и като изподрахме дрехите си и изпоразкървавихме лицата и ръцете си, пристигнахме над един връх, отдето се спуснахме към манастирската река, отдето според казването на колибаря, до Сопот имало само половина час. Беше още рано, та не можехме да отиваме напред, затова се спряхме в една долчинка, за да размислим, какво да правим. От нас само Благоев познаваше две-три лица в Сопот. Решихме да отидем в Сопотския манастир, който, според казването на водача ни, бил наблизо край селото. Щом си спомнихме за манастира, считахме се почти за спасени, защото бяхме уверени, че ще намерим убежище в манастиря поне за някой и друг ден, докле намерим цяр за болката си. „Манастирите са били всякога прибежище на злощастните и скривалище на гонимите“, си думаме ние, и решихме да напишем писмо до манастирското управление. Не знаехме, мъжки или женски беше манастирът и затова не турихме никаква титла за заглавие. В писмото си представяхме злощастното си положение и се молехме за два-три дневно прибежище в манастира. Обещавахме се и се кълнехме дори, че повече няма да стоим.

Когато вече взе да се смръква, тръгнахме по могилите над манастирската река за към Сопот. Няма вече да описвам лошите пътища и мъчнотиите на въстаническите скитания и тегло. И тук, както и всякъде, пътувахме без път. Правият път е страшило за въстаника. Както и да е, ала, вместо за половина час, едвам за един и половина пристигнахме до манастира и се притаихме в един ъгъл до

пътната му врата. Водачът ни сега пък ни се моли да го освободим, а ние, като мислехме, че не ще да имаме вече нужда от него, освободихме го, като му заплатихме за труда едно бяло меджидие. Човекът си замина за към Сопот, а ние потропахме на манастирските порти, но никой не се обади. Потропахме втори път и по-силно и чухме, че човек се приближи към вратата. „Кой е?“, чухме мъжки глас. Вместо да разправяме, кои сме и що искаме, попитахме, в манастира ли е игумена. Отговори ни се, че е в манастира. Тогава казахме на човека, че искаме да предадем едно писмо до игумена, от което ще ни разбере, кои сме. В същото време подадохме през една пролука на вратата писмото и помолихме човека да го предаде на игумена и по-скоро да ни донесе отговор.

Човекът взе писмото и отиде навътре, а след четвърт час се завърна и ни обади, че по никой начин не е възможно да ни приемат в манастира, но хляб могат да ни дадат, ако сме гладни, и да си отидем. Нямаше що да говорим. Времето беше такъво: всеки се боеше за главата си. Казахме на човека да поздрави дяда игумена и се завърнахме пак надире. Ако хората не ни прибират, гората с благодарност ни прибира.

Манастирът се намира край реката. По тази река забележихме още вечерта, че имаше няколко воденици и чаркове (фабрики) за гайтан. Решихме да поискаме хляб от някоя воденица, да се постошим и да се завърнем назад в гората. Потропахме на първата воденица, която ни се изпречи на пътя. Обади ни се воденичарят, но, като му казахме, какви хора сме и що искаме, той ни изруга хубавичко и засвири с тамбура. Не му говорихме повече, ами си тръгнахме напред. На 20–30 крачки от тази воденица съгледахме чарк и до чарка къщица. Спряхме се под прозорците на къщицата и зачухме, че една жена се разговаряше любезно с детенце. Потропахме на прозореца и, като просяци, просехме хляб. Жената отвори прозореца и ни подаде една пита хляб, като ни каза: „Друго нищичко нямам да ви дам, защото и аз съм бедна, но ще се моля Богу да се съжали над вас и да ви избави от ръцете на враговете!“. Поблагодарихме на добрата жена и се оттеглихме малко настрана, та разделихме хляба и почнахме да ядем с охота. От закуската, която направихме сутринта в колибата, друго нищичко не бяхме хапнали през целия ден. Като хапнахме, посъвзехме се, покуражихме се и решихме да потропаме още на една воденица,

та дано изкараме оттам хляб за утре и да се постоплим. Щом потропахме на втората воденица, воденичарят ни попита само, българи ли сме и, като му обадохме, че сме българи, той ни отвори и ние бързо влязохме във воденицата. Името на този воденичар беше Георги. Този толкова добър българин имаше около 28–30 години, човек простичък, наивен, гостолюбив и весел. Той ни прикани да приседнем в стаичката му и веднага започна да ни разпитва, кои сме, отде сме и накъде пътуваме. Ние му разправихме, кои сме и какви сме, като повече му давахме да разбере, че сме въстаници от Влашката и че отиваме да намерим дружина да се бием с турците. Добрият този воденичар остана доволен от нашите неопределени отговори и се залови да ни приготи вечеря. „Вие идете от далече“, думаше той, „и трябва да сте гладни“. След един час бяхме вече отморени и се намирахме около скромната трапеза на гостолюбия воденичар. Хапнахме си добре, ако и да бяхме изяли преди малко по един голям къс хляб. Подир вечерята поискахме да се оттеглим в планината. Добродушният воденичар ни убеди да останем да пренощуваме във воденицата му, като ни уверяваше, че никакво зло няма да ни сполети, ако престоим и няколко деня дори. Съгласихме се, ако и твърде да не се доверявахме на думите на воденичаря, защото и в планината не ни очакваше друго, освен лишения и нещастия. Решихме се да останем във воденицата, па каквото ще, нека стане. През нощта спяхме спокойно.

На сутринта се събудихме много рано. Денят беше 7-и май. Воденичарят беше станал преди нас и събираше смляното през нощта брашно. Усещахме се съвършено отморени и почнахме да размишляваме за положението си. Сега разбрахме, че се намираме в много голяма опасност. Ние бяхме, току речи, наполовина в ръцете на турците, но се заклехме един на друг, че няма да се предадем живи, а ще умрем юнашки.

Когато тъй се разговаряхме, вратата на воденицата се затропа силно. Ние наскачахме и грабнахме пушките си. Воденичарят се уплаши, когато ни видя тъй пригответи. Той притърча бързо към вратата и след малко се завърна, та ни каза, че брат му тропа. „Той е добър“, думаше Георги, „и ще ви се радва повече от мене, защото и той е записан във въстаниците“. Задоволихме се от известието и свалихме пушките си. Георги отвори вратата и пред нас се яви човек с физиономия, подобна на физиономията на нашия воденичар. Новият

приятел не се стесни ни най-малко, когато ни видя. Той ни поздрави и се ръкува с нас. Седнахме край огнището и почнахме да се разговаряме. Попитахме приятеля за името му. Той ни каза, че хората го наричали „Иван“, та, според тях и той се нарича с това име. Ние не казвахме нашите имена. Иван не пита за имената ни, ама и да ни питаше, нямаше да му кажем право. Иван ни каза още, че е по-стар брат на Георгия. За ласкателство или по неволя, Иван ни каза, че е благодарен, че сме предпочели неговата воденица при другите. „И аз съм въстаник“, каза той, „ала така стана“. Поблагодарихме за добрите думи и го помолихме да ни разкаже, какво ново се слуша в Сопот.

„За новини не питайте, братко“, каза Иван. „Новините са много лоши. Сега за сега в селото има около 100 души башибозуци, които правят разни безчинства. Нашето село не въстана, та не могат да ни намерят някоя грешка, но преди 7–8 деня слезнали от балкана четворица млади българи, които, както казват, били клисурци и побягнали от Клисуре, когато турците запалили селото. Като дошли в селото, те скришом отишли в училището, а оттам се скрили в черквата на тавана, но там, казват, ги бил усетил един поп и обадил на Кирко Петров. Кирко е май лош човечец. Той, казват, отишъл та довел турците, които ги нападнали вътре в черквата. Момчетата не искали, види се, да се дадат живи, та почнали да гърмят срещу читачата, ала те били мнозина проклетите, та загърмели въз тавана и избили юнаците. Казваха, че един от тях бил ранен на няколко места и още жив, но турците го натоварили на кола и го откарали към Пловдив. Добре са се скрили момчетата в черквата и са щели да се избавят, ама проклети предатели отидоха, та ги обадиха, горките. И попът, като че не знае, кой е Кирко, та отишъл нему да обажда за момчетата, ала господ ще заплати и на двамата. Онази вечер дошли и други трима, но и тях вчера хванали. За тях не разбрах как е станало“.

От тези думи разбрахме, че и едните, и другите са от нашите другари; ала нищо не споменахме за това пред воденичаря. „По причина на тези момци“, продължаваше воденичарят, „сега са вдигнали олелия до бога, че и в Сопот имало комити и ги искат да се явят. То, наистина, имаше не един и двама, а всички бяхме готови, но сега като пропадна работата, ще казваме, че нищо не е имало, доде дойде пак време да ги изтребим пак тези гаджалея. Преди 10 деня

събраха оръжието от Сопот, но досега няма още нито един затворен. Дано ги заслепи господ!“

Разговорът ни се продължи доста дълго време, ала ние захванахме да се безпокоим да не дойде някой да ни види и да отиде да ни предаде. Случката с нашите другари доста много ни плашеше. По едно време дохожда във един човек, разговаря се с Георгия, ала не влезе вътре. Когато попитахме младия воденичар, кой разговаря с него, той ни каза, че той бил един техен съсед воденичар и че не трябва да се боим от никого, защото той няма да позволи никому да влиза в стаичката. „Зная аз, как да премятам нашите воденичари“, каза той.

Утешителните думи на воденичаря не ни даваха кураж. Ние помолихме Ивана да ни обади, не би ли било възможно да се позатулим някъде около воденицата, дето да не се мяркаме на хората, доде поутихне вълнението и после да се отправим нанякъде. Той ни каза, че това било много лесно и могло да се намери място в Сопот, ако да не било се случило тъй с онези момци. „Сега пак може да стане нещо“, продължи той, „ако имате в Сопот верни другари, които да ви приемат.“

Добра беше изказаната от Иван мисъл, ала лошото беше това, че нямахме такъв приятели в Сопот. Само по име познавахме известния родолюбец и поет, г-н Ив. Вазов, а Благоев познавал и някого си Никола Иванов и други още двама, ала на тях не можеше да се повери. Нямаше що да се прави. Решихме да пишем и на Вазова, и на Иванова и да ги молим да ни намерят място да се притаим за някой ден, доде намерим време да заминем за Пловдив, дето се надявахме, че ще намерим добро прибежище, тъй като Благоев имал там добри приятели, понеже той преди въстанието се занимаваше с търговия в този град. Написахме писмата и ги предадохме на Ивана, като го помолихме най-любезно да се потруди да предаде писмата още днес и да ги помоли за отговор. Той се обеща да извърши поръчката ни тъй, както трябва и замина за селото. Ние останахме във воденицата и се потаяхме в стаичката. Когато Георги излезеше из воденицата и отидеше да поправи вадата си, той заключаше отвън вратата и ние в това време бивахме по-свободни и излизахме от стаичката, за да се разходим по-нашироко.

Този ден прекарахме в безпокойствие и страх. Боехме се да не би добрият Иван от страх, или от простотия да обади някому за нас, да не

би писмата ни да попаднат в лоши ръце и тъй да ни сполети съдбата на другарите ни. Ние, също като тях, бяхме решени да не се дадем живи в ръцете на враговете.

През деня Георги ни нагости добре. Иван се завърна вечерта късно. Посрещнахме го с безпокойствие, смесено със съмнение и страх. Той не чака да го запитаме, а ни обади, че днес много обикалял и не можал да намери нито едного от двамата, ала утре как и да е, щял да ги намери. Той ни подаде писмата. Ние му поблагодарихме от сърце за грижата, която полага за нас и останахме да пренощуваме и тази нощ във воденицата.

Сутринта рано Иван замина за селото и се завърна вечерта късно. Щом се появи на вратата, разбрахме, че е извършил нещо хубаво, защото беше весел. Той ни каза, че предал писмото на Иванова, който му казал да ни обади, че на драго сърце ще се погрижи за нас, но подир 3–4 деня, защото сега имало в селото много турци, та било много мъчно да се влезе в селото. Говорело се обаче, че турците ще изпразнят селото подир 3–4 деня и щели да останат само 10-на души заптии. Той казал на Ивана още да отиде на утрешния ден у тях да вземе един-два товара жито, за да го смели и да остави за нас една част, та да не се харчи той по нас, защото е беден човек. „От радост задето ще се избавите, каза Иван, аз купих агнешко месо и малко винце, та тая вечер да хапнем и да пийнем, па що даде Господ“. Писмото за Вазова повърна назад, защото му казали, че той не бил в селото, а заминал за чужбина. Повторно благодарихме на добрия Иван, за услугите, които той ни прави, ала това, дето Иванов беше казал да постоим във воденицата още 3–4 деня, никак не ни радваше. Днес беше вече вторият ден как стоим във воденицата, ала тя беше ни съвсем омръзнала, защото от всяко потропване трябваше да се тревожим. Ние обаче нищо не казахме на воденичаря и се показахме задоволни.

Вечерта си хапнахме, пийнахме и се поразвеселихме, та дори си и попяхме при всичкия страх. През нощта спяхме спокойно. Сутринта Иван по обикновенияму тръгна за селото. Изпратихме го с пожелание да ни донесе вечерта по-радостно известие. Денят премина с размишления за нашето избавяне. Повече бяхме убедени, че ще пострадаме като другарите ни, отколкото, че ще бъдем избавени. Решихме да излезем из воденицата и да отидем пак в балкана, ако Иванов е останал на същото си решение. Този ден Иван се завърна

рано и не донесе жито. Той беше много угрижен. Той не каза нищо ново, както първите два деня, а чакаше да го запитаме. Ние бързо го попитахме за следствията от днешното срещане с Иванова. Иван със съкрушено сърце ни разправи, че днес се срещнал с Иванова, който обаче не го посрещнал тъй, както предния ден, ами му казал да ни махне от воденицата си, за да не си докара зло на главата. Не домъчня ни за отговора, защото не чакахме нещо по-хубаво. Решихме да заминем за нашата Средна гора, щом се смръкне, дето се надявахме да намерим повече съчувствие. Помолихме воденичаря да ни покаже поне на посока пътя към Средна гора. Когато вече взе да се смръква, Иван излезе, та обиколи около воденицата и, като забележил, че нямало никого там наоколо, извика ни и ние излязохме навън. Той ни изведе на едно по-високо място над воденицата и оттам ни разправи накъде трябва да се отправим, за да отидем в гората. Воденичарят ни каза, че най-много за пет часа ще бъдем в Средна гора. Иван ни показваше местността, но същевременно ни каза, че той би ни държал във воденицата още няколко деня. Ние нито слушахме, що ни приказваха воденичарите: не можехме да стоим вече там. Помолихме ги само да ни приготвят, ако е възможно, повечко хляб. Георги на часа замеси хляб и го тури в подницата да се изпече.

И тъй, след тридневна почивка във воденицата, дето бяхме приети тъй добре от двама прости воденичари, ние тръгнахме пак в неизвестен път на 9-и май вечерта, два часа подир мръкване. Тръгнахме по показаната от воденичаря посока, без обаче да бяхме запознати с местата, по които ще пътувахме. Нощта беше тъмна като в рог, но въздухът беше тих, хладен и приятен и небето беше ясно. Ние пътувахме по показаното ни направление, без да обръщаме внимание по какви места вървим. Вървахме повече без път през ниви, ливади и бари. В пътя ни се изпречи едно село и ние го преминахме, без да знаем, дали е то българско или турско. Жив човек не срещнахме в това село, но селските кучета ни посрещнаха на единия край на селото и ни изпроводиха чак до другия. Преминахме и през с. Овчеларе, дето турците бяха в кафенето, но ние вървахме тъй тихо, че никой не ни чу.

Беше вече среднощ, когато пристигнахме до реката Гьопса. Воденичарят ни каза, че ще можем да прегазим реката, ако не е придошла, но ако е придошла, е опасно. Без да му мислим много, праметнахме пушките си на шиите си и като се хванахме здраво ръка

за ръка нагазихме в реката. Водата ни обля до гърдите и с голям труд преминахме на срещния и бряг^[19]. Когато излязохме на брега, от нас течеше вода и ние тръгнахме пак напред, защото се боехме да не ни завари денят на тази равнина. Пътуването ни в тази местност беше много трудно: трябваше да пътуваме през гъсто обраснали ниви. При разсъмване пристигнахме при полите на Средна гора и като видяхме, че гъстата гора е още много далеч и че, ако пътуваме из храсталаците, ще бъдем забележени, спряхме се и, като разгледахме местността, намерихме едно закритичко място, заградено от всички страни с гъсти храсти и се притаихме там. Преди изгряването на слънцето времето беше много студено и понеже цели бяхме измокрени, треперехме като листове, спеше ни се, но от студ не можехме да заспим.

За любопитство на читателя ще разправа на кратко, как прекарахме деня в този самоволен затвор, всред широката гора. Не мога да определя точно мястото, което ни служеше за прибежище и за затвор. Местността представляваше такава картина: пред нас се виждаше цялото Гьопсенско поле, а зад нас, на разстояние около един час, а може би и повече, се зеленееше гъста гора. На 5–6 разкрача под нас личеше запустял коларски път, под пътя имаше пасбища и ливади, а по-надолу долина. На срещната страна, през долината, нямаше гора, но се виждаха разорани нивя. Храстите, които заграждаха прибежището ни, бяха ниски, тъй щото, ако някой от нас се изправеше прав, рискуваше да бъде съгледан отнякъде. Денят беше прекрасен. Слънцето изгря ясно и светло. Пролетната пара почна да се вдига от земята и при небосклона се образува гъста мъгла. Заедно с изгряването на слънцето и нивята се напълниха с работници, които навярно, сядяха царевица по разораните нивя. Ние имахме при себе си един добър бинокъл и прекарвахме времето си, като разгледвахме, що се върши около нас. Забележихме, че работниците по нивята бяха българки и туркини. Зад нивята се виждаше коларски път. През този път заминаха за към гората 24 колари турци. Тези турци отиваха в гората за дърва. На пасбището под нас се чу гласът на българина биволар, който беше изкарал стадо биволи на паша, а наблизо над нас в шумака чухме гласа на една коза. Тъй че отвсякъде бяхме заобиколени с човешки погледи, от които старателно се трудехме да се закриваме.

Денят беше 10-и май. Привечер работниците от нивята се прибраха. Завърнаха се и дърварите турци с кола, пълни с дърва. Като

вярвахме, че вече хората са се прибрали в селата си, ако и да беше още видело, упътихме се към гората: Във видело още навлязохме в гъстата гора. В гъстата гора по-скоро се мръква и ноше бива много по-тъмно, отколкото в полето. След като се лутахме около два часа из гората, без да можем да разберем накъде пътуваме, и като се уверихме, че в таквази тъмнота и из такава гъста гора е невъзможно да продължаваме пътуването си, а при това, като имахме голяма нужда за сън, решихме да останем в тая гъста гора, да преспим, да си отпочинем, а на сутринта във видело ще ни бъде лесно да се оправим. Нали сме в гората, не се боим. Въстаникът се плаши от полето, а в гората не го е страх. Гората е негова майка закрилница. Избрахме едно доста сгодно място в една долчинка помежду гъсти и високи дървета и наладихме хубав огън, за да се изсушим, защото дрехите ни бяха още съвсем мокри. След това разделихме малкото късче хляб, което ни беше останало от воденичарската турта, хапнахме с охота и си легнахме на сухата шума до огъня, без да се боим от някаква опасност. Заспахме като къпани. Посред нощ аз усетих, че ми стана топло на гърба и се обърнах на другата страна. Дрехите ми бяха изсъхнали. Не бях още заспал, когато видях, че Благоев се събуди и стана, та събра дърва и ги нахвърля върз огъня, който гореше слабо. Аз не му се обадох, защото исках да поспя още. Той си направи цигара, запали я и си полегна пак, като пушеше. Другият ни другар си спеше спокойно. Подир малко Благоев се доближи при мене и ме побутна да се разбудя, а после ме повика да стана, защото той се бил събудил отдавна и му било досадно да стои самичък. Станах и аз и му казах, че съм се събудил преди него, но не ми се искаше да стана. Стояхме будни и се разговаряхме около един час, а после пак подремахме и, щом се зазори, станахме и бързо се спуснахме право надолу. След четвърт час пристигнахме в дола, дето течеше една доста голяма река. Седнахме край реката, измихме се, помолихме се Богу и пак бързо заминахме на срещната страна на дола. Покрай реката се извиваше коларски път, който, по всяка вероятност, беше горски дърварски път. И тук гората е гъста и непроходима. Всред гората, на едно закритичко място, седнахме да си отпочинем. Слънцето не беше още огряло, но небето беше ясно и се предсказваше такъв хубав ден, какъвто беше и вчерашният. На всяко дърво в тази гъста и хубава гора пееше по едно славейче и посрещаше деня и слънцето. Този ден беше 11-май — денят на Св. Кирила и

Методия. Какви възпоминания се представят в ума на българина на този ден, а особено в такова нещастно време! Спомнихме си за нашата мила България, за Борисово и Симеоново време и за сегашното и злочастие, когато тя е потънала в кърви, а синовете и гният из тъмниците или се скитат из горите гладни и жадни, преследвани от враговете.

Не познавахме местността, в която се намирахме, но според както ни разправяше Иван воденичарят, навярно предполагахме, че се намираме в гората, наричана „Богдан“. След като си поотпочинахме, тръгнахме пак да пътуваме из гората, като се надявахме, че непременно ще срещнем някой човек, който ще ни разясни добре, де се намираме. Пътувахме все към изток. След два часа пътуване излязохме при една колиба, пред която гореше огън, скоро запален, но човек не се мяркаше. Малко настрана от колибата пасеше една крава с малко теленце. Ако и да нямаше човек в колибата, ние се зарадвахме, защото се надявахме да намерим нещо за ядене, понеже от сутринта нищичко не бяхме хапнали. Влязохме в колибата и претърсихме всичките ъгли, но нищо не намерихме. На една страна имаше една делва за мляко, но беше празна. Колибарят, види се, беше избягал, като ни е видял. Съществуването на една колиба в тази местност ни даваше надежда да вярваме, че трябва да има и други колиби, та тръгнахме пак напред, като се озъртахме на всяка страна, дано съгледаме някоя колиба. Сега навлязохме в една много хубава гъста гора с много прави дървета. На много места из тази гора намерихме бичкиджийници (малки фабрики за рязане на дъски), но човеци нямаше в тях. Те бяха напуснати по причина на въстанието. Бяхме вече много гладни, но пак продължавахме да вървим напред без определена цел. Около пладне другарят ни Лука обади, че той вече познава местността, в която се намираме. Пред нас личеше запустял коларски път. Този път водел за оброчището „Св. Спас“, дето, както казах и на друго място, всяка година ходят на деня „Възнесение“ много копривщени на поклонение. Лука бил ходил миналата година и добре помнел местността. По този път ще сме можели да излезем към Копривщица. Тръгнахме по пътя и след половин час пътуване излязохме на местността: „Малки Богдан“, два часа далеч от Копривщица. Сега решихме да отидем в Копривщица, за да видим що е станало там. Още беше ден, та трябваше да стоим в гората, до като се мръкне, но като от сутринта

нищичко не бяхме хапнали, намислихме да отидем при някоя говедарска колиба, за да потърсим храна. Малкият Богдан ми беше познат добре. Тук има няколко говедарски колиби наречени „Говерници“. Има и овчарски колиби. Обиколихме два говедарника, но ги намерихме пусти. В единия от тях само беше останало едно малко кученце, което, щом ни видя зави грозно. Отидохме при трети говедарник, но от него намерихме само развалини и пепел. Гладът ни накара да се спуснем още по-надолу към селото. Тръгнахме покрай „Крива река“, по която има няколко воденици и тепавици, та дано в тях намерим живи хора. Първата воденица и говедарникът до нея бяха превърнати на пепел. Жива душа не се мяркаше сега тъдява, когато друга година по тези времена беше пълно с говедари, овчари, воловари, дървари и др., а сега освен кученцето, друга живина не се чуваше. Сякаш, че това райско место беше превърнато на пустиня. Разбрахме вече навярно, каква е работата. Турците са разграбили добитъка на копрившките говедари и овчари, а тях самите, може би са избили, и затова е тая пустотия тук. Не смеехме да отиваме по-нататък, ами се оттеглихме в храстите, за да чакаме нощта. Набрахме си гъби и киселец и се наядохме с тази храна, колкото само да дадем работа на гладния си стомах.

Сега, в това положение, се виждахме някак по-окуражени. Уверени бяхме, че вече няма да се живее, че е и по-добре човек да не живее, да гледа такива развалини там, дето по-напред е имало живот, па бяхме уверени още, че и селото ни е вече изгорено и жителите избити и измъчени. Постегнахме се, пооправихме оръжията си и се приготвихме да умрем юнашки, като си отмъстим на неприятелите поне за нашата си смърт. Сега захванахме да пеем високо без страх, като си казвахме, че, ако има тъдява някъде неприятели, по-добре е да ни нападнат по-скоро, та и по-скоро да свършим с нещастieto си. Никой не се яви и в този случай. Като се смръкна, тръгнахме из пътя покрай Кривата река. От двете страни на долината, през която тече реката, се издигат високи ридове, обраснали с гъсти храсти. Всичките воденици и тепавици покрай реката бяха изгорени. Додохме до едно място, от което се вижда края на долината, от дето пък се завива за Копривщица. Беше доста тъмно. Отеднаж зачухме грозен дивашки вик и съгледахме голям огън при воденицата, която се намираще накрай долината. Спряхме се. В това време от към ридата се спуснаха към нас

четворица човека. На часа пушките ни бяха насочени към тях и ги попитахме: „Кои сте?“ „Успокойте се“, ни казаха те, „ние сме българи от Копривщица и днес ви видяхме като ходехте по Богдан. Слушахме ви и когато пеехте, но не смеехме да се явим пред вас“. Те се чудеа на смелостта ни. Тези хора бяха колари от махалата „Бяло камъне“ и бяха едни от постоянните посетители на Малкия Богдан. Те ни разправиха тихичко, че турците опустошили всичко наоколо, ограбили и откарали добитъците и сега около 70 души башибозуци трошели долната воденица и навярно през тази нощ и тя щяла да бъде превърната в пепел. Тези същите башибозуци днес откарали воловете им и ги гонели да ги убият, но те сиромасите, избягали в гората, а турците твърде не обичат да отиват да гонят въстаниците из горите. „Не отивайте към тях: много са проклетите и ще ви избият“, казаха ни добрите хорица. Те бяха тъй изплашени, че трепереха, като листове. Поблагодарихме им, че ни предпазват от явна смърт, която ние преди малко чакахме с драга воля и ги помолихме да ни дадат, ако имат, по малко хляб и да ни разкажат, какво е станало в Копривщица. Ние не искахме да се кажем, че сме копривщени, но вярвам, че те ме познаха, но не показаха това. Те ни дадоха всичкия си хляб, който се състоеше от две-три корави късчета и един от тях ни разказа набързо, че в Копривщица станало въстание, че после главатарите на въстанието побягнали в планината, а турци много дошли в селото, вързали чорбаджиите, поповете и други хора и ги откарали на някъде, а останалите в селото хора всякой ден били мъчени и бити за пари и турците се хвалели, че ще запалят селото. Аз попитах човека да ми каже, знае ли, като до колко турци има в селото и де са се разположили. Той ми каза, че казвали, че имало 800 души войска и че била разположена на върха „Св. Димитрия“, който се намира на срещуположната страна на селото. Пашата живеел в селото и от войската по две отделения ноще обикаляли из селото, уж да пазят тишина, а те същите обирали къщите и мъчели хората за пари. Тези сведения ни бяха достатъчни. Ние обаче казахме пред човеците, че не искаме да влизаме в Копривщица, но ще заминем за Панагюрище и ги помолихме да ни насочат пътя за към това село. Те ни казаха, че ще ни насочат пътя, като се изкачим на височината. Изкачихме се заедно с тях към дясната страна на реката и оттам те ни насочиха пътя към Панагюрище и си заминаха към Копривщица, като ни пожелаха добра

сполука. Не ги разпитвахме много за панагюрския път, защото не мислехме да отиваме в Панагюрище, понеже знаехме, че то е превърнато в пепелище, но тъй казахме пред тези хорица, защото се боехме да не обалят тук-там из Копривщица, че сме влезли в селото и да ни потърсят и изловят.

Като си заминаха човечите, спряхме се да разгледаме що работеше дивата тълпа при воденицата. Намирахме се в тъмното, а при воденицата гореше голям огън, тъй че можехме да виждаме всичко що вършеха башибозуците, без да бъдем съгледани от тях. Огънят осветяваше цялата околност около воденицата и пред очите ни се представи такава картина: на една равнина гори огън, около огъня на постлани пъстри копрившки черги и килими, на които се бяха изтегнали варварите. Едни от тях бяха полегнали на ръцете си, а други седяха и пушеха. Всичките бяха въоръжени с пищове и ножове. До всякого едного се виждаше и пушката му. Някои от тях бяха наметнати с женски кожуси, ограбени, навярно от Копривщица. Тези трябва да бяха главатарите на тази дива тълпа, защото задържаха по-видните места и само пушеха, когато други голи като просеци, къртеха воденицата, а някои печеха на шишове големи късове месо. Всички имаха на главите си големи чалми, които ги показваха още по-грозни и по-отвратителни. Сърцата ни се късаха от мъка, като гледахме как тези варвари ненаказано се разполагаха с имота на българина, спечелен с труд и пестене. „Защо не сме повече души“, си казахме, „та да нападнем сега тези зверове и да очистим поне неколцина от кръвопийците, които смучат кръвта на народа?“ С препълнени от горест сърца тръгнахме надолу, за да преминем на западната страна на селото, отдето ще можем да разузнаем разположението на турците и да видим, ще можем ли да влезем в селото, за да потърсим прибежище.

Без да обикаляме, а направо, през бари, през вади бързо пристигнахме в нашите обкопи при Чалковата воденица на Пловдивския път. Притаихме се в обкопите, за да си отпочинем и изпушихме в шапките си по една цигара. Много е сладък тютюна в такъвo време и особено, като си принуден да криеш в шапката си светлината на цигарата. След половин час почивка тръгнахме пак и като заобиколихме селото от южната към западната му страна, след един час нещо се приближихме близо до селото откъм върха „Св. Георги“ и седнахме да си починем на Попстефановата ливада. В това

време часовникът от близка една къща удари пет (по турски). На 40–50 разкрача от мястото, дето седяхме, през три къщи, беше къщата на дяда ми, дето аз живеях преди въстанието. По лаянието на кучетата узнахме, към коя страна е стражата и, като разбрахме, че около нашата къща е тихо, аз предложих на другарите си да отидем да се скрием у дома. Другарите ми се съгласиха и ние тръгнахме, като престъпяхме тихо, за да не разбудим кучетата из махалата. Като дойдохме до голямата пътна врата, аз потропах полека и един познат глас попита, кой е. Аз се обадох, но същият глас ми каза да си отида, отдето съм дошъл. Аз помислих, че не ме познаха, та отидох да потропам на малката пътна врата, която се намираше на другата страна на къщата. Другарите ми вървяха тихо подире ми. Тук се обади чича ми Салчо и ми каза, че е невъзможно да вляза в къщи, защото ще бъда предаден, понеже всички домашни били много изплашени. Той ми каза, че много ме търсили, че заради мене претърсили цялата ни къща, че отнесли всичките ми книги, че всички домашни били мъчени и биени заради мене, че дяда ми Никола, 70 годишен старец, бил затварян и мъчен заради мене и че, ако ме хванат, щели да ме обесят наред пазара. Чича ми ми подаде една пита хляб и ми каза да отида да се крия в гората и, кога свърша хляба, да дохождам ноще да взимам хляб. Той се обещаваще да ми приготвя хляб. Чича ми обаче не знаеше, че аз имам още двама другари: аз не му казах това. Нямаше що да се стори, трябваше да се покоряваме на съдбата си. Аз тръгнах несъзнателно пак към края на селото и другарите ми ме последваха. Няма да казвам, колко ни беше мъчно в този час, като не ме приеха домашните, но ще оставя читателят да постави себе си в едно такова положение, за да може да си представи всичкото ми тогавашно нещастие. Но нали сме въстаници, нали сме станали да освобождаваме народа си, трябваше всичко да търпим.

Върнахме се пак на същата ливада и започнахме да размишляваме, как да търсим друго средство за избавянето си. За станалото нищо не говорехме, като че нищо не бе се случило с нас. Да отидем в гората беше вече опасно, защото гората е далеч, а вече скоро ще се съмнеше. Другарят ни Лука предложи да отидем в тяхната къща. „Майка ми е добра“, думаше той, „и няма да ни предаде“. Тяхната къща се намира сред селото, много близо до конака, но ние се решихме да отидем там, та каквото ще, нека става. Като бяхме повече убедени,

че ще ни срещнат някъде турци из селото, ние се прегърнахме и целунахме за последен път и повторихме клетвата си, че няма да паднем живи в ръцете на неприятелите. За да не паднат в ръцете на турците книгата, които се намираха у мене и които бяха много важни документи по организацията на въстанието, аз изкопах с ножа си една дупка в нивата и там турих всичките книжа^[20].

Влизането ни в селото стана тъй: Лука тръгна 10–15 разкрача пред нас с цел да отвори пътната врата у тях, преди ние да сме пристигнали, за да се не бавим пред вратата. Ние с Благоева вървахме по-близо един до друг. Всички бяхме приготвили оръжията си за отбрана в случай на нападение. По този начин пристигнахме благополучно в къщата на другаря ни. Лука беше се прекачил през дуvara и беше отворил пътната врата, когато ние пристигнахме и бързо влязохме в двора.

Къщата на другаря ни е на два ката. В горния кат живееше майката на Лука с трима негови по-малки братчета, а в долния стрина му. Лука се качи горе и потропа на майчината си стая, но никой не му се обади. Види се, че майка му, като сама жена беше отишла в друга някоя къща из махалата, при други жени, за да си берат страха. Той потропа и на прозореца на стринината си стая, но оттам се обади една стара баба, бабата на Лука, която от старост едвам се влачеше. Като чу гласа на любезния си внук, бабата с голяма мъка се дотътра до вратата и я отвори. Влязохме в стаята и се разположихме. Понеже бяхме много уморени, натъркаляхме се по миндерите на стаята и сме заспали.

Сутринта, когато се разбудихме, видяхме, че на прозореца стоеше майката на другаря ни. Тя, види се, беше ни и събудила, но никой от нас не беше разбрал, дали сами сме се събудили, или някой ни е повикал. Горката майка плачеше и не смееше да влезе в къщата си. Тя ни каза да се махнем от къщата и, защото било заповядано да се предават въстаниците и че, в която къща се намери скрит въстаник, ще бъдат избити всичките къщни и къщата ще бъде предадена на огън. Ние ѝ се помолихме да ни остави в къщата си до вечерта, а през нощта да си излезем, както сме дошли, защото ако сега се явим на улицата, турците ще ни изтрепат. Тя се съгласи и ни каза да отидем в нейната стая горе, дето ще бъдем по в безопасност, тъй като тука може някой и да ни види. Еленка, майката на другаря ни, е от онези добри майки, които са рядкост. Тя ни пъдеше от страх, но аз вярвам, че, ако бяхме

тръгнали към улицата, тя по никой начин нямаше да ни пусне. Качихме се горе и се прислонихме в една стаичка, която служеше за готварня. От тая стая имаше място, за да се качваме на тавана и затова избрахме тази стая, за да можем да се качваме и на тавана, когато видим за нужно. Тук имаме възможност да разузнаем за всичко, което се е извършило в Копревщица след нашето заминаване и аз ще разкажа на читателя за всичко, както следва.

На 1-ви май, около обед, откъм североизточната страна на селото се появила аван-гвардията на турската войска, а часа около 9 по турски (4 по европейски п. пл.) се появила многобройна войска и заобиколила селото откъм източната страна. Откъм западната пък страна се появили башибозуци, които се разположили по върха Св. Димитрия и по Три могили: Понеже била издадена строга заповед да не се гърми срещу царската войска, отникъде никакъв гърмеж не бил чул. Въстаниците, които се намирали още тук-там по позициите, се разбягали.

Щом съгледали войската, чорбаджиите се събрали и проводили свещеника Донча Плачков да отиде при главатаря да му представи вярноподаничеството на населението и да му обади, че причинителите на смущението са в Стара планина, а в селото е мирно и тихо, както всякога. Свещеникът не бил щастлив да пристигне при големеца, защото бил разсечен от аван-постовете, по причина че не носел със себе си никакъв примирителен знак, който да го показва, че е пратеник. В същото време е убит и Хр. Павурджията от Клисуре.

Като не видяли свещеника да се изкачи въз върха, чорбаджиите проводили друг един свещеник с един гражданин да отидат при главатаря на войските, но този път някой ги подсетил да вземат бял пряпорец и с него те благополучно пристигнали на върха „Св. Илия“, дето бил разположен главатарят на войската. Той бил Хасан миралай. Пратениците коленичили пред миралай и му се молили да прости мирното население. Той ги приел твърде грубо. Изругал ги добре по турски и без да размени с тях поне една дума, задържал свещеника при себе си, а другия проводил да отиде в селото да извести на селяните да съберат оръжието, за което той ще проведе подир малко свои хора да го приберат и да им обади още, че ще превърне селото на пепел, ако усети, каквото и да било смущение.

Пратеникът се завърнал и обадил на чорбаджиите заповедта на миралая. Глашатаят на часа разгласил из селото високата заповед да се съберат оръжията. След един час на пазара имало един голям куп оръжия. Между оръжията твърде нарядко се мяркали револвери, когато се знаеше, че само в Копривщица имаше повече от 150.

Привечер известили на миралая, че оръжията са събрани и той проводил едно отделение войска да ги прибере. Заедно с войската в селото влезли и мнозина башибозуци. Войската прибрала оръжията и се оттеглила, а башибозуците останали в селото да плячкосват. Те строшили вратите на няколко дюкяна и разграбили стоките им.

Още вечерта една депутация от 20–30 души първенци отишла да се поклони на миралая и да го моли да пощади селото. Миралаят ги приел много грубо. Те коленичили пред него, а той ги обсипвал с псувни и им задавал такъв въпрос: „Кой от вас е Каблешков? Той беше вашият крал, нали? Кой от вас беше паша? Кой беше миралай, юзбашия?“ Нищо не отговаряли на въпросите му, а само се молили за милост. Те отдавали всичката вина на избягалите. На тези отговори той диво крещял: „Тъй а, като не можахте да бягате заедно с тях, сега само тях обвинявате, а вие сте добри и прави! Зная ви аз вас, гявурите, каква стока сте! Ако бяха тука и онези, тогава нямаше да има виновати! Кой от вас закла мюдюрината? Кои изклаха толкова турци? Зная ви аз!... Сега ще ви проводя, дето трябва и там ще изкажете и майчиното си мляко!“ Те му се молили да ги прости, защото са невинни в тази работа и го убеждавали да влезе в селото да се убеди сам, че селяните не са виновати, но няколко размирници са направили това. Миралаят скоро се смирил и се съгласил да слезе в селото, като разбрал от думите на селяните, че ще има да капне нещо. Първенците тръгнали напред, а миралаят подир тях и отишли в селото, в конака.

В същото време при башибозуците на Три могили отишли Ив. Личев, Т. Х. Вълков и Стефан Петров, за да обадят на главатаря, че Осман ефенди е жив, та с това да изходатайствуват милост от зверовете. Главатар на башибозуците бил Златишкият каймакамин. Осман ефенди се бил крил в къщата на Ив. Личева^[21]. Башибозушкият водач се отнесъл по-добре с посетителите си, когато му известили, че Осман е жив, защото види се, последният му е бил личен приятел.

Когато башибозушкият главатар видял, че неговият началник, миралаят, слязъл в селото, и той се озовал в конака.

Миралаят постоял малко в селото и после пак си излязъл на върха заедно със запряните. Освободен бил, не знаей на какво основание, само Х. Иванчо П. Михайлов. След половина час селото било опразнено от турци, селяните се прибрали в къщите си и чакали смъртта си. Глуха гробна тишина завладела в селото. И кучетата замлъкнали. Само сърдечни молитви били възнасяни към Бога във всяка къща за избавление. И най-големият безбожник в такъв минути се смисля за Бога и се моли.

Войската се разположила на върха „Св. Параскева“ и наклали многобройни огньове, които осветили цялото село. Който би видял отдалеч тези огньове, би помислил, че гори селото^[22]. През нощта, часа около три по турски (10 по европ.), тишината била нарушена от гласа на три топовни гърмежи, които били отправени към селото. Гюллето на първия топ преминало над селото и не се знае, де е паднало; второто паднало въз уличната стена на вехтата черква, а третото в двора на една къща при новата черква. Никакви повреди не били направени. Подир третия гърмеж се чул грозният вик на турците, като кога се молят. Не се знае, с каква цел са гърмели турците, но може да се предположи, че те са се бояли да няма скрити въстаници в черквите и за това са гръмнали към тях, за да видят, дали ще се появи някакъв шум или гърмеж и, като са узнали, че навсякъде владее гробна тишина, те възнесли благодарност на Бога за превзимането и усмиряването и на това гявурско комитско село. Селяните много се изплашили от гърмежите, защото мислели, че селото се предава на огън, но наскоро настанала пак гробна тишина. Войската се предала на сън, но клетите българи надали са мигнали през тази нощ от страх.

Най-после дългата нощ преминала и настанал денят. Този ден бе неделя (2-ри май). Два часа след съмване първенците, които преспали при войската, били изведени пред миралая. Той ги приел пак грубо и изново ги ругал. Той им обадил, че ще ги откара в Пловдив, за да разправят там подробно за станалото въстание, защото той нямал време да ги изпитва и заповядал да ги вържат. Те сигурно се надявали за такава чест, та почнали да се молят на миралая да ги освободи за един час да отидат поне да се приготвят за път. Той изново ги изругал и прибавил, че няма нужда да се приготвяват, защото са добре и тъй в новите си дрехи и че не трябва да жалят дрехите си, защото скоро ще висят на въжето. Вързани били около 25 души, които още същия ден

били откарани за към Златица. Неописуеми са мъките, които търпели онези българи, които били връзвани и карани било в Пловдив, било в София.

Тук му е мястото да спомня, че при миралая се явил един нов предател, Марин Бердек, човек около 50 и повече години, който до въстанието не беше известен в селото, освен като прост колар. Отде и как е можал той да се добере до миралая и да предателствува не може да се обясни. Той седял близо до миралая и важното е туй, че той не е предавал истинските въстаници, ами само онова, което е можал да чуе и види през време на въстанието, защото преди въстанието той нито известие е имал, че ще става въстание. Чорбаджиите били вързани и откарани по негово посочване. Много невинни хорица са откарвани в Пловдив само по посочване на този предател.

До вечерта на 2 май всичката войска и башибозуците заминали за Златица. Нито един турчин не се мяркал, нито в селото, нито около селото. Нов страх от башибозуците завладял в Копривщица. Копривщени сега се боели повече от попереди, защото нямали оръжия. Те на всяка минута чакали башибозуците да нападнат на селото, да го изгорят и да избият жителите. Нямамо никаква надежда за спасение.

Цяла седмица се изминала в свършено безпокойствие. Всички се приготвявали да бягат, но не знаели де. Вечер се прибирали с мисъл, че няма да дочакат деня, а сутрина ставали с мисъл, че няма да дочакат нощта. Тази неизвестност се продължила до къде 8–10 май. Около това време дошла нова войска откъм Златица. Този път заедно с войската, освен башибозуци, дошли и неколцина копрившки цигани, които били по работа към София и не се намерили по времето на въстанието в селото. Те били жадни за отмъщение. Войската се разположила на Три могили и на върха „Св. Димитрия“. Главатарят на войската повикал при себе си първенците от селото. Понеже мнозина от първенците били откарани от селото, то се явили при звяра само неколцина. Той ги приел още по-грубо от Хасан миралая и се заканвал да запали селото. Първенците коленопреклонно се молели за милост, но в гладен звяр има ли милост? Той се съгласил да не запалва селото срещу голям откуп и дал воля на голите си войскари, на башибозуците и циганите да пленят селото. Грабежът се продължавал два деня. Най-хубавите и скъпи покъщнини били донасяни пред главатаря на хайдутите, за да избира по-хубавите от тях за себе си. Цялото село

било ограбено за два дена. Само онези къщи останали здрави, в които не могли да влязат хайдутите. С кола са изнесени грабежите. Българският труд тъй е бил разграбен от зверовете^[23]. А какво ли щеше да стане с 15–20 хилядното население, което беше събрано в Копривщица, ако станеше малко сражения, като в Клисуре или в Панагюрище? Аз вярвам, че жива душа нямаше да остане в Копривщица. Щом се запали Клисуре, клисурци избягаха в Копривщица, а щом се запали Панагюрище, панагюрци избягаха в близката гора, ами де щяха да бягат копривщени и другите придошли селяни, ако се запалеше Копривщица? Най-близката гора е далеч от Копривщица един час и повече и турците заграждаха селото повече от към гората, тъй че копривщени нямаше, де да се закрият поне временно от зверовете, ами щяха всички да бъдат избити заедно с всички околни селяни. Мнозина, които описват въстанието в 1876 г. осъждат Копривщица в това, че се предала без бой, а не взимат в съображение изказаните обстоятелства. В Копривщенското въстание има осъдителни постъпки, които аз открито изказвам в настоящите си записки, но че Копривщица не е воювала, това не е осъдително.

Между дните 10–12 май били събрани селяните от околните села и разпратени по огнищата им с по едно отделение войска. Клисурците останали за неопределено още време в Копривщица. И те били събрани и приготвени за път, но, тъкмо когато да тръгнат, били върнати по висока заповед. Копривщените твърде много се изплашили, когато чули, че ще се разпрашат селяните по селата им: те били уверени, че се опразва Копривщица, за да бъде наказана само тя и жителите и, защото оттам първи път се подигнало въстание. Повръщането на клисурците отстранило малко тази мисъл.

През същите тези дни били изловени и онези въстаници, които клаха циганите. И за тях е имало предварително предателство, защото те били търсени поименно. Казват, че Марин Бедрек бил издал и тях. На 12 сутринта по-голямата част от войската се оттеглила. Оставени били около 150 души, които трябвало да се издържат от селото.

На 18 или 20 май, когато ние стоехме скрити, дойде откъм Панагюрище един нов гладен звяр. Той бил Хафъз паша, разорителят на Панагюрище. Този звяр се разположил на равнината под върха, наричаем „поп“. Селските първенци отишли при него и го молили да слезе в селото, но той не приел, а заповядал да донесат на гръб всички

потребности за него и за войската му, като: хляб, месо, вода, дърва, сено и др. и то да ги донесат чорбаджиите и поповете. Като му занесли всичко каквото искал, Хафъз заповядал на часа да вържат свещенниците, а чорбаджиите накарал да коленичат пред него и, след като ги изпсувал по обичая, казал им да му разкажат за всичко, що са извършили през времето на въстанието. Те отговорили по обикновеному, т.е. че те нищо не знаят и че онези, които направили въстанието, избягали, ала за този отговор той сам станал и най-зверски ги ритал. Той ги заплашвал, че ще изгори Копривщица и ще изколи всичките гявури-копривщени, защото те първи са се разбунтували. „Ако не бяхте вие“, говорел дивият звяр, „първи да подигнете въстание, нямаше нищо да стане и нямаше да ни мъчите да дохождаме да ви колим. Но по-добре, продължавал Хафъз, ще ви науча аз вас, когато срещнете турчин, да му се покланяте по девет пъти до земята. Ще видите вече училища! Всичките ви учители ще избесим, а поповете ви живи ще дерем! Ах, вие хънзър папазлар, говорил той на свещениците и ги дърпал за брадите, вас първи ще обесим! Вие ли четохте на комитите да се вдигнат да ни изколят? Вие мислехте, че османците са измрели. И вашият москов-гявур да доде, не ще да може да ви отърве от ръцете ни. Всичките трябва да се потурчите, а който не се потурчи, ще го изпрати при неговия Христос.“

Чорбаджиите се молили коленопреклонно и с най-благи обещания на пашата да прости селото, защото не всички са виновни и го молели да слезе в селото, дето му било приготвено удобно помещение. След дълго молене най-после звярът се съгласил да влезе в селото. Той слязъл само с една част от войската си и с чорбаджиите, а поповете били оставени да спят на отворено поле и вързани. Само поп Тодор Вучков освободили. Той бил измолен от чорбаджиите да извършва най-нужните обряди на християните. Нощта била студена и всичките свещеници изпомръзнали. На сутринта те били откарани пеша за Пловдив.

Пашата преспал през нощта в селото, а на сутринта си отишъл, но подир пет деня, на 25-и май, той пак дошъл откъм Златица и този път бе заповядал да се разгласи из селото да се съберат всичките мъже от 12 до 90 години в конака. Който не додел в конака ще бъде наказан със смърт. Ние чухме, когато глашатаят разгласяваше тази заповед. Колко ли щяхме да зарадваме пашата, ако отидехме да се явим пред

него! Ние слушахме, когато през улицата заминаваха човеци, за да отидат в конака и през една дупка от тавана наблюдавахме заминавачите. Те всички бяха най-просто облечени. Пред вратата на конака стоели 5–6 души войскари. Всякой, който се явявал пред вратата, бивал по-първо набиван добре, а после бивал пуцан в двора. По-здравите, по-представителните бивали биени повече, а по-слабите по-малко. По този начин всички Копривщени били налагани добре, за да не забравят турското царство.

Когато вече всичките останали в Копривщица мъже били събрани в конака, звярът Хафъз проводил своите диви орди да пленят наново селото. Когато грабителите нападали на някоя къща, жените от цялата махала надаваха такъв плачевен вик, че на човек се разкъсваше сърцето. Грабителите се пръснали на няколко места из селото, за да обрат и останалата покъщнина на българите, а Хафъз заповядал на мъжете да коленичат на земята в калта и когато започнали да се слушат женските плачове, звярът с дива насмешка им казвал: „Видите ли кучета, тъй щяха и нашите жени и деца да плачат. Сега ще ви изколя всичките, като овци, а вашите хубавици жени и момичета ще направя ханъми. Това гявурско село ще бъде турско, за да не докарва на царя такива главоболия.“ В това време Хафъз получил някакво писмо и начаса заповядал да се приберат грабителите и обадил на затворените, че по царска милост, им се прощава живота и подир това ги отпуснал да си отидат по домовете. Обирът този ден трая 4–5 часа.

Хафъз бе наредил в Копривщица редовно управление и поставил мюдюрин. По искането на чорбаджиите той оставил в Копривщица едно отделение войска под командата на един бинбашия. Те стоели в селото до отварянето на сръбската война.

Когато вече беше наредено редовно управление, тишината в Копривщица се установи, ала всеки ден се ловяха нови хора и се изпращаха за Пловдив. Те всички биваха поисквани от Пловдивските следствени комисии. Само онези копривщени не бяха карани в Пловдив, които не бяха взимали никакво участие в приготовленията, а през време на въстанието никъде не бяха се мяркали. И чорбаджиите, които предадоха въстанието, с цел да добруват, не малко си изпатиха. И те бяха бити и карани в Пловдив и с това и те отплатиха за греховете си.

Нас никой вече не търсеше, защото ни знаеха за умрели, ала ние не можехме да стоим повече време в Копривщица, защото бедната Еленка изхарчи и последната си парица, за да ни храни. Аз пращах няколко писма до мои роднини, но или писмата не им се връчиха, или те не ми отговориха. Ние с Благоева предложихме на другаря си Лука да остане у дома си, а ние да заминем към Пловдив, за да търсим щастието си, като му давахме честна дума, че никога няма да го издадем, ако бъдем хванати, ала той не прие. „Заедно сме живели цял месец, заедно трябва или да се избавим, или да умрем“, казваше той.

И тъй и ние, единствените, може би, неуловени още въстаници на 31-и май през нощта, след двадесетдневно криене, тръгнахме за Пловдив. Ние стигнахме благополучно в селото Български чардак, 3 часа до Пловдив и влязохме в един хан. То беше сутринта на 2-и юни. Ханджият, българин, ни се обеща да ни остави да престоим през деня в хана му, като му казахме, че вечерта ще си заминем. След един час обаче ханът беше заграден от башибозуци, които ни предлагаха да се предадем. Ние бяхме оставили оръжията си в Копривщица и у нас имаше само един револвер. Сега не се решихме да се убием, а се предадохме! Мил става животът понякога!... Мъките, които претърпяхме от тези зверове са неизказани, ала това не влиза в програмата на тези ми записки. С тези си записки аз искам само да извадя наяве всичко тъй, както го знам. Ако някои намират, че нещо е невярно, нека излязат да го поправят. За всичко съм готов да отговарям, ако бъда запитан.

[1] Знаели са го само Бояджиев и Тошков. ↑

[2] У мене бяха запазени 10-на тела от „Уставът на Българския революционен комитет“ с червените корици, няколко писма от Левски, няколко копия от писма и статистики, които били изпращани до апостолите и няколко броя от вестник „Свобода“. Всички тези книжа бях скрил на такъво скришно място в къщата ни, дето не вярвах, че някой ще ги намери, ала когато се върнах от заточение и ги потърсих, един от чичовете ми съобщи, че той ги изгорил. Той ги намерил, когато претърсвал къщата из всичките ъгли, за да дири скрити книжа, да ги не намерят турците. ↑

[3] Сведения за биографията на Каблешкова съм черпил от родителите му. ↑

[4] Братът на Т. Каблешков, Стоян Каблешков, ми обеща да напечати, както това писмо, тъй и някои още подробности важни за описание живота на брата му. Негови писма навярно има и у вуйка му, Григоров, както и у други лица. Желателно е да се обнародват някои по-важни негови писма, ако има у някого такива. ↑

[5] Сведенията за живота на Хълтева съм черпил от сестра му г-жа Куна Генчовица Шиндарска, Х. Лука Х. Нейков, който е живял с него 12 години, от дядо Лулчо....., който е живял в Ушак, от Мато Кривиралчов, от Бобе Доросиев и от други още копривщени, които или са живяли с него, или са слушали за него. ↑

[6] Юсеф по-после отишъл в гр. Александрия, дето и сега се намервал, а Димитър (Христо), според разказването на Х. Лука, се намервал в Пловдив. Той имал брат Иванчо (Къраасъ) и зет Петър Стамадоолу. ↑

[7] Помня добре, че водачът ми за Панагюрище беше един Панагюрски пощаджия, Манчо Манев, който отпосле ми беше другар В Стара планина. ↑

[8] Нужно е да се забележи тука, че младежите-съзаклятници употребиха големи усилия, докле сполучиха да прокарат свои хора за ази в конака; тази длъжност обикновено биваше по право чорбаджийска. ↑

[9] Чорбаджии в тесен смисъл на тази дума у нас се разбираха онези от първенците и богаташите, които дружеха с щурците, не допускаха нито да се мисли за освобождение, защото българинът не бил способен да се управлява сам, и не обичаха образованите младежи. Те бяха всякъде по малцина, но, като държаха с турците, биваха всякога те най-силни в селото или града и те управляваха. За чорбаджии не трябва да се броят всички богати, защото имаше мнозина богаташи, които държаха с младежта и мразеха чорбаджиите. ↑

[10] Петко Д. Кесяков беше от първите съзаклятници, но напоследък беше почнал да поотбягва и най-после наскоро пред въстанието той избяга от Копривщица заедно с чичата на Каблешкова Тодор Каблешков. П. Кесяков и сега не отказва, че в къщата му е говорено за обаждане в Пловдив, но не знае, що е станало по-после. ↑

[11] За това ми разправи Тодор Х. Вълков, но той твърди, че е говорено, ала не е обаждано в Пловдив, нито че Черньо е предавал.

Това заключение обаче не е вярно и се опровергава с това, което има да се каже по-надолу. ↑

[12] Т. Душанов не беше си дохождал в Копривщица 15 години. Той търгуваше в Египет, в Александрия и беше се завърнал в Копривщица, за да стане въстаник. Той беше един от най-насърчените съзаклятници, и още повече, като се удостои с честта да бъде народен представител. ↑

[13] Този разговор съм имал с Нена през 1878 г., когато съм си го и записал. ↑

[14] Когато се потъпка въстанието, Ненко, облечен в турска униформа, се навъртал в Пловдивския конак и посочвал онези от затворниците, които той е можел да забележи в Оборище. Той ходел с турските войски по плячка в Поибрене, Петрич и др. панагюрски села. За награда на предателството му турското правителство му дало правото да прибира десятъка от селата Щърково и Пищигово (Пазарджишки окръг). Той се ползувал с десятъка на тези села до освобождението и избягал заедно с турците в Цариград, но там те го захвърлили и той бил петимен за кора хлебец. — Съдбата на предателите е била винаги такава. ↑

[15] Вечна памет на добрия Тома! Той, клетникът, се избави от турския куршум, но загина на българска бесилка. Дали са останали от него някакви записки, не съм имал случай да узная. ↑

[16] Чича на апостола Каблешков. ↑

[17] Много исках да намеря човека, който занесе писмото в Панагюрище, защото заслужава да му се отбележи името, но това до сега не ми се удаде. Посочиха ми няколко лица, но не можах да се убедя, че са те. ↑

[18] Това ми разправи един от пандурите. Същото потвърждава и Т. Х. Вълков. ↑

[19] Благоев, когато бил околийски началник в Карлово, узнал, че ние сме прегазили Гйопсата помежду селата: Овчеларе и Киселере. ↑

[20] В 1878 г., когато се завърнах от заточение, потърсих тези книжа, но нищо не намерих. ↑

[21] Ив. Личев е бил съзаклятник във времето на Левски, а в това въстание никъде не се виждаше, ала все е направил нещо. Нали е спасил един ефендия! ↑

[22] По тези огньове и ние същата вечер мислехме, че Копревщица гори. ↑

[23] Къщата на Каблешкова не само била разграбена, ами били изтошени стъклата на прозорците, керемидите, саксиите с цветята и цветята в градината били изкопани. ↑

КАКВО СЕ Е СЛУЧИЛО С КАБЛЕШКОВА И ДРУГАРИТЕ МУ В ТРОЯНСКИТЕ КОЛИБИ

В затвора не помня от кого^[1], но слушах за Каблешкова, Н. П. Стоянова, Г. Търнев и Стефан Почекон следното: Те останали в една колиба в Троянския балкан. Като не смеели да стоят в колибата, колибарят им показал едно скришно място в гората, дето се криели и колибарят им носел храна. Подир 3–4 деня колибарят ги запознал с двама българи от Троянско, които се показали като въстаници и живели с тях 2–3 деня. Те обаче не били българи, а помаци, които нарочно се престрували на въстаници, за да ги изловят. Един ден те им казали, че ще отидат да доведат дружината. Този ден те стоели на своето скрито уж място и били наклали огън. Каблешков и Найдено си легнали да поспят, а Търнев и Почекова стоели край огъня. Турците ги нападнали ненадейно, гръмнали и убили Търнева и Почекова, а Каблешкова и Найдено хванали живи. Из пътя към Ловеч били хванати и други някои копривщени. Те казали на турците, че Найдено бил бинбашията (хилятник) на въстаниците, а Каблешковата длъжност не могли да определят. Турците особено обичаха да се подиграват и да мъчат повече главатарите на въстаниците. Щом те узнали, че Найдено бил бинбашия, започнали своите изтезания: били го, мушкали го с пушките си, накарали го да носи синджира, с който бил вързан един турчин, беглец от войската, когато се спирали някъде да си почиват, не му давали да седне, а го държели прав и му давали да държи в ръцете си тежък камък. Щом пристигнали в Търновския затвор, Найдено съсипан от мъките, паднал в несвяст и свършил с живота. Каблешков още в Търновския затвор търсил някакво оръдие да промуши корема си, но не намерил. Той се мушкар с една остра пръчка в корема до разкървавяване, но не било възможно да се убие. Той обаче сполучил това в Габрово. Когато от Пловдив се научили, че Каблешков е жив, заповядали да се пази добре из пътя, за да се докара в Пловдив живо и здраво. По тази причина, когато го докарали в Габрово, за по-голямо негово спокойствие, затворили го в стаята на жандарите. Жандарите не

подозирали, че този комита има намерение да се убива, та го оставили сам в стаята, а в това време той взел един пищов и прекратил мъченическия си живот. Пловдивските власти много жалеха, че не падна в ръцете им войводата на въстаниците, за да го обесят на моста.

Танчо Шабанов, който беше останал в същата колиба, разправя малко по-другояче за хващането на Каблешкова и Найдена и убиването на другите двама. Каблешков и другарите му не останали в колибата, в която ние ги оставихме, а се преместили в друга колиба. Подир три дена Танчо се отделил от тях и тръгнал към Копривщица. В 1880 г. той отишъл към Троян с цел да узнае нещо за смъртта на другарите. На един хан той сполучил да срещне стареца, в чиято колиба останали Каблешков и другарите му. От дума на дума старецът взел да се оплаква, че много пострадал във време на Копривщенското въстание. В колибата му дошли да се крият 4-ма въстаници. Турците ги усетили и ги нападнали. Двама от тях били в колибата му, те се бранили, не искали да се предадат, та турците запалили колибата му и убили двамата въстаници, а другите двама били в гората и тях турците хванали живи.

Кой от двата разказа е верен, не се знае, ала той може се провери на мястото, като се разпитат по-мнозина селяни.

[1] Разказвачът ми казваше, че сам Каблешков му е разправял за това, което ще разкажа по-долу. ↑

ЗА ВОЛОВА И ИКОНОМОВА

Танчо Шабанов, любопитен да узнае за съдбата на цялата чета, е разпитвал всякъде, дето му се падало. Той ми разправи за Волова и Икономова и за още един от дружината (навярно Стоян Пазарджиклийчето) следното: те пристигнали близо до Бяла до големия мост над Янтра. Те искали да преминат на срещната страна, но по моста не смеели. Те помолили един воденичар да им покаже мястото, през дето може да се гази реката, та през нощта да я прегазят. През нощта те навлезли в реката, но, навярно, побъркали мястото, през дето трябвало да я прегазят, та се удавили и тримата. Сутринта намерили телата им в един бент. Пушките били на шиите им^[1]. Турците оставили телата цял ден непогребани и карали децата да ги замерят с камъни и вечерта чак ги погребали близо до Беленския мост. Воденичарят знаел де е гробът им.

Копрившкото знаме било намерено у одного от удавените и турците го дали на селяните, които го разкъсали и правили на децата си сърмени шапки.

Танчо молил тогавашния околийски началник в Бяла Ф. Симидов да се разпорежи да се извадят костите на загиналите поборници за народната свобода и да се погребат в черквата, както прилича. Симидов му обещавал, но не извършил нищо.

У воденичаря били останали оръжията на погиналите. Танчо го молил да му даде едно от тези оръжия за спомен от бившите му другари. Воденичарят се съгласявал, но искал от Танча да му представи свидетели, че той е другар на удавените. Танчо нямал свидетели и всичко отишло напусто.

[1] Същото съм слушал и аз в затвора за тримата удавени, но само че те навлезли в реката, защото били гонени от потеря и се издавили. ↑

УБИТИТЕ КОПРИВЩЕНИ СЪЗАКЛЯТНИЦИ ВЪВ ВРЕМЕ НА ВЪСТАНИЕТО И ПОСЛЕ ПОТЪПКВАНЕТО МУ

1) Гаврил Хълтев (убит към Тетевен), 2) Каблешков (самоубил се в Габрово), 3) Найден П. Стоянов (умрял от мъки в Търновския затвор), 4) Брайко Енев (убит, навярно, от другарите си, с които се е крил в гората към Панагюрище и Стрелча), 5) Лука Ат. Гьотлиев и 6) Либен Попов (умрели в затвора в Аки), 7) Цоко Будин, 8) Тодор Душанов, 9) Поп Никола Белчев (обесени в Пловдив на 15 юли 1876 г.) 10) Стойчо Рашков, 11) Станьо Нончов, 15) Грую Л. Сретков, 13) Антон Шопат, 14) Тодор Малаят, 15) Христо В. Бояджиев, 16) Кръсто П. Радомиров, 17) Кръсто Н. Радомиров (обесени в София на 15 юни 1876 г.), 18) Вельо Мангра, 19) Павел Фурнаджията (убити в Стрелча), Станко Говедарят (убит в Одринско, когато били пращани на заточение в 1877 г., защото запрял и не можел да върви). Освен тези има убити повече от 50 души още, имената на които не отбележвам, защото не са били съзаклятници.

КОПРИВЩЕНИ ПРОВОДЕНИ В ЗАТОЧЕНИЕ

В остров Родос бяха проводени: 1) Панчо Н. Млъчков, 2) Нешо П. Брайков, 3) Недельо Тиханек, 4) Георги Каманарчето, 5) Петър Жилков, 6) Иван Фурнаджията, 7) Н. Беловеждов.

В остров Кипър: 1) Т. Шабанов, 2) Тот. Тумангела, 3) И. Янтахта, 4) П. Иван Ерчов, 5) Георги Тиханек, 6) Тодор Моровенек, 7) Алекса Кесяков, 8) Тодор Налбантина, 9) Георги Мирчов, 10) Никола Гайтанек.

В гр. Синап: 1) Генчо Д. Шулев, 2) Найден Шулата, 3) Филип Бояджията, 4) Яким Младенов, 5) Вангел Сърбинът, 6) Тодор Москов.

В гр. Аки (Сен Жан д'Акар): 1) Рашко П. Радомиров, 2) Генчо К. Белчев, 3) Лука Ат. Гьотлиев, 4) Либен Попов и 5) Георги от Пазарджик (Каманарчето, защото се криеше у Каменарци).

В Цариград: 1) Георги Тусунат, 2) Вельо Мирчев, 3) Тодор Козинарят, 4) Дамян Овчарят, 5) Станко Говедарят.

Издание

Н. Беловежлов

Първата пушка за Априлското въстание

Записки по Копривщенското въстание в 1876 година

Фонд ЕООД, София, 1994

164 страници; Формат 14 см × 20,5 см.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.